

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1999. AUGUSZTUS

GERGELY ÁGNES: Okigbo megfordítja a nsukkai arc- vonalat	3
TORNAI JÓZSEF: De lófarkas szél; A fenevad; Az őrült fogak malma	5
PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Gerinctáji történet II.	8
SIMAI MIHÁLY: Kettős spirál; 9 9 9; mély/légz/és	32
ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „Kíméletlenül őszinte akarov lenni mindenkor” (Beszélgetés Brasnyó Ist- vánna)	34
BRASNYÓ ISTVÁN: Bikkessy-Heinbucher festménye: Bácskai parasztok (1816)	40

Keretekbe gyűrődve – Néprajz a szegedi egyetemen

BARNA GÁBOR: Radnai történetek (Képek, történe- tek, emberek)	45
FRAUHAMMER KRISZTINA: Búcsújárás vendégkönyve? (A népi vallásosság egy új forrástípusának bemutatá- sa)	50
MAKOVICS ERIKA ANNA: Keresztény iskola – keresz- tény szokásrend (Hagyomány kialakulása a Fóti Ökumenikus Általános Iskolában)	55
M. SZABÓ MAGDOLNA: Fotó által teremtve	61
PUSZTAI BERTALAN: Újra a kereszten	64

KERESZTÚRSZKI IDA: „Ha strandpapucsba’ megy az ember, X... tanár úr kirúgja...” (A szegedi Eötvös Kollégium vizsgahiedelmei)	68
BARNA GÁBOR: Megérteni, értelmezni, leírni (Néprajz a szegedi egyetemen)	72

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

TORNAI JÓZSEF: Ez az a kimozdulás	76
SZENTI TIBOR: Magyarnak lenni	80
GRÓH GÁSPÁR: Merre, magyar? (Nemzet, integráció, globalizáció)	88

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Ha a XVIII. században születek, óriási freskókat festek” (Beszélgetés Varga Mátyás díszlettervezővel)	101
---	-----

<i>Magyar Örökség-díj a Tiszatájnak</i>	112
---	-----

<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón
---------------------------------	-----------------

ILLUSZTRÁCIÓ

VARGA MÁTYÁS díszlettervei, grafikái a 31., 39., 75. és a 111. oldalon

GERGELY ÁGNES

Okigbo megfordítja a nsukkai arcvonalat

1

*Hullámtarajt zúz kövekre a forrás.
Valahány elmegy itt, kapaszkodik.
„Hová lesz”, „honnét”, „mi lenne, ha egyszer” –
embert veszít, ki látomást veszít.*

*Tükrök villognak testünk körül sebzett-
ábitatosan. Hét távoli szél, vagy
négy lovas körbejár a hegyen. Vagy csak
a világvégi, egyszeri méhkas,*

*körülforog a mély szibilla-kamra,
odalenn, ahol éjszaka úgyis
álmodunk, Isten legszebb töredéke,
pálmakertről. Szól a De profundis.*

*De vályogházba belép-e az angyal?
Jegenyék közt eltéved a bozót.
Az úton részeg mind, és egy se szomjas.
Ó, még egy könnyvet! Mallarmét! A szót!*

*S a tenger messze. Ó, jaj, Palinurus!
Veled hullt palló, kormány, evező.
A sár megköt majd. Látni érdemes volt.
Téged nem roncsol el csak az idő.*

2

*Téged nem roncsol el csak az idő.
A sár megköt majd. Látni érdemes volt.
Veled hullt palló, kormány, evező.
S a tenger messze. Ó, jaj, Palinurus!*

*Ó, még egy könyvet! Mallarmét! A szót!
Az úton részeg mind, és egy se szomjas.
Jegenyék közt eltéved a bozót.
De vályogházba belép-e az angyal?*

*Pálmakertről szól a De profundis,
álmodunk, Isten legszebb töredéke,
odalenn, ahol éjszaka úgyis
körülforog a mély szibilla-kamra,*

*a világvégi, egyszeri méhkas,
négy lovas körbejár a hegyen, vagy csak
ábitatosan hét távoli szél, vagy
tükrök villognak testünk körül. Sebzett*

*embert veszít, ki látomást veszít.
„Hová lesz”, „honnét”, „mi lenne, ha egyszer” –
valahány elmegy itt, kapaszkodik.
Hullámtarajt zúz kövekre a forrás.*

3

*Téged nem roncsol el csak az idő.
Belép az angyal. Álmodj, Isten legszebb
töredéke. Szól a De profundis.
Látomást veszajt, aki embert sebzett.
S mert embert sebzett, látomást veszít.*

Christopher Okigbo (1932–1967) nigériai költő, műfordító, könyvtáros, zenész, görög-latin szakos tanár. Elesett a biafrai háborúban, a nsukkai egyetem védelmében.

TORNAI JÓZSEF

De lófarkas szél

*Meglátni a Balatont
mindjárt nála leszek
meglátni a hattyút
a bőre ilyen fehér*

*meglátni a vizet
a lelke tó fény fa lófarkas szél
meglátni a hattyút a vizen
de teste nincs teste nincs teste nincs*

*meglátni a testét
de hattyú nincs hattyú nincs hattyú nincs
meglátni a tavat
de Balaton nincs Balaton nincs Balaton nincs*

*hattyú a vizen
de lelke nincs lelke nincs lelke nincs
lófarkas szél mindjárt nála leszek
meglátni a Balatont*

*de teste nincs
tó fény fa lófarkas szél
de hattyú nincs hattyú nincs hattyú nincs
meglátni a vizet*

*a bőre ilyen fehér
de Balaton nincs Balaton nincs Balaton nincs
a lelke tó de teste nincs teste nincs teste nincs
mindjárt nála leszek*

*de lófarkas szél
de meglátni a hattyút*

*a lelke tó fény fa
meglátni a Balatont*

*de víz nincs de víz nincs de víz nincs
de teste nincs de teste nincs de teste nincs
de bőre nincs de bőre nincs de bőre nincs
meglátni a hattyút*

*Balaton hattyú szél
a tó a fény a fa a lófarkas víz
a lelke de lelke nincs de lelke nincs lelke nincs
de teste nincs meglátni a Balatont*

*a teste ilyen fehér
a szél mindjárt a szél
de teste nincs de teste nincs
meglátni a hattyút a vizen*

*mindjárt nála lesznek
de bőre nincs de lelke nincs de teste nincs
de Balaton nincs de hattyú nincs
lófarkas szél tó fény fa*

*de teste nincs de teste nincs de teste nincs
a lelke tó fény fa de bőre nincs
a bőre fehér de lelke nincs
meglátni a vizet de Balaton nincs*

*meglátni a Balatont de víz nincs
de szél nincs de fa nincs de fény
nincs de bőre nincs de lelke nincs de hattyú nincs de
teste nincs de Balaton nincs de teste nincs*

*de teste nincs
de lófarkas szél
de teste nincs
de lófarkas szél*

A fenevad

*Zárlat nőtt bennem a nőikkel
szemben, testüktől merev visszariadás,
fáradt vagyok a káprázatokhoz,
és teljesen vak ahhoz, hogy valakinek
a megfoghatatlan természetétől megőrüljek.*

*De ne hidd, hogy ez az öregség,
ne hidd, halottam, hogy elaludtak
a hús-alatti Erők, és vakító-pirosan
hullatja leveleit a vér: a bozótban
ugyanúgy vágat körbe-körbe a fenevad,
éjjel-nappal egy fenevad üvölt a semmibe.*

Az őrült fogak malma

Éjjélbe-zuhanás.

Az ismeretlen testvériség könny-képekkel üzeni: meghalok.

*Átkot mindenre! Levásik a mosoly arcomról, elrothad a húsom,
a szerelmem húsa. Milyen szálnalmas lét-foszladék „vékonyka földi jelen-
létem”! Átkot mindenre! Mindennek és mindenkinek szét kell oszlania,
mocsokká bűzlenie.*

*Megértem az elsőket, a tavasz keresztényeit: Jézusuk legyőzte a halált.
Föltámadt. Ők is legyőzik a halált. Föltámadnak. Értitek? Nincs ennél
illatosabb boldogság! Ahogy annál sincs ragyásabb, ha vége. Mindenki
meghalt és meghal mellőletek, és ti is csont lesztek és mocsadék, és nem ti
győztök, de az átok: az álmra-örömr-lecsapás.*

Mindennek a szétrágása.

Az őrült fogak.

Az őrült fogak malma.

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Gerinctáji történet

II. RÉSZ

„Aki mindig egészséges volt,
végzettszerűen hülye marad.”

(Martin du Gard)

Alvásmunka

– Hogyan tovább? – kérdem dr. EA-t huszonöt kezelés után.

– Próbáljuk meg a fülakupunktúrát az alvászavarokra. – Az aprócska tűk fülembe szúrása közben elmondja, hogy ez voltaképp a detoxikáló kezelés, ami jól hat az alvásra is, sőt tisztítja a szervezetet, s az agyat is. Szellemi foglalkozásukra évente ráérne egy ilyen kúra. Amikor odaér, hogy az alkoholistákat és drogosokat is ekképp kezelik, szomorúan kérdelem: akkor most már az évi egy üveg sörömet sem ihatom meg? – Ne nevetessen, mert mellé szúrok.

Azért ültetett hát be a kezelésre a kínai orvosok szobácskájába, mert nem akarta, hogy kinn az előtérben szenvedélybetegnek nézzenek. Miközben rá várva a folyosón tébláboltam, egy tű-fülbevalós férfi meg is kérdezte, hogy új beteg vagyok-e. Azt feleltem, hogy már a huszonötödik kezelésnél tartok, hatodik hete járok ide. Együtt érző pillantását akkor még nem tudtam mire vélni.

Miközben EA a fültűimet kotorásztta elő egy orvosi szekrény aljából, megkérdeztem, mit fog szólni Liu prof., hogy az alvászavarommal elpártoltam tőle. Megnyugtató, hogy rá nem féltékeny. Amikor Liu ott talál az orvosi szobában, a saját székében, mégis elég egyértelműen néz rám. Kétszer-háromszor kimegy, bejön és amikor kettesben vagyunk, megismétli:

– Harminc éve csinálni akupunktúra.

– Mikor születettél? Hányban? – kérdelem így tegezve, hisz egy ideje szervusszal és kézfogással üdvözlöl: a te-tu forma egyszerűbb neki.

– Eszergilenszászödven – feleli.

– Tizenhat éves korod óta csinálod az akupunktúrát!? – hitetlenkedek, hogy palástoljam, a kínai arcok és testek évgyűűire mennyire érzéketlen az európai szem, hogy hatvanévesnek gondoltam.

– Tyakorlat – feleli ő.

– Hány évig tanultad?

– Tíz év – feleli és megismétli: – Harminc éve gezeni tanuló.

A vereségbe belenyugodni képtelen Réka is kidolgoz makacsul görcsölő lábamra egy biztató gyakorlatot, EA pedig megmutatja a térdhajlat külső oldalán és a vádlimon azt az akupresszúrás pontot, amelyik nyomkodása görcsoldó hatású. A csuklóredők alatt háromujjnyival található nyugtató pontot tévzés közben is masszírozhatom, lefekvés után pedig a köldököm alatt négyujjnyival található altató-pontot. Már tütulajdonos is vagyok: aprócska fülbevalóimat az elkeveredés ellen magamnál tarthatom.

A fülem szurkálása után az első este nagy ásítózást csapok, sőt el is alszom altató nélkül, de három és fél óra múltán felébredek. Beveszek egy fél nyugtatót, olvasok, majd hozzáerőszakolok még egy órát a korábbi alváshoz. A következő napokon pedig már kínaiul alszom: kicsit szagatatottan és csak öt órát, de nyugtató és altató nélkül.

Harmadnap reggel megjelennek az ujjamon a kicsit kellemetlen vörös pontocskák, amelyek elmaradását a testakupunktúra kedvező hatásával magyaráztam. Figyelgetve magam, eszembe jut, én is olyan képzelt beteg vagyok, akinek megvannak ehhez a kellő bajai is.

Ötödik napja alszom altató nélkül! Tegnap kimaradtam teniszt nézni. Este tizenegykor annyi feszültség volt bennem, hogy nyugtatót akartam bevenni. Inkább olvastam még egy sort, aztán éjfélről reggel hatig aludtam. Ekkor jöttem rá, hogy az alvásba is munkát kell fektetni. Megéri: visszajönnek a szorongásmentes álmok, ismét repülök. Olyan gyönyörű, hogy fáradtra alszom magam.

– Miért nem beszélnek az akupunktúra időben korlátozott hatásáról? – kérdem EA-t, s elmondom Kapácska esetét, hogy felesleges volt magas vérnyomása kezelésére ide jönnie.

– Csapdába kerülünk, ha ekképp próbáljuk az akupunktúrát a nyugati gyógymódhoz hasonlítani. A természetes gyógymódok, így az akupunktúra is kiegészíti a nyugati orvoslást, nem pedig helyettesíti. Ott kell alkalmazni, ahol az európai orvoslás kevésbé hatékony. A magas vérnyomásra igen sokféle gyógyszer van, ezekkel jól beállítható a normális szint. Amikor valaki idejön, nem mondhatjuk, hogy ne szedje a gyógyszert. Az akupunktúra egy másik szabályozó körbe nyúl bele. Felelőtlenség lenne a beteget és kétféle orvosi szemlélet ütközői közé lökni – ezért nem vállaljuk a cukorbetegség gyógyítását sem. Akinek gyógyszeresen jól be van állítva a vérnyomása, annak valóban nincs értelme akupunktúrára jönnie. Akiknek itt derül ki a baja, azoknál jobb eredményt érünk el, és azoknál is, akiknek gyógyszerekkel már nem tudják tovább csökkenteni a vérnyomásukat. Az egyik betegünk 188/105 gyógyszeres értékkel jött ide, s az akupunktúra hatására 140/90-re csökkent a vérnyomása, de közben szedte a gyógyszert. Neki megérte a kezelés. Kétezer éve nem mérték vérnyomást, a hagyományos kínai orvoslás nem is ismeri ezt a betegséget. A magas vérnyomást ötféleképp diagnosztizálják és gyógyítják. A nyugati orvos a vérnyomást méri, mert azt tudja mérni, de lehet, hogy rejtve marad előtte néhány fontosabb tünet. A kínai orvoslás az embert kezeli, nem a betegséget, ez alapvető különbség.

Reggel egy idegen ébred az ágyamban. Már az is szokatlan, hogy ébred, s nem felriad. Hogy nem nyomott és émelygő, hanem kicsit álmos, amilyen ébredéskor szokott lenni az ember. Igazából azért ismeretlen teljesen ez az illető, mert nem fáj a dereka. Nincs tele izomgörcsökkel, ide-oda sugárzó fájdalommal. Vagyis ha mégis én vagyok ez az idegen, akkor bizonyára nem vagyok ébren.

Lehet, hogy meg fogok gyógyulni? Egyszer talán még futni is fogok? El sem tudom képzelni, milyen a fájdalom nélküli élet, hogy mi mindent csinálnék (csináltam volna) e béklyó nélkül. Nem tudom, hogy szüntelen derékfájás miatt mi elől tértem ki.

A torna előtt Réka buzdít: le kellene szokni a csípőszorító-övről. E nélkül otthon is – igaz, íróasztali munka közben – csupasz csigának érzem magam. A hideg kocsiban még rosszabb nélküle, mert a másfél tenyérsíni öv melegít is. Szó sincs tehát villámszerű gyógyulásról. Ha gyorsítottan játszom is le visszafele egy gerincsérv születését, hónapokat kell dolgoznom a diszkemen.

Gyuri is megkívánja az akupunktúrát, de jól beállított magas vérnyomását reparáltatná, aminek nem lenne értelme. Meg Jutka sem engedi: hátha elrontanak rajta valamit. Pedig mellékhatás nincs – ha én élvezem is őket. Titkos terhesség esetén ugyan előfordulhat vetélés, de ennek is elenyésző a veszélye. Az persze előfordulhat, hogy valaki elájul a bele szúrt tű látványától.

Kezelés közben Liu leüldögél mellém, ami jó is, nem is. Kínai barátját hosszabban kezeli a normális fél óránál, protekciósan 40-45 percig hagyja bennem is a tűket, talán nem csupán az elfecsegett idő fejében. Bájosan fog a beszélgetésekhez. Hátra tett kézzel sétálgat, téblábol a kezelőszobák és az orvosi közötti folyosón, aztán egyszer csak oda lép és általában azzal kezdi: ismerem-e Horn Gyulát, Tálás Barnát vagy azt a magas, szőke tolmácsot – mintha egy ekkora országban nem lenne kunszt mindenkit ismerni. A baj csak az, hogy Liu annyira elnyeli a magánhangzókat, hogy alig értem, mit mond. Mivel ő jobban érti a szavaimat, inkább én kérdezgetem. Tíz év orvosi tanulmányból négy év volt az egyetemi képzés, három év a mesterfokozat, s újabb három év a professzori cím. Akadémiai intézetben dolgozik, négy ágya van, két főorvos és tíz nővér van a keze alatt. A felesége szintén orvos – a betegek érdeklődnek is utána, hogy mikor jön vissza, mert most otthon van.

Kolléganőm, Emőke panaszkodik, hogy eszékes – nem iszákos: eszékes –, szenvedélyesen kutatja, mi finomat lehet még enni. Ajánlom neki, próbálja meg az akupunktúrát. Már két kezelés elveszi az étvágyát, eszébe sem jut, hogy csokoládé vagy mogoró után kajtasson: – De még nem fogyok! – Nyolc kezelés után abbahagyja a fogyaszto-kúrát. Bár a harmadik kezelésig látványosan csökkent az étvágya, utána nem javult annyira, hogy csak 1200 kalóriát fogyasszon, hogy valóban fogyni is kezdjen. Beszél a professzorával, de még a tolmács sem tudta, mi az a kalória, s a prof azt mondta: csak akkor kell enni, ha éhes. Erre Emőke úgy gondolta, hogy abbahagyja, mert belefáradt, mert a fizetség is sok, mert összezavarták a vérnyomását...

Kalória? A keleti és a nyugati gondolkodási rendszer alapjaiban eltérő. A kínai orvoslás nem vesződik az okkal és a hatással, inkább a kapcsolatokkal foglalkozik. Minden dolog alapvetően két egymással ellentétes mégis egymást kiegészítő részből áll, két arcúta van: yin és yang. A nap felosztható nappalra és éjszakára, a tér földre és mennyre, a fajok nőstényekre és hímeke, a hőmérséklet hidegre és megre, a súly könnyűre és nehézre... Bármely yin és yang tovább osztható yinre és yangra. A hideg jéghidegre és mérsékelt hidegre – a végtelenségig. A yin és yang megkülönböztethető, de egymástól nem szakíthatók el, csak egymással határozhatók meg. A kínaiak a szervezetben egyszerre felbukkanó jelenségek közötti összefüggéseket igyekeznek felfogni és megérteni. Nincsenek fejlett elméleteik a betegségek eredetéről. A betegségben hat ártalmas hatás játszhat szerepet: a szél, a hideg, a tűz, vagy forróság, nedvesség, szárazság és nyári forróság. Közelebb lépve az európai oksági elméletéhez: a betegséget a környezet, az érzelmi tényezők és az életmód közül valamelyik idézi elő. Kaptuk azt írja: a kínai orvoslás tudomány előtti hagyomány. De tudományra emlékeztet, például a jelenségek gondos megfigyelésén alapul, racionális következtetés vezérli. Az orvos a diszharmóniát próbálja megtalálni, hogy a szervezetnek visszaadja az egyensúlyát és összhangját. Az akadémikus orvoslás a bonctanon át fejlődött, a halott ember szerveinek elváltozásából következtetett a betegségre, a kínai élő emberen gyűjtötte a tapasztalatokat.

Kalória? A nyugati orvosok meghatározott okot keresnek egy jól körülírható betegséghez. A kínai orvos figyelmét az egyénre irányítja. A kínai orvoslás olyan szerveket is

számon tart, melyek nyugaton ismeretlenek – például a Hármas Melegítő –, ugyanakkor nem ismer olyan szerveket és mirigyeket, mint a hasnyálmirigy és a mellékvesék. A kínai gyógyászatban nem külön egység az idegrendszer, nem ismer például bizonyos tüdőgyulladás fajtát vagy a pajzsmirigyet, mégis hatásosan gyógyítja őket. Sok kínai gyógynövény radikálisan csökkenti a vér koleszterin szintjét, ám a koleszterint nem ismerik. A kínai orvoslás nem-nyugati elmélet szerint folyik.

Dr. Paul D. Zmiewsky szerint a nyugati orvostudomány lassan elvész a részletekben. A test, a szellem és a lélek egységének a gondolata – hogy a betegséghez beteg is tartozik – a nyugati tudomány egyik vakfoltja. A kínai orvosi kezelés esetenként hatásosabb, mint a nyugati és alapjában véve kíméletesebb és biztonságosabb. A kínai gyógymódok alkalmasabbak a nyugatiaknál az összetett, pszichoszomatikus betegségek gyógyítására. Persze a kínai gyógyászatnak is megvannak a vakfoltjai. A legnagyobb erőssége a legnagyobb gyengeségévé válhat azért, hogy a részt képtelen elválasztani az egésztől. Egy daganatot vagy egy vesekövet fel kell ismerni, el kell távolítani. A kínai orvoslás erre nemigen alkalmas. A hagyományos kínai gyógyászat semmi olyasmit nem tud befogadni, ami kihívást jelentene axiómái számára. De ez fordítva sincs másképp. Ami témánk szempontjából talán a legfontosabb: az akupunktúra kiemelhető a hagyományos kínai orvosi szemléletből és csaknem ugyanolyan hatásos marad, ha az akadémikus gyógyítás keretei között használják.

Február elején, a harmincadik kezelés tájékán (ebből huszonvalahány szólhatott a gerincemnek) abbahagyom az akupunktúrát. Talán korán, de zavart az ötletszerű gyógyítás, hogy a kínai orvosokkal alig lehet konzultálni. Mivel én igyekeztem kapizsgálni a kínai szemléletet, bánt a közömbösségük. Inkább dohányoznának!

A derekam jól van, de a vádligörcs már a járóképességet veszélyezteti. Nem teniszezni, hanem sántikálás nélkül járni is alig tudok. Kiderül, mégis a gerincemtől kapja az izomgörcsökhöz a fals jelzést a vádli: ki lehet provokálni. A görcsöket úszás közben is ki tudom váltani: ha a vízben hanyatt fekvő homorítok, nyomódik a sérv, megfogja a görcs a talpam. A nagy lerobbanás, a vádligörcs tenisz közben, szervnél jön elő. Ha elemezzük ezt a mozdulatsort, természetes, hogy a talán már morzsalékos porckorong tiltakozik ellene.

Judit ellenzi a műtétet, mert annyi kopás, annyi törmelék, heg van a derekamban, hogy látványos javulást nem várhatok. Pedig futásról álmodozom, meg arról, ha leesik a hó, eltakarítom. Judit mindent megtesz a gyógyulásomért, ezért is bántja, hogy tizenöt esztendő alatt egyszer sem feküdtem be az osztályára, ahol végre nyugodtan gyógyíthatott volna, a teniszpartik közti futókarbantartás helyett. De gyűlölöm a fehér rabságot és visszaéltem vele, hogy így is talpon tartott. Visszaéltem az odaadásával, végül meg is csaltam, amivel általában a leghűségesebbeket szokás büntetni.

Kerítöm az eszékes Judit, akit szteroidos kezeléssel kigyógyított gerincsérvéből az egyetlen hazai gerincgyógyászati osztály vezetője, Horn Gyula autóbaleset utáni megkoronázója, VPP professzor. Annak eldöntése, hogy Emőke vérnyomását vajon a szteroidlöket borította-e fel, vagy az akupunktúra, szakemberekre tartozik, arról viszont tőle hallottam először, hogy Magyarországon gerincosztály létezik. Elmentem hát tanácsot kérni a gerincügyi miniszterhez. Már az is meglepő, hogy a professzor a bejelentkezésem utáni negyedik napon fogad, amit azzal tetéz, hogy elnézést kér, amiért egy operáció miatt megvárakoztatott. A kérdés: műtét vagy sem. Rápillant leleteimre, nem botránkozik meg, hogy a teniszért, pontosabban a mozgásképtelenség ellen hajlandó vagyok kés alá menni. Ő maga – akárcsak Judit és B. Misi –, józanul konzerva-

tív: nem vágni, ha bírja a beteg a nyomorgatott idegpálya és a (porckorong) deformáció harcát, mivel a szervezet, ha tudja, előbb-utóbb vágás nélkül is megvédi egyensúlyát, az őt vezérlő ideget: a meszesedés összeköti a két csigolyát.

VPP elmondta, hogy náluk folyik egy diagnosztikai-terápiás eljárás, aminek keretében felméri a mozgásszervi állapotot, az ágyéki gerinc mozgásterjedelmét, az izomrendszer mozgósítható tartalékait. Ezt egy standard isiász infúzióval (egyénnre szabott szteroidlökettel) támogatják, ami esetleg teljesen megszünteti a panaszokat, amellet pedig az izomrendszer és a mozgását vezérlő idegek állapotáról is felvilágosítást kapunk. Mindezt még kiegészíti egy pszichológiai vizsgálat, hogy a beteg inkább a fájdalmat és a betegséggel járó hátrányokat viseli-e tovább, vagy a radikális műtéti beavatkozást kéri.

Megnyugtatóak a professzor szavai és megnyerő az ajánlata, hogy március 24-én négy-öt délelőttre vonuljak be hozzájuk erre a kurzusra. Elfogadom az ajánlatát, még ha meg is bántom gerincnyámat, Juditot. VPP felajánlja azt is, hogy megműt, ha szükséges, de közlöm vele, hogy ez ügyben elköteleztem már magam B. Mihályhoz, hogy elkerüljem K. professzort, aki csavarokat és acéllemezt akart belém rakni. Ezt nem kellett volna mondanom, mert VPP a vasaló K. tanítványa, s elfogadja volt professzora műtéti tervét.

A szteroidos infúzió Judit elképzeléseiben is szerepelt, de igazán sosem próbált rábeszélni. Vajon azért, mert ez a hormonhatású szer nem teljesen veszélytelen? A szteroid ebben az esetben úgy teszi esetleg fájdalommentessé a beteget, hogy megszüntetve a gyulladást a lelohadt szövetek elférnek egymás mellett, nem irritálják, nem nyomják egymást. Érdeklődésemre a gyógyszeres beavatkozásokat általában ellenző dr. EA. azt mondja:

– Egy ilyen szteroidos kezelés a saját termelés ezerszeresét juttatja a szervezetbe, ami visszaszorítja a hipofízis mellékvese hormontermelését. A mellékhatása csonttritkulás, magas vérnyomás, ödéma, allergiás panasz lehet. Összesen valami tizenhárom-féle immunrendszer károsító veszélyről olvastam legutóbb. A szteroid olyan finom szabályozásba nyúl bele, amihez csak végszükségben szabad nyúlni. Egy tizenöt éve tartó gerincproblémánál a szteroidot a gyógyítás végére tenném.

– Ez mind igaz – hagyja helyben Judit –, de az a tizenötezer beteg, akit én pálya-futásom évtizedei alatt szteroiddal kezeltem, megúszták a mellékhatásokat. Maga is kapott a gyulladáscsökkentő-, görcsoldó-injekciókban szteroidot... – Ez annyira meglep, hogy elfelejtem megkérdezni Juditot, aki maga is olyan súlyos gerincbeteg, hogy napi kérdés, vajon a munkája végeztével eljut-e a kocsijáig, szóval, hogy ő adatott-e már magának szteroid infúziót?

Bő félév múlva, amikor ugrándozni kezdett a vérnyomásom, Judit rögtön abba hagyta a vállam szteroidos injekciózást. Hét hónappal korábban persze nem tudtuk, hogy ez fog történni, meg a gyors és lassú hatású szteroid is más. De célszerű-e minimális veszélyt is vállalni azért, hogy néhány hónappal elodázzam a műtétet? S ha megúsznám?? Öt nap kiesés a munkából, egy hónap a teniszből – ez került a mérleg műtéti serpenyőjében, és esetleges csonttritkulás meg egyéb nyavalyák a másikba. Ám a kés, mégiscsak kés: mielőtt belém váгна, minden lehetőséget kimeríték. Ha eddig nem ártott a szteroid, miért épp most tenne rosszat?

De a sors másképp hozta. Március közepén indultam volna felfelé a lépcsőn, s a falnak kellett támaszkodnom, mert a lábam kis híján összecsuklott. Mintha kiment volna belőle az élet, aztán gyorsan vissza is tért. Amikor megismétlődik kétszer-háromszor,

Misi nem vigasztal: feltehetően az történt, hogy a nyomorgatott ideggyök takarékra tette a véráramlást, majd kinyitotta a csapot. Misi a telefonba azt is mondja, hogy ebben az állapotban nem tanácsos külföldre utazni. Akkor inkább műtét! (Bő fél évvel a műtét után a lábam változatlanul bizonytalankodik az első két-három lépcsőn. Két eset lehetséges: az ideg emlékszik sanyarú helyzetére, s még mindig hibásan kezeli a vércsapot, vagy a lábam elgyengülését nem az irritált idegpálya okozza, hanem a kopások vagy a forgók. Majd a boncolásnál kiderül.)

– Erdemes még szteroidoztatni magam? – kérdem még Misit.

– A csontban és a porckorongban nincsenek erek – hangzik a félreérthetetlen felelet.

Március 18-án faxot küldök VPP professzornak: Sajnos március 24-én nem tudok megjelenni az előjegyzett diagnosztikai-terápiás kurzuson. Állapotom súlyosbodott, az MR felvétel időpontjától függően meglesz a műtétem.

Haragszik Liu, hogy miért kell megoperáltatni magamat. Feltehetően haragszik Misi is, hogy miért keverem a gyanús kínai orvos társaságába. Judit szkeptikusan hallgat, ő már elmondta ellenérveit. Réka szépséges szemei is villámlanak, amikor bejelentem, hogy műtenek. Mintha ellene csinálnám.

Húsvéti locsolás

Március 25-én azzal fogadnak a nővérek a B. Mihály vezette idegsebészeti klinikán, hogy Tóth úr vár... Tóth úr? Hát az író, a nagyhírű könyvtár nyugdíjas igazgatója. A prof jóvoltából szobatársak lettünk. A Misi barátságába beszerző Dezső is üzent: menjünk el az író-olvasó találkozójára. De nem üdülő ez: mindketten be vagyunk állítva az éjjel-nappal járó, sokmilliós diagnosztizáló gép (MRI) előtti sorba. A klinika folyosóján lékelt fejű fiatalember üdvözl; itt az átvágott torkú beteg szelíd látvány.

Az egyedül élő B. Misi este kilenckor még beül a kétágyas kórtermünkbe, s egyszer csak pizsamára kapott bőrkabátban megjelenik a lékelt fejű is.

– Fekete úr, ön nincs a helyén? – kérdi tőle a professzor.

– Csak el akarok búcsúzni – feleli ő, és nyújtja a kezét.

– Ez még meggyógyulhat? – nézünk utána.

– Sajnos, nem.

A gerincfelvétel eldöntötte, hogy műteni kell. De egy agydaganatos betegnek gyorsan romlik a látása, nehéz műtét lesz, én várhatok egy napot. Talán többet is, hisz tegnap még teniszeztam. Csak hát egy műtetre majdnem úgy vár az ember, mint valami ítéletre. A készülődés alatt a tudóm is megröngtenezik. Az ifjú doktor G. – aki asszisztens lesz a műtétemnél – megvizsgálja a mozgáskoordinációm, a reflexeim, és ellenében az MRI-vel semmiféle indokát nem találja a műtétnek. Ilyen kifogástalan állapotba hozott az akupunktúra és a torna. Esti viziten mégis bejelenti az adjunktus:

– Holnap reggel nyolc órakor megoperálja önt a professzor úr.

Éjfél után nem szabad enni, inni, dohányozni. És aludni? Biztos, ami biztos, kérek egy altatót. Kora reggel megkapom a bátorság-koktét. Eszter kérésére elkészítettem a végrendeletem, ám elképzelni sem tudom, hogy ezen a műtőpadon maradok.

Amikor visszavisznek a kórterembe, azon siránkozom, hogy elloptak négy órát az életemből, hogy nem tudom, mi történt, hogy szegény Misinek mennyi gondot okoztam. Kinn elered az eső, a szomszédomnál bugyborékol az oxigén, nálam csöpög az infúzió, Eszter ül az ágyamnál és vigyázza az álmomat.

A hajnali fürdetés ébreszt fel igazán: fájdalmasan szép hosszú újjak lötytyentik rám a habos, szagos vizet. Miért fájdalmasak? A korkülönbség miatt. S állapotomhoz is ez illik leginkább.

– Nővérke! Nővérke! – kiabálja a szomszéd szoba idős férfi betege szünet nélkül minden reggel egy-két órán át. Nem igaz, hogy nem hallják, de ki tudja, miért, nem segítenek neki, és ki tudja, miért, ő nem a nővérhívó-gombot nyomja, hanem fáradhatatlanul szólongatja őket. Jó ízlésű ember. Ugyanis ebben a modern klinikai épülettömbben van titokzatosan mozgó térplasztika, szökőkút, nyolc lift, s egy magyar nővérhívó-rendszer. Ha valaki megnyomja gombját, minden szobában villog lámpa és szól a csengő. Egynek fáj a sebe vagy a lelke, és ötven asszisztál hozzá. Lékelte fejű látogatónk zseni e hívó alkotóihoz képest. Nekik is köszönhető, hogy hamar utolér a kórházitisz első tünete: bármikor képes vagyok aludni, néha még éjszaka is. Pedig Klára doktornő, az odaadó altatóorvos kioktat, mi a biztos altató dózis. Ő a műtét után három nappal is feljön megnézni, hogy vagyok, és biztat, menjek szabad levegőre.

Az első utam a kórházkertben található tenispályákhoz visz. A bejárat előtt három totyogunk. Rajtam kívül S., a teniszfehérbe öltözött nyugdíjas professzor és az unokája. S. nem ismer meg, én pedig már nem fogom elfelejteni találkozásunkat. Vagy három évtizede került ebbe a városba, annak a klinikának az élére, amit tizenöt évig egy idős docens vezetett. Az új prof azzal vádolta meg elődjét, az idős kora ellenére is útjában álló, jámbor docenst, hogy karácsonyra korbácsot küldött neki és féccessel kente be a névtábláját. Elmentem a profhoz bizonyítékért, s mintha angolnát akartam volna kifogni a fürdőkádból. Vádjait az egyetemi fegyelmi bizottság is napirendre tűzte. Az inkvizíciót az agysebész professzor – Misi elődje – vezette (aulabeli emléktáblája előtt botorkáltam most ki ide, ahol S. professzor látványa mindezt másodszor is eszembe juttatta). A tekintélyes orvosokból álló fegyelmi bizottság előtt a vádlott térdre esett, sírt. A professzorok nem az idős docensnek hittek. A rossz emlékeket ébresztő vészbíráskodásról az idős és legalább önkritikus agysebész azt mondta: ennél borzalmasabb csak az lesz, fiatal barátom, ha megírja...

A srácok rosszul teniszeztek, otthagytam őket, mielőtt S. ütőt fogott volna a kezébe.

A negyedik nap, március 31., húsvét másnapja, vagy húsz éve nem locsoltam meg senkit. Eszter nyolcszáz méternyire lakik a klinikától, elsétálok hozzá, meglepem. Arról elfeledkeztem, hogy elegáns, bőrcipőmben jöttem a műtetre, amiben igen rázósak a lépések a betonon. Megkönnyebbülés, hogy visszafele már kocsival jövünk.

A húsvét természetesen nem befolyásolja az én profomat abban, hogy bejöjjön a klinikára. Beülök hozzá egy búcsúbeszélgetésre. Cikkei, előadásai levonataival ajándékoz meg. Közöttük a legérdekesebb a külföldi professzorokkal írt angol nyelvű tanulmány a Moyamójáról, ami, ha jól értettem, egy különös érrendszeri deformáció. Összegyűjtötték a norvégiai Moyamoja eseteket, s kiderült szinte az összes betegről, hogy szegről-végre finn. Ez a betegség a magyarok körében is hasonló arányban fordul elő, továbbá a japánok között. Ahogy Misi mondja:

– Amikor Belső-Ázsiában voltunk, lehetett valami kapcsolatunk azokkal a kínaiakkal, akik tudtak úszni, és akikből később japánok lettek.

Különös megerősítése ez a nyelvelmélekekből visszafejtett múltnak. Vajon a japánok azért tudták könnyen bevezetni a Kodály-módszert, mert valami közös kód létezik bennünk? S igaza lenne azoknak a kínaiaknak, akik újabban a zene alapján bizonyítottak látják a rokonságunkat?

No, de én a saját történetemért jöttem. Mindenekelőtt azt szeretném megtudni Mitsitől, hogy miért lett a műtétem háromszor olyan hosszú, mint az átlag? De a professzor azért professzor, hogy a közügyet a magánügy elé helyezze:

- Az írásodban meg kell említeni, hogy ugrásszerűen szaporodik a degeneratív (elfajulásos) gerincbetegségek száma, annak ellenére, hogy a fizikai terhelés csökken. Amikor még nagyobb volt az erő kifejtés szerepe a munkában, az emberek megtanultak ökonomikusan dolgozni, megtanulták, hogyan kell valamit felemelni, hiszen nap mint nap ezt csinálták. A mai ember úgy viselkedik, mint egy outsider sportoló. Látja, hogyan dobják el a gerelyt, odamegy, leveti a zakóját és bemelegítés nélkül, sőt, a mozgássor megtanulása nélkül azonnal csinálja, aminek sérülés a következménye. A fizikai terhelés csökkenése bizonyos szempontból hátrányos is. A mozgásszegény életforma azzal jár, hogy egy magasabb lépcsőről sem tudunk rendesen lelépni. A magyar utak rosszak, a magyar autók dettó, az ütések megsokszorozódtak. Már pedig a porckorongok létét, miután nincs vérellátásuk, gyakorlatilag a mikrotrauma határozza meg.

- Annyit papoljuk, legyünk elővigyázatosak, hogy emiatt sem hallgatnak ránk. Az óvatosságból különben is mindig baj lesz. Az igazi az lenne, ha rendszeres mozgással felkészítenénk az izomzatot, a vázrendszert arra, hogy hosszútávon is tisztességesen helytálljon. A gerincoszlop átlagos súlyra méretezett, ha erre kétszer annyit akasztanak, előbb-utóbb tönkre megy. Az automat akkor is elviszem a szervizbe bizonyos kilométer lefutása után, ha nincs semmi baj. A saját futóművünkkel, „alvázunkkal” úgy bánunk, mint a legrosszabb autós, akinek akkor jut eszébe, hogy mit kellett volna csinálni, amikor az kocsit cserben hagyja. Az emberek többsége nem jár ellenőrző vizsgálatokra, hanem megvárja, amíg valami komoly tünet jelentkezik, s akkor csodára számít, mert vele nem eshet meg, hogy komoly baja van.

- Az, hogy tizenöt évet kihúztam a diszkopátiámmal, azt jelenti, hogy jól gazdálkodtam vele, vagy, hogy mégsem igazán jól?

- Bizonyos kor után ilyen betegségek mindenkinél előfordulnak. Ha ehhez gyenge izomzatból származó instabilitás társul, akkor hamarabb jelentkeznek a tünetek. Az úszás, a tenisz segítenek abban, hogy nagyobb legyen a teherbíró képesség, hogy később következzen be egy ilyen ártalom. Oknyomozás folytán talán kideríthető, hogy amikor bekövetkezett, fáradt voltál, nem figyeltél, valami kibillentett a harmóniából. Erős fáradtságnál, egy rossz lépésnél is bekövetkezhet a baj.

- Miután volt időd alaposan szétnézni bennem, azt találtad, amit vártál? Elkerülhetetlen volt a műtét? Megelőzve a választ, négy nap alatt én annyit érzek, hogy megszűnt a rövidzárlatom. Eddig ha köhögtem, cikázott bennem a villám a lábujjamtól a fejem búbjáig. Most is köhögök, ami rossz a sebnek, de nem csengenek-bongnak az idegeim.

- Ha több alkalommal is azt mondtam, hogy nem várható mástól javulás, mint a műtétől, galád dolog is lenne, ha a műtét után négy nappal azt mondanám, hogy felesleges volt.

- Ezek szerint a CT és az MR katonai térképe megbízható? – kérdezek rá a computer tomográf (CT) és a mágneses rezonanciás (MR) felvételek használhatóságára.

- Ezekre a kicsiny elváltozásokra nincsen ráírva, hogy melyik milyen mértékben felelős az aktuális tünetekért. Sokszor a nem látható elváltozás is komolyabb jelentőséggel bír, mint egy nagyobb. Ami a műtétet jelentősen megnyújtotta az a keresgélés... Amikor az ember korongsérvet operál, nagyon kell vigyáznia arra, hogy ne maradjon benn egy olyan porckorong-darabka, ami később újabb tüneteket okoz. Gondold el,

hogy egy nyílást készítünk pont ott, ahol az ideg kilép, tehát ha abból az üregből később valami előkerül, az egyenesen a nyílás előtti idegnek csapódik. A gyakorlat alapján az ember már tudja, ha kiüríti a porckorongot, hogy annak mennyinek kell lennie. Ha úgy érzed, hogy kevés, akkor nyilvánvalóan elkezdted keresni, hogy hová sodródhatott el, ami egy ilyen területen meglehetősen komplikált, mert nem lehet úgy keresni, mint egy fiókban, hogy kihúzom, és mindent kidobálok.

– Találtál is valamit?

– A felső, kiszakadt rész odahegesedett.

– Magyarázd ez el!

– A korongkiszakadást komoly vérzés kíséri, s az hegesedést okoz. Ez egy hét alatt lezajlik, mint egy sebgyógyulás, és ott rögzül. Ha rossz helyen rögzül, akkor állandó fájdalmat okoz. Ha a különféle gerincmozgásoknál el tud helyezkedni, akkor enyhébb a tünet. Ha a cipődbe került kavics elhelyezkedik, könnyebben tudsz menni – ami nem azt jelenti, hogy az a kavics nincs ott –, de egy rossz mozdulatnál jelentkezhet a tünet. Az igazi kockázat az ilyen esetekben mindig az, hogy az állapot rosszabbodásánál bizonyos területeken nem lehet megmondani, hogy nem fenyeget-e olyan maradandó idegrendszeri ártalom, ami azonnali műtéttel sem fordítható vissza. – Felnézek: ezt eddig nem mondta nekem senki! Misi folytatja: – Minden műtéti beavatkozás megelőző jellegű, egy betegség természetes előre haladásából adódó súlyos következményt igyekszik elhárítani. A műtét szövetszétválasztással, hegesedéssel jár, mérlegelni kell tehát, hogy melyik a kisebb kockázat, mit érdemes vállalni. Ez lehet a konzervatív kezelés – gyógytorna, fizioterápia, súlyfürdő stb. –, ezzel is lehet hosszú tünet- és panaszmentes időt elérni. De egy idő után a szervezet azt mondja: már nem elég a generálozás, cserélni kell a futóművet, mert balesetveszély nélkül nem terhelhető tovább.

– Az, hogy erősen véreztem, egyedi sajátosság?

– Nem, s ez nem is jelentett különösebb gondot. A gerinccsatornán belül nagyon szép vénás hálózat van – majdnem úgy néz ki, mint egy csipkefüggöny – és ha ezt bárhol megsérted nagyon vérzik. Amikor ilyen típusú vérzés jelentkezik, az többnyire azt jelenti, hogy valahol a környékben van valami olyan elváltozás, téraránytalanság miatti pangás, ami ezt az állapotot fenntartja. Az erős vérzés is olyan jel, ami arra figyelmeztet, hogy kell még valamit keresni, ami a kompressziót fenntartja. Ha egy nagyobb terület elfoglaló daganatot vagy akár porckorongsérvet is kiemelünk, a vérzés pillanatokon belül eláll.

– A hegesedéssel mit lehet csinálni?

– Mivel nehezíti a beavatkozást, oldani kell, vagy kerülgetni. Nem lehet sietni. Minden műtét addig tart, amennyit a betegség igényel. Előre nem lehet meghatározni, hogy egy óra lesz, mert ha számomra nem megnyugtató a helyzet, akkor nem fejezem be.

– Ha öt órán át tartott volna a műtét, az sem jelentette volna azt, hogy az életem veszélyben volt?

– Egy porckorongsérv műtét átlagos ideje egy óra. Ha valamit alaposan meg kell nézni, ha több mindent kell mérlegelni, az hosszabb időt kíván. A legjobb felkészülés esetén is adódhatnak a feltárás során olyan apró jelek, amelyek megváltoztatják a beavatkozás előre – esetleg két-három variációban – elkészített menetrendjét.

– Hogy történik az összegombolyítás a műtéti pozícióba? Nem egyszerűbb lenne, ha ülvé, előre hajolva altatnának el?

- Az altatásnál az ülőhelyzet megoldható ugyan, csak kockázatosabb. Ugyanis az altatás során átmenetileg kikapcsolódik az érrendszer szabályozása, tehát könnyen bekövetkezhet egy ájulásszerű állapot, a vénás rendszerben negatív nyomás keletkezhet, légembólia jöhet létre stb. A szövődmények miatt még a nyaki gerinci műtéteknél is felhagytunk az ülőhelyzetben végzett beavatkozással. Azokról a dolgokról nincs értelme beszélni, amelyek a külső szemlélő számára – mivel nem szokott hozzá, és mert nem természetes – esetleg elrettentő. Önmagában az, hogy meztelenül forgatják térd-könyök helyzetbe...

- Milyen a helyszín, mert én arra sem emlékszem, hogy ott voltál.

- Ez egy vakműtő, nincs ablaka, ajtaja is alig. Az oldalról – ablakból, lámpából – jövő fény ugyanis leszűkíti a pupillát, s a mikroszkópban rosszabbul látsz, ezért az összes többi fény ki van kapcsolva.

- A többiek botorkálnak?

- Nem, spot(pont)fényekkel meg vannak világítva.

- Mi ez a mikroszkópos technika?

- Beteget és orvost is kímélő mikroszkópos módszer. A mikroműszerekkel kevesebb bajt lehet csinálni, mint egy handszárral. Mivel a mikroszkópba van beépítve a megvilágítás, optimálisan látok mindent, míg ha fölöttem van a műtőlámpa, és behajolok, ahelyett, hogy jobban látnék, eltakarom a fejemmel a világítást. Előnyei miatt ez a követendő módszer. Mi bizonyos koponyaműtéteknél kezdtük el alkalmazni Pécsen, aztán amikor ide kerültem, fokozatosan tettük általánossá a mikroszkóp alkalmazását az idegsebészeti beavatkozásokban.

- Nem kellemetlen oldalról és nem szemben végezni a műtétet?

- Szokás kérdése. Egy jobbkezes embernek jobban kézre áll egy baloldali porckorong-sérv, de ez nem jelenti azt, hogy hanyatt fekvő vagy szerelő aknából kell operálni valakit. Ha egy hátsó koponyagödröt ülőhelyzetben operálok, mindent úgy látok, ahogy van, ha hason fekvő, akkor mögéje kell mennem, és pont fordítva látom. Ez azt jelenti, hogy a bennem lévő anatómiai ismereteket meg kell fordítani, de ez megint gyakorlás kérdése és automatikusan megy.

- Valamiképp elemeled egymástól a két csigolyát, és úgy szeded ki a korongot, vagy csak a kibuggyant részt távolítod el?

- Az úgynevezett lágy rész teljesen el van távolítva.

- Hogy fog ez összecsontosodni?

- Ez már meg is történt.

- Szóval, ha a műtét utáni negyedik napon leesek a lépcsőn, nem halok meg, mert szétcsúszik a csigolyám?

- Nem. A szalagos rendszer mindenütt ép. Csak azon a területen ejtünk egy kicsi nyílást, ahol ebbe az üregbe belenyúlunk. Az nem jó módszer, hogy csak a kiboltosodott részt vesszük ki, hiszen egy következő rossz mozdulatnál a többi ugyanúgy kipréselődik, akár egy kinyitott tubusból a fogkrém.

- Az asszisztensed csinálja az első bemetszést, a feltárást vagy te?

- Mindenki másként szokta meg, én ragaszkodom ahhoz, hogy az első metszéstől az utolsó öltésig mindent magam csináljak.

- Mekkora a csapat?

- Az operatőr, az asszisztens, az altatóorvos és -nővér, a műtősnő, a műtősfő és egy kisegítő műtős.

- Amikor te előkerültél, már össze voltam gombolyítva?

– Akkor szólnak, amikor a beteget elaltatták. A beteg elhelyezését, beállítását mindig magam csinálom, hogy ne legyen semmiféle zavaró momentum, ami a műtét közben elterelheti a figyelmemet, mert abból csak baj lehet; előre végiggondolom, honnan, mit fogok látni. Az elhelyezés a lélegeztetés beállítása után kezdődik, aztán jön a műtési terület alapos lemosása, dezinficiálása, elkülönítése, körül rakása steril lepedőkkel, leragasztjuk egy speciális fóliával, hogy más irányú fertőzés se legyen.

– Te csonthoz nyúltál?

– Véstem is. Csak így tudtam hozzáférni bizonyos területekhez, másrészt a későbbi panaszok elkerülésére helyet kellett csinálni a kilépő ideggyöknek.

– Azért kérdezem rá, mert K. professzor felvilágosított, hogy a csonthártya a legérzékenyebb a fertőzésre, hogy a tüdőbe bele lehet köpni, de csontműtét alatt oldalról fújják be a steril levegőt, hogy csökkentsék a fertőzésveszélyt.

– Kétségtelenül érzékeny a csonthártya, de emiatt nem vigyázni a sokkal érzékenyebb idegi struktúrára... Megint arról van szó, hogy mérlegelni kell, mit, miért.

– Milyen orvosi tanáccsal bocsátasz el? – kérdem, a hosszú üléstől már feszengve a széken.

– Még nem találod a gerincet helyét, ezért egyelőre az úszást sem bírnád. Gondolj arra, hogy egy mikroszkópos méretű izomsérülésnél egy futballcsatárt pompával szoktak eltemetni a tizenhatoson belül. Ez annál súlyosabb sérülés. Mindig csodálom a gerincműtötteket, hogy egyáltalán mozogni tudnak. A gyógyulásnak megvan az üteme, egy-másfél hetet inkább feküdni kell. Te hajlamos vagy túlhajtani a dolgokat, hogy saját magadnak is bebizonyítsd azt, amiben még mindig kétkedsz, hogy vajon érdemes volt-e rászánnod magad a műtetre vagy sem.

– Utólag nem érdemes ezen gyötrődni – mondom magabiztosan.

– Számos egyéb momentumról lehet még szó, amit esetleg magadnak sem vallasz be, de a tudat alatt ott lappang a kétely. Nem feledd a fűzőt a saját érdekedben hordani. Ez segíti a sérült izmok gyógyulását, biztonságot ad, s figyelmeztet is, hogy nem vagy egészséges. Ezen a héten csináld az itt megtanított tornagyakorlatokat, s annyit, amennyi jól esik. Nehogy úgy jár, mint aki beúszik a tengerbe, s ott jön rá, hogy vissza is kell jönni. Egyelőre nem mehatsz el mindenhová. Amit kényelmesen el tudsz végezni, csak arra vállalkozz. Jövő héten már elmehetsz a fürdőbe.

– Változatlanul úgy gondolod, hogy egy hónap múlva esetleg teniszezhetek?

– Semmi olyat nem tettem, ami ezt elvben kizárná. Egyéni érzékenységtől is függ, hogy a megbontott gerinc hogyan gyógyul.

– És a lányok? – kérdem búcsúzás közben.

– A párok meg szokták találni a megoldást – nyújtja Misi a kezét.

Második forduló

Az Áprilka (Opel Astra) hátsó ülésére fészkeltem be magam, így indulunk a haza-vezető 180 kilométeres útnak. Mintha a Holdon bukdácsolnánk, nem aszfalt úton jönénk. Forgolódok, nekitámasztom a lábam az oldalablaknak, felrakom a hátsó ablakba, de nem találom a helyem. Harminc kilométer után megállunk, és a ledöntött első ülésre fekszem. Így is keservesen múlik el ez a három óra. Otthon egy napot fekszem. Délután a torna közben, mintha csináltam volna egy rossz mozdulatot, de este, a tévé előtt ülve nem érzem, hogy elrontottam volna valamit.

Április 2-án, a hatodik nap hajnalán én ébredek először, felteszem Eszternek a kávéját, magamnak a tevizet. Készülök borotválkozni, amikor elgyengülök, s érzem, hogy elájulok. A tisztaság mánia miatt nálunk a fürdőszobaszőnyeg most is mosásban van, a kőre nem akarok lefeküdni... aztán már csak az ajtó előtt, a földön fekvé térek magamhoz. Feltápázkodom, hogy elzárjam a gázt, hisz ki tudja, mi lesz velem. A második, rövid ájulás a tűzhely előtt kap el. Térdelek, s az orrom előtt ég a lánggyújtó piros lámpája. Valamikor bekapcsoltam. Elzárom a gázt, s indulok vissza az ágyba. A harmadik ájulásból a nappaliban ébredek, a fejem a harminc centi magas padka szélén, a kezemen nyugszik, a szemüvegemet két méterrel odébb találom meg. A kobakomon semmi nyoma az ütésnek. Rejtélyes.

Misi Budapesten tanácskozik, ifjú asszisztensének, doktor G.-nek mondom hát el, hogy ájulásaim után tisztességesen fáj a derekam. Azt mondja, hogy csontgyulladásom lehet. Ha ott lennék, gipszágyba raknának, mert az egyetlen gyógy mód a szigorú ágy-nyugalom. Esztertől gyorsan kapok is az ágyam mellé egy neszkafét, éjszakára pedig egy befőttes üveget.

Gerincbűn, gerincbűnhődés? A Voltaren nem használ, de az Algopyrin és Panadol is hamar megadja magát a túlerőnek. Mintha egy kis lánc talpas harckocsi hajtott volna át a medencén. A hat órára szóló altató három óra alatt meghal bennem. Az átaludt fájdalom három óra alatt akarja pótolni a mulasztást. Amikor sikerül tömöríteni a kint, egész napon át kitart. Fájdalomfájlokban vagyok tárolva a dolgozószoba heverőjén, bal- és jobb oldali fájdalomcsikokban. Mindegyik más és mind ugyanaz. A számítógémem árván figyelni új foglalkozásomat, pedig a fájdalom nem egy változatos mesterség.

– Réges-régen – nyit rám Eszter a régi játékunkkal. Szóval, hogy réges-régen nem látott – van annak már egy órája is –, s mi történt velem azóta.

– Bejött egy zöldnadrágos csaj, ceruzabelet vagy mi a fenét keresett – mondom neki.

– Ilyen nadrágja volt? – kapja magát bohóccallásba.

– Pont ilyen. Es képzeld, feldúlta az íróasztalomat, s közben gyalázott, hogy ekkora koszban, rendetlenségben hogyan lehet élni.

– Gyalázott? – kérdi Eszter nevetve. – Hol az a rendetlenség?

– Mindenütt az íróasztalomon, mindegyik fiókban, megnézheted, mit csinált!

Attól, hogy jó kedvem van, Eszter vérszemet kap, s mondja, csak mondja, milyen kibírhatatlan vagyok, hogy egyik hülyeséget csinálom a másik után, hogy...

– Lófasz lesz neked beteg! – térítem észhez és fordulnék is a fal felé, ha tudnék fordulni. De félórás készülődés kell ahhoz, hogy a hátamról a baloldalamra keveredjek. Egy hete még futottam. Most tetőtől-talpig érő görcs vagyok. Az idegeim sztrájkolnak vagy önállósították magukat. Akárcsak Galvani békacombján, rángások futnak végig rajtam.

Vajon az akupunktúra nem segítene? De tíz nappal a műtét után szabad-e tű alá feködni? Jó lenne, ha a kétféle gyógy mód között orvosi segédlettel mozoghatna a beteg. Am ez az európai orvosláson belül sem megy, egymás mellett létezik például a mikroszkópos sérv műtét meg a gerincvasalás – és akkor még nem is olyan metódust említettünk, ami annyira avított, hogy kárára van a betegnek.

Amikor még a műtét előtt mondtam az akupunktúrával hadilábon álló Misinek, hogy a kínaiakhoz járok, azt mondta: nem tud olyan esetről, hogy ilyen állapotú gerincsérvet akupunktúrával meggyógyítottak volna. (Dr. Paul D. Zmiewsky *A tűszúrás és égetés módja* című könyvében nem is sorolja fel a gyógyítható nyavalyák között a gerincbetegségeket, de az elhúzóódó szülést vagy a csuklást igen). Liu professzor viszont

utólag is állítja, hogy nem kellett volna megműttetnem magam. Misi asszisztense, G. doktor is azt mondta: semmi indikációja nincs a radikális beavatkozásnak. Persze, ő csak emelgette, hajtogatta a lábam, ami akkor könnyedén ment; pontosabb diagnózist csak VPP professzorék neuromuszkuláris rendszert tesztelő műszerei adhattak volna, de a mellé meg szteroidkúra tartozott, s ha elszállt volna a vérnyomásom, hisz ma már tudjuk... Mit tudunk?

Nehéz lehet az orvosaimnak.

Sajnos Liu nem ér rá, a feleségét küldi hozzám. Zhang Xiaobin (Csang Sziaobin) még annyira sem tud magyarul, mint ő. A doktornő azt mondja, nem lehet (csont-)gyulladás a bajom, mert akkor lázam lenne... Zhang mindennap kérdi, hogy a magyar orvos mit mond. Mit tudna mondani szegény G. 180 kilométerről? Azt ajánlja, hogy olyan fájdalomcsillapítókat szedjek, amelyek a gyulladást is csökkentik. Zhang doktornő pedig azt mondja, az ő kezelése gyorsítja a vérkeringést és attól gyógyulok. Bolhányi magokat is ragaszt a fülkagylóm külső ívére, ezeket kell masszírozni a fájdalom csökkentésére. Csupán arról feledkezik el a doktornő, hogy az európai gyógyításnak is rejtélyes csontgyulladás azért sem társul lázzal, mert marékszám szedem a fájdalomcsillapítókat, s ezek többnyire lázcsökkentők is.

A doktornő azt olvasta a klinikájukon lévő beteglapomról, hogy trombózisom volt, s hogy a ballábam érszűkületes... A tolmács így fordította volna? Nem kezdem el neki magyarázni, hogy talán másról van szó, mert nem érti a magyart és talán az akadémikus orvoslást sem. (Bár a férje, Liu a téves diagnózis ellenére, több alkalommal „kijavította” a lábam.) S újból beleütközünk a kínai diagnosztika gyengeségébe, és a szótértés hiányába. Így kellene a két világ között közlekedni.

Zhang doktornő három kezelése után még így is hasra tudok fordulni.

Hajnali fél négy óta pötyögöm az ágyban, egy 27 dekás miniszámítógépen ezt a szöveget. Fél ötkor Eszter feltámolyog, s látva, hogy ég a villanyom, bekopog: hogy vagyok.

– Épp azon töröm a fejem, hogy pirkadatkor felfutok a Normafához.

– Akkor alhatok még egy kicsit?

Misi asszisztensét, G. doktort csak a harmadik hívásra érem utol. Közli: ha egy héten belül nem gyógyulok meg, vissza kell mennem. Inkább figyelmeztettek volna a veszedelemre, dühöngök, pedig a csontgyulladásról csupán az nem tudott, hogy mi váltja ki és hogyan lehet gyógyítani. K. atyát félévvel a műtét után kapta el. Koppenhágai évfolyamtársam meséli, hogy a dán királynő férjét majdnem egy évre megbénította. Külföldre nem akarták engedni, a presztízsvesztés miatt, végül mégiscsak hívtak hozzá egy belga orvost. Így is csak egy év múltán tudott hajózni, aztán teniszezni.

Alattomos nyavalya. G. megismétli: gipszágyban lenne a helyem. Nem fenyeget, tanácstalan. Túlbiztosít. Lám, megy ez a gyógyulás emberibb körülmények között is például akupunktúrával. Még ha a gyógyulást nem is segíti, legalább forogni tudok az ágyban. (Hetek múlva meséli egy fiatal orvos, hogy a csontgyulladásról a szakirodalomban ötven szerző a gipszágyra esküszik, ötven a mozgítás híve, mindegyik kiváló eredménnyel. Ám a gyakorlat ocsmány.) A teljes ágynyugalom idegbaj. A fürdést nem adom fel. Meztelenül vonulok a fürdőszobába: egy lépés, egy kapaszkodás. Lépés, kapaszkodás. A két forgóm felszívódott, a lábam közvetlenül a gerinccsatornába csatlakozik, a súlyom a gerincvelő idegkötegét nyomja. Ez a kezdet. A végén a zuhanyozó félcsempényi szélét sem tudom átlépni.

Ebédelni már nem járok ki. Eszter etet, s mosogatólé-szaga van a számba falatot adó kéznek. Nem szólok miatta, csak azon jár az eszem, hogy az én kezemnek milyen szaga lehetett, amikor a rákkórházban édesanyámat ettettem.

Vereségszag! Már szédülök, amikor az egyszeri felkelésnél kiülök az ágy szélére. Egy héttel a hármas ájulás után akupunktúra közben kiráz a hideg. Zhang doktornő kikapkodja a tűket. Vacogok. Bekapcsolom az ágymelegítőt, elszunnyadok. Mikor felébredek, Eszter épp Misivel beszél. Vissza kell mennem a klinikára, a láz végére kell járni: új műtét, vagy gipszágy. Dubai üdülés nincs a választékban.

Másnap a mentő hoz a megyéből egy beteget Pestre, engem pedig levisz. Vákuum-ágyra raknak. De a vákuumnak csak az egyik oldala működik, a másik felem, mintha a padlón lenne. Enyhén mosdatlan betegársam tolókcocsiban ül. Azért mentőzött háromszáz kilométert, mert a múltába nagyobbra sikerült.

A fél vákuumon zötykölődve eszembe jut, hogy 1972-ben, ifjú házasként is volt egy ilyen titokzatos ájulásom. Színházi előadás szünetében kinn az utcán levegőztünk, s hirtelen térdre estem, Eszter kapott el. Orvosbarátaink ugrattak, biztos a fehérjevesztés miatt csuklottam össze. De most? A torna suta mozdulata görcsölt volna be? Sokat voltam fenn? Sosem fogjuk megtudni.

A klinikáról helyhiány miatt ma négy előjegyzett beteget küldtek el. Két személyes kórtermemből mégis kirakják az egyik beteget, s engem tolnak be a helyére. Zavar a kivételezettség, de nem szólok ellene. A nagy közös kórterembe átrakott beteg is hallgat, pedig tiltakozhatna. Vagy olyan súlyos az állapotom, hogy ez a kiváltság nem is a prof barátjának szól?

Eszter persze követett, hogy rendet gömbölyítsen, hogy tudja, mi van velem. Lassan nyúzottabb, mint én. Este fél kilenckor soron kívül csőbe húznak. Ágyastól várokozom, s ízlelgetem a feliratot: mágneses rezonanciális vizsgáló berendezés. A vizsgálat végére megérkezik az elnyúlhatatlan professzor. Mondom neki: rezonanciás a helyes, a nagy frekvenciás sem frekvenciális. Néz rám.

– Nem a fejem műtötted! – mentegetőzöm.

A kiértékelés után, este tíz óra tájban Misi feljön, hogy elmondja, az úrbázis-egyenruhát viselő szép röntgenorvosnő egy csontszilánkot és vérömlenyt talált – a szilánknak soha többet nem akadnak a nyomára –, s bár neki is gyanús valami, holnap konzultálni akar a röntgenes adjunktusnővel. Másnap CT felvétel is készül a csontos részek gyulladásáról. A CT bejárata előtti sorban egyedül én fekszem. Beteghordóm ráköszön egy férfire, az zavarba jön, ez nem:

– Tótkomlói vagyok – próbál segíteni. – Hat évig a sertéstelepen dolgoztam.

Kérdi aztán visszafelé, hogy milyen doktorátusom van, mert ő ma már négy doktort szállított. Aztán megvigasztal: megnézte a felvételemet, csak egy kis gyulladásom van. A viziten az egyik orvos megjegyzi: a lényeg, hogy nincs kisugárzó fájdalmam. Ez is tótkomlói lehet.

Éjszaka 11 után kérném az altatót, de süket a nővércsengő. Az éjjeliszekrényemre van készítve a fájdalomcsillapító: egy Algopyrin egész éjszakára; tegnap otthon még 6-7 tablettát szedtem be. Fél kettőkor előkerül a csúnya nővér és kiutal egy altatót a gyengébbikből, majd négykor beront: nincs kölcsön egy tollam... Tíz perc múlva jön mosdatni, közben úgy tökön vág, hogy szikrázik a szemem. Az ágytálat alá ver, aztán hiába üvöltözök, fél órát rajtahagy: rakjon tisztába a váltás.

Miért nem bassza meg ezt a szerencsétlent valaki?

A reggeli viziten Misi közli, hogy infúzióban kapok valami olyan antibiotikumot, ami behatol a csontba, de a szigorú fekvés – az ágytálaszás – marad. Válaszul alig eszem.

A csontba besettenkedő csodagyógyszer helyett egy szem 25 mg-os Voltaren tabletta érkezik. Judit hétköznapi derékfájdalmaimra is háromszor ilyen erőset ír fel. De azt én fizetem, ezt a biztosító. Az infúzió nem jön: pénteken korábban zár a gyógyszerház... Egy nap az idegsebészeti ágyon tízezer forint.

Mielőtt nekiduráltam magam az első műtétnek, mindent bele alapon még teniszeztem egy utolsót: hiszen másnap már Misi keze között leszek. Sikerült is szerválás közben úgy meghúzni a vállamat, hogy az ütő kiesett a kezemből. A műtét idején kisebb gondom is nagyobb volt ennél, az ájulás nagy bumma után tele voltam fájdalomcsillapítóval, ám később egyre inkább átszűrődött a többi bajon, hogy fáj a vállam. Vizit alatt szoltam a násznépet vezető adjunktus úrnak, s ő az ágy végétől egy tapodtat sem mozdulva, látnokként görcsoldó Sirdalud tablettát rendel. Hashajtóval jobban jártam volna. Vagy azzal – de gonosz vagyok –, ha befektethetném a saját keze alá.

Nyomaszt a kényszerű visszatérés, a kiszolgáltatottság, a magatehetetlenség. Az olvasás sem megy. De így is csúcstartó vagyok. Döbbenetesen keveset olvasnak a betegek. A nagy kórtermekben egy-egy igénytelen képesújságot ha látni, fel is tűnik az orvosoknak, mennyi a betű köröttem. Olcsó Könyvtár? 3 forint? Jé! Németh László újrafelfedezése még így is öröm. Rádiózni sem lehet tisztességesen. Ebben a vidéki nagyvárosban FM-sávon nem foghatók a magyar adók. Az új klinikai tömb négyszáz ágynál működik ugyan egy ügyes vezetékes párnarádió, ám kizárólag zenebonaadókkal fertőzik a betegeket. Elestet – főleg egy koron túl – élmény is a betegség. A tízágyasban Kovács úr úgy meséli kalandjait az orvostudománnyal (egy-két katonahistória és nőügy azért becsúszik), hogy hozzánk is áthallatszik. Az adatvédelmi biztos biztos betiltaná Kovács urat. Amikor Kovács úr távozik, bántó csönd borul az épületre. Három nap múlva jön ám vissza, csillog-villog a folyosón, az egyik orvos behívja a rendelőbe, pedig a diagnózis világos: beszédelvonási tünetek miatt került vissza.

Tovább sülyvedek. Nincs étvágyam, alig iszom. Ha napi ügyeimre is figyel valaki, tudható lett volna, hogy másodszor is lecsap a villám. Előbb a véna falára száradt trombus fájdogál a bal lágyékomban, de annyira elhagytam már magam, hogy nem fogom fel a vészjelzést. Csak akkor szólok, amikor a jobb vádlimba hasít a fájás. Trombózis! Ölni tudnék a dühtől. Ki az az állat, akit az elkerülhető átok másodszor is utolér? S ekkor még nem is tudom, ami járkálás közben, vagyis hetek múlva otthon derül csak ki: a lágyékomban teljesen elzáródott a véna: egy újabb mélyvénás trombózison is áttestem. A szövődmények már súlyosabbak, mint az alapbajom.

Hallom, hogy a traumatológián, ahol hosszabb ideig fekszenek a betegek, automatikusan adják a fél Colfaritot vagy az Aspirint a trombózis megelőzésére. Mivel én már átestem rajta, a veszély többszörös. Bemutattam a kórházi zárójelentésem, ha G. doktor egy kicsit figyel rá, eszébe kellett volna jutnia: vigyázat! Figyelmetlensége lehet, nem is figyelmetlenség: a végzős orvosok általános orvosi gyakorlat nélkül kezdenek szakosodni. G-t és társait csak az érdekli, hogy megtanulja ezt vagy azt a műtéti fogást, amit esetleg dollárért is eladhat. A trombózt nem akarja megtanulni. Nem azért, mert gondatlan vagy buta, hanem azért, mert nem az ő asztala. Elégedj meg az ő szakismertébe vágó egyetlen betegséggel! Azért is gondolkodhat így, mert semmi köze hozzám. A korszerű klinika – magányos beteg. A gyors (mikroszkópos) műtétek jóvoltából itt négy-öt napot, legfeljebb egy hetet töltenek a páciensek. Nincs is kórtermi orvos, a műtéti asszisztens köti a sebet, de amint a beteg valamilyen szövődmény miatt le-

esik a futószalagról, gazda nélkül marad. Nem referencia téma, nem kerül a demonstrációs példák közé, elvégre nem egy bravúrosan kimetszett daganat. De miért nem járja végig hetente a klinikát egy belgyógyász konziliárius? Pár év és egy ilyen műhibáért beperelik az intézeteket. Nem tudom, hogy a büntetéseket a mai bérek mellett miként fogják áthárítani – akár jelképesen is – az orvosokra.

Folytatom: a sebészet nem simogató szakma, nincs kézrátétel, a beteg csak a műtőben beteg, a kórteremben elfekvő készlet, főjavításon átesett darab. Egy sebészeti klinikán a műtét elsődleges. Az általam megismert egyetlen sebészeten mintha minden más szervezetlen lenne. Nem csak ebből a műhibából következtek erre, hanem például abból, hogy négy napon át melegvizes dunsztban tartják a trombózis lábam. Ennek én örülök, mert nincs vele macera, mint hét éve a hideg vizes borogatás félóránkénti cseréjével, s remélem, hogy az új módszertől gyorsabban is fogok gyógyulni. Aztán egy orvos felemeli a paplanom, s kiderül, hogy változatlanul a hideg borogatás kel-lene, amit jégakukkal ügyesebben oldanak meg, mint annak idején.

Kevés trombózisos betegük lehet. De utánam még négyen-öten – a szobatársam is – megkapja a trombusát. Mindnyájunk Colfaritja sem került volna tízezer forintba, mint naponta az ágy alattunk. Mégsem vagyok benne biztos, hogy egy sebészetnek a biztosító kifizetné a Colfaritot. Az ágy más.

Amikor a borogatáshoz rám kent kenőcstől kiütések lepik el a lábam, akkor a gyógyszerre kapok egy másik gyógyszert. Most már ezért is őket okolom, pedig feltehetően a bőröm érzékenyebb az átlagosnál.

Kiütést kapok a csúnya nővértől is. Agy- és tüdődaganat áttételein lebegő szobatársam is épp olyan nyűgösen viseli a trombózisos mozdulatlanságot, az ágytálazást, mint én. De élnivágása miatt szüntelen eszik. Éjfél előtt kéri, kiabáljam be neki az ágytálat (a tüdőműtétnél elvágták a hangját). Jön a csúnya nővér: elvégzi mindenki a dolgát, csak végül ránk nyitja az ablak mindkét szárnyát. Kérjük, csukja be, hisz kilenc fok van. Hadd szellőzzön, mondja, én pedig gyáva vagyok keményen rászólni. Fél órán át üvöltözök utána – többet nem bírok –, de nem hallja. Ez a pályát tévesztett lélek éjszakánként átnézi, mi van az asztalunkon, elkobozza a bespájzolt gyógyszereket. Ma éjszaka ez is elmarad, nyitott ablaknál vagyunk a hajnali fürdetésig. (Ez a hajnali tortúra is embertelen. Nem hiszem, hogy öt óra előtt szabad felébreszteni embereket csupán azért, mert betegek, mert a nővéreknek ekkor van idejük a fürdetésre. Nem kellene akár a műszakrendet is a betegekhez szabni?)

Este megint a csúnyát kapjuk, s amikor kérem éjszakára a nyugtatót és az altatót, előadást tart az altatásról. Csakhogy az altatóorvos megelőzte, ajánlása nyomán, minden rumli ellenére tudok négy-öt órát aludni. A némben kioktatására elszakad a cérnám:

– Vegye tudomásul, túl akarom élni a találkozást magával! – Felindultságomban arra már nem figyelmeztetem: jogaimat sérti, ha az éjjeliszekrényemen kutat.

Dóra jön békíteni. Bánt, hogy így történt. A professzor betegek legyen józanabb. De nem vagyok hajlandó elvállalni a kivételezett szerepet, s azzal terhelni Misit, hogy e torz lélekre panaszkodom. Meglepetésemre reggel az igen jó erőkből álló nővéri gárda szimpátiatüntetést rendez mellettem. Elmondják: a csúnya befolyásos anyjának köszönheti, hogy a pályán lehet. De a nővérhiányban lehetne nélküle is. A nyugdíjasként továbbdolgozó, eddig néma hajdani főnővér is kutyaütőnek tarthatja névrokonát, mert most mesélni kezd negyven évről, az otthoni dolgokról, hogy a férjéből betanított ápolónőt csinált a sors: ő van a 90 éves, veserákos apja mellett. S micsoda kitüntetés: fe-

deles kacsát kapok. (A beteghordó, amikor visz le vizsgálatra, a fűtőtestre akasztja, aztán órákon át keressük. Amikor megkerül, megegyezünk: az ablakhoz húzódott, mert vágyik haza.)

Kérdi a főnővér, hogy érzem magam, nincs-e valami panaszom. Köszönöm, azon kívül, hogy beteg vagyok, kutya bajom. Mintha mindenki azt várná, hogy végre bevádolom a csúnyát, hogy előadom, amit mindenki tud róla. De miért kellek ehhez én? Mégiscsak hiányozhat a feljelentés a kisebbrendű és agresszív nővér leápolásához, mert a szfinx főnővér is megharagszik rám. Azt hiheti: ahelyett, hogy elfogadnám baráti jobbát, inkább beáruolom. Keményen ki is oszt, amikor hashajtót kérek: nagy okosságban épp azt nem mondja, amit kellene, hogy más szerrel hajtassam a hasam, amit egy orvos csak az után közöl, hogy úgy kell kivésni belőlem a salakot.

Eszter hiába utazik vagy vezet minden másnap 360 kilométert, hiába mutatványozik nekem, már ő is alig tudja tartani bennem a lelket. Ha csak lejönne, és csöndben ülne az ágyamnál reggeltől-estig, az is emberfeletti teljesítmény lenne. De ő főz, s természetben hozza az ismerős ízeket, de az ő kedvéért is legfeljebb megkóstolom őket. Ami nem fordult elő velem: rám szárad a cukrászsütemény.

Egyik nap Eszter, a másikon Ilonka támaszt. A hetvenes években dolgoztam ebben a városban. Ilonka munkatársam volt. Rendkívüli teremtés, intelligens és odaadó. Mára elvesztette a férjét, elhagyta a lánya. Mindig dúskált a szeretetben, most épp az én ágyamhoz hordja.

Nincs ennek a modern klinikának semmi baja, csak nem betegnek való. Hajléktalanoknak csodás lenne. Álomban el is siratom magamat. Régóta álmodozunk Jeruzsálemlről, elati bűvárkodásról. Ám három hete leginkább a klinika végéjébe vágyok.

Vasárnap délelőtt Misi, ahelyett, hogy teniszezne, a pontrendszerrel bíbelődik. Ez alapján fizeti őket a biztosító. Jön a pécsi professzortárs faxa: ugyanazok a műveletek náluk is ráfizetések.

– Szabványosítva vagyunk. Olyasmi a helyzet, mint a katonaságnál, ahol kidobálják a csizmákat az újoncoknak. Így kapom én is a csizmát, de közben nem vagyok ott a folyosón, nem tudok cserélni sem: jut, ami jut. Normális klinikává az új, rövidített eljárások miatt sem válhatunk: a betegség nem tartja magát a minisztériumi utasításokhoz. Ahhoz, hogy minden flottul menjen a drága idegsebészeti ágyakon, a normális gyógyulási folyamat összes feltételének meg kellene lenni. Átvesszük az amerikai szisztémát, de háttér nincs. Hiányzik például a megfelelő otthoni ellátás, vagy az utókezelte beteg hideg villamoson megy a kezelésre és a rendelőben, ahol még leülni sem tud, negyvenen állnak sorba.

Bizonyos lépték fölött a pontrendszerben kész öngyilkosság hajtani az orvosnak, mert ezzel a saját tevékenységét értékeli le. Minél többet dolgozik mindenki, annál több születre kell vágni az azonos nagyságú tortát: annál olcsóbbá válik a munka. A szakmai tudásnak, előmenetelnek nincs igazán rangja, jobban jár az orvos, ha kamionokat, vagy birkanyájakat tart. Amerikanizálódik a rendszer, Amerika nélkül. Aki a szakmáját magas szinten akarja folytatni, annak extra energiákat kell mozgósítania.

– Azt hittük, a kontraszelekciót az egypártrendszer szüli!

– Hosszabb életű. A hiányszakmák is segítenek felpuhítani a szigorú egyetemi rendszert. Eredetileg valaki csak kétszer két évre lehetett tanársegéd és háromszor adjunktus. Ha nem szerzett tudományos minősítést, elküldték. Kivéve az altatóorvost, mert belőlük kevés van. Miután a hiányszakmákkal így kivételeztek, nálunk a felsőoktatási törvény alapján kétfelé választották az állásokat, a klinikai orvosok egy része átkerült

a gyógyításba, őket a biztosító fizeti, nem kell tudományoskodniuk. Megszűnt, hogy aki nem kutat, annak le is út, fel is út. Bizonyos mértékig érthető is az engedékenység az orvos röghöz kötöttsége miatt. Nem csekély pénzzel elindították a Széchenyi professzúrát, ám a külföldi munka még mindig kifizetődőbb. Az Európa-kompatibilis fickókat megéri megvenni. Aki aztán egy külföldi útján felsőfokú nyelvvizsgát ad a két gyermekének, ami pénzben nehezen kifejezhető. Itthon a hajadnál fogva kell felemelni magad.

Egy szál fiú, Dávid mellett a párja, Orsolya, s a legifjabb, Nikoletta, továbbá a békítő Dóra, s a két barátnő, Erika és Matild egytől-egyik hallgató az orvoskaron, illetve az egészségügyi főiskolán. Bocsánat, Matild már főiskolai oktató. Ők a jó nővéri gárdából is kitűnnek odaadásukkal, figyelmükkel, intelligenciájukkal. Pedig nem ez a hivatásuk, fűtyölhetnek rá. A manapság szinte érthetetlen lelkiismeretességük jó pályaválasztásra, beleérző képességre mutat.

– Csak a pénz miatt csinálják, vagy ez afféle előtanulmány az orvosi pályára emberismeretből, vezetésből? – kértem a leendő orvos Nikit (vagy talán Orsit).

– Azt biztos nem találja itt, akinek leginkább szüksége lenne előtanulmányra.

Az orvosoknak idejük sincs a beszélgetésre a beteggel, derogálhat is, hogy a munkatárggyal szóba álljanak (kapcsolatom Misivel nem pusztán orvos-beteg viszony, még ha ez alakította is ki). A nővérek többnyire évődő, csipkelődő – gyógyulásra buzdító – viszonyban vannak a „négyeskével” (itt kivételesen mindenkit névről szólítanak), de ők is leginkább egymás között érzik jól magukat, s nem csoda, ha szükségük van rá, hogy legalább öt percre kikapcsolódjanak a szomorúsággal teli világból. Ezekkel a gyerekekkel viszont beszélgetni lehet a munkáról, a világról, arról, hogy mennyi felesleges dolgot tanítanak a főiskolán is, de azt bezzeg nem mondják meg, hogy egy fekvőbeteget miként lehet úgy megemelni, hogy ne kapjon lumbágót az ember, mint Dóra. Szellemi partnerek.

Matilddal a szerencsétlen véletlen miatt találkozhattam: hét hónapos angliai nőrszkódéses nyelvtanulást kellett abbahagynia papája műtete miatt. Utána visszamegy Angliába, szeptembertől tanít, de két éjszakát akkor is vállal a klinikán (talán inkább gyermekek mellett, hátha kevésbé viseli meg), mert ez a munka jobban fizet, mint a főiskola; van veszélyességi pótlék is.

Sikerként tartom számon, hogy Erika, a vizsgaszünet idején – amikor a felüdítő kis csapat néhány hétre eltűnt –, meglátogatott, amikor arra járt, s nem csak az orrát dugta be. Barátnőjéhez, gyakorlati tanárához és egy kicsit példaképéhez, Matildhoz hasonlóan Erika is két lábon járó józanság, akaraterő és szívósság. Szülei elváltak, anyja életfogytiglan intézeti lakó. Ez a 22 éves lány nevelte az öccsét, s természetesnek tartja, hogy ősszel a srác egyetemista lesz. Sőt, ő maga jogász másoddiplomát akar szerezni levezetőn annak ellenére, hogy az apja közölte: a többi diplomájánál már nem fogja segíteni. Erika vágyik dolgozni, s nővérekedni is fog a második diplomáig.

Agydaganatának eltávolítása (?) után a szomszédom, a tanár úr koponyája rendre felpúposodik, s időnként lecsapolják a gerincfolyadékot. A III. éves orvostanhallgató Orsi segít az orvosnak. A műveletből én csak azt látom, hogy matatnak a tanár úr hátán, közben a feje teteje lohad, s látom Orsi arcát, amint guggol a csigolyák közé szúrt tűtől fél méternyire és olyan átszellemülten figyel, amilyen áhítatot Mona Lisa előtt sem látni a Louvre-ban.

A negyedik emeletről ágyastól járok a diagnosztikai műszerek folyosójára. A recepciónál valószínűtlenül szép lányok fogadják a betegeket. A fekete, mini szoknyás épp

akkor lép ki a pult elé, amikor arra kanyarítanak. Majdnem felülök a látványtól. Másodszor már csak a fejem odafordítva gyönyörködöm benne. Amikor a második műtét előtt, trombózisokkal terhelt elgördítenek előtte, csak a mennyezetre szerelt világítás műanyagábla felirata vág a szemembe: „Exit”. Elszorul a szívem.

Az utolsó CT különösen meggyötör. A főnővérrel történt összetűzés után, saját hashajtómat szedem. Beállítom, hogy minden másnap legyen széketem, amikor Eszter mellettem van. Lehurcolásom a CT-be épp egy ágytálazást hiúsít meg. E nélkül is a kínok kínja átgörögni, csúszni az ágyról a vizsgálóasztalra – elájulnék, ha áttennének –, most mindez bélgyörcsökkel hatványozódik. Atkozott világot. Igen: exit!

Legnagyobb öröm a sz...ás. Legszívesebben ódát írnék a megkönnyebbülést adó végéhez. Odát az új klinikai tömb mellékhelyiségeihez, mert nem a nővérhívóval vagy a műtőkkel együtt tervezték. (Az épület egy oldalához állhatnak a mentők. Fölé kiírták: „A motort kérjük leállítani, mert a műtők friss levegő ellátása innen történik.”) A végé fajansz kagylóira harminc centinyit magasító műanyagköpenyt húztak, hogy a gerincműtötteknek ne kelljen mélyre ereszkedniük. Baloldalon fogantyú van a falban, jobbra kihajtható karfa, mellette méteres átmérőjű papírtekercs, a mosdónál fertőtlenítő kézmosószerrel feltöltött tartály és ugyancsak állandóan feltöltött papírtörölköző-tartó. Oázis. Misi lehűt:

– Csak a fürdőszobát tudnám feledni. A kádat. Ki ül itt ebbe bele? Elmentem a miniszterig, engedjék, hogy helyette külön női és férfi zuhanyozót építsünk. Ő sem tudta elintézni. Építési előírás.

A klinikai fürdőkád – a nehéz gyermekkorú osztályharcos emlékműve –, ma biciklitámasz. Itt, fenn a negyedikén. Valamelyik nővér járhat biciklivel, s kerékpár-tároló nincs.

Amikor végül eljutok a végébe, valaki naponta lepiszkítja. Hogy képes ilyen magas alkotmányon egyensúlyozni és bepermetezni az egészet? Ennél csak az bámulatosabb, hogy a klinikai tömbben naponta legalább kétszer takarítanak.

Almomban vagy magamat siratom, vagy futok. Futni fantasztikus, akkor is, ha netán emiatt fekszem itt. Gyönyörét csak az álombéli röptülés múlja felül. Futni reggelenként! De legalább felülni.

Egy nappal születésnapom után újraoperál Misi. Négy napos trombózisaim miatt nem csuknak térd-fej helyzetbe; hason fekvé nem nehezítem a dolgát. Most nem Klára altat, s mintha félig ébren lennék. Hallani vélem, hogy harsog a hátamban a szike. Egy héttel később említi közös barátunk, Dezső: Misit bántja, hogy netán hamar engedett haza, hogy nem tudja, mit hibázott, ha hibázott, hogy nem talál magyarázatot az ájulásra, a műtéti területen lévő folyadékra. Nekem csak annyit mond a másodszori szétnézésről, hogy nem vérömleny volt, hanem valami ismeretlen sűrű lötyty.

Napokkal később a kezembe kerül egy cikk, hogy tilos az akupunktúra gyulladásos állapotban. Ez nyugtalanította volna Zhang doktornőt? De akkor az ideg- és izomgyulladásaimat miért kezelték olyan jól? És a bélgyulladás, a mandula-, torok-, hörgő-, köthártya- és fülgyulladás, amit a kezelhető betegsége között sorolnak? A cikket hajdani füles-orvosom írta.

Tény: esetemben a rejtélyes csontgyulladással az akupunktúra (Zang doktornő) sem tudott mit kezdeni. Közlöm Misivel is, hogy a második műtétet talán én okoztam, hátha megnyugszik. De annyira bántja a bajom, hogy akupunktúra ellenessége dacára is csak annyit válaszol: – Addig innen el nem megy, amíg a hátadra nem ragad a lepedő!

Hol a ragasztó? Olyan lassú a javulás, hogy igazán fel sem fogom, nemhogy örülni tudnék neki. Azért sem tudok, mert minél inkább múlik csontjaim lobja, annál erősebb a vállfájdalom. Fekszem az oldalamon, eszem a száraz rizst és reszketeg villámról a nyakamba hullanak a rizsszemek.

Fáj a vállam, hajtogatam a viziteken, de a klinika második embere, az adjunktus csak bólogat.

Nem sakterek ezek, hogy három hét alatt vagy tizenöt orvosból egy sem gondol arra, ha ennyire panaszkodik ez az ürge, nem kellene mégis csinálni valamit vele? Hülye vagyok, hogy a nagyobb baj mellett nem kezdtek emiatt kiabálni. Végül sikerült megkettőzni a fájdalmat.

– Ez a klinika egy hatalmas fej, törzs jóformán semmi és sok-sok végtag: csikócsapat – okoskodok Misinek, aki most épp egy nyitott kacska mellett ül az ágyamnál. Látom, szokatlan ez a hang, egy professzorral nemigen beszélnek így. Helyes-e, hogy én megengedem magamnak? Segíték-e neki? Morgok vele azért is, hogy annyi időt pazarol a szakszervezeti szellemmel megvert orvosi kamarára. Egy asszony 17-ik agyműtétére készülnek. Misi csak tízest lőhet, az érintő tízes már nem jó. Eközben azért felrohan Pestre egy impotens kamarai tanácskozársra, aztán egy butuska közleményt bocsátanak ki az egészségügyi törvényről, majd az eutanáziáról.

– Mások is a szememre vetik, hogy a kamarában a középszer rágja a gittet, termeli újra a fennálló hatalmi szerkezetet. Az európai orvosi kamarák nagyobb felelősséggel viseltetnek a szakma iránt. Nem tudom, mi mikor és hogyan érünk el ide – mondja megfontoltan. Beszélgetéseink során párszor még – hetekkel később is – „ahogy te látod” szavakkal visszaül a bírálataimra.

Nyugtalanítanak Misi 12–14 órás műszakjai (mintha féltucatnyi vezető orvos barátom nem épp ilyen munkamániás lenne), s a szakmai dolgokba is belekötögyök: számon kérem, hogy a munkás-paraszt tűzoltó-parancsnoknak miért ő műtötte a nyakát. Ennek a fazonnak ugyanis az ütőere elmeszesedett, s rossz volt az agy vérrellátása. Ahogy látom, Misi hosszában felvágta az eret és kipucolta.

– Miért nem hagyod ezt az érsebészetre?

– Mert a folytatáson nem egy lábfej fityeg.

Két hete megpróbáltam felülni, s lehanyatlottam. Május elseje négynapos ünnep. Az utolsó áprilisi viziten közlik: „május 5-én kezdjük a mobilizálását”, s ha gondolom, az ünnepek alatt kísérletezhetek a felüléssel, de vegyem fel a csípőszorító övet. Ifjan felvonulás, most felülés. Szédítő élmény. Már hajnalban nekidurálom magam és sikerül fájdalomcsillapító nélkül is, csak annyira forog a föld, hogy kapaszkodni kell. Fél óra múlva ismétlés.

– Lehet, hogy egyszer még felkelek? – kérdem Esztertől délcegen megülve az ágyat. Sőt ki is fordulok, lelógatom a lábam. Nyitva az ajtó, a hollófekete hajú Nóra is néz, s mikor én maximalista kérem, hogy állítsanak talpra, ennek a huszonéves lánynak több esze van, mint nekem: nincs értelme erőszakkal felállni, legyek türelmesebb. Az egyik orvos tanácsolja: hajtsuk fel az ágyat, úgy gyakoroljak. Megpróbáljuk. Technikai zseni párom feltámasztja ágyastól a hátam, aztán belerúg a kallantyúba, és én visszasesek. Majdnem szétszakadok, mégis könnyesre nevetjük magunkat.

Judit doktornő üzeni: „Ha az orvosok nagyon figyelni kezdenek rá, mit tesznek egy beteggel, már csak az Istenben bízhat, mert biztos beüt a baj. Mindig a ‘leg-beteg’ kapja a szövődményeket.” Rám azért Misit kivéve nemigen figyelnek. Itt nem szokás a figyelem, talán a komplikáció sem.

Másnap egészen könnyű a felülés. Ám a lábam olyan, mint a frissen kikelt struccé; ha netán rá tudnék is állni, összevissza vinne. De ez nem az ausztrál sivatag, itt ágyak vannak, szeméttartó, mosdó nyitott ajtók. Hajnaltól illesztgetem, passzígtatom a talpam a földre, de nem merek nekilódulni. Jobb oldalon az ágy végében és a falban is meg tudok kapaszkodni, s május 2-án 14 óra 16 perckor, 61 éves és tíz napos koromban felállok. Semmi zaj, a félnéma tanár úr mégis felnyitja a szemét és elsuttogja:

– Felállt!

– Ne üvölsön, mert elfúj. – Az arcát nem látom, fordulni nem tudok. A harmadiknál már elengedettel állok. Estére kiszállok az ágyból jobbra, áttotyogok balra és viszszadőlök.

Május 3-a az ördögé. Izomláz tetőtől talpig.

Május 4., anyák napja.

– Tudod, ki hiányzik? – kérdem Esztertől. Néz rám. Egy pillanat alatt átfut rajtam, hogy szerelmünk hajnalán anyám életre szólóan megbántotta, azt mondom hát: Bandi! Mindegy most, hogy fiúi szeretet vagy baráti szeretet. Elkap a sírás. Álmomban az utcáról felszedett kutyánkat a 6-os villamos ütközőjére kötve láttam, aztán Krétán jártam. Ezeket is siratom. A lefogyott 6,5 kilót, ezt a két hónapot, reszkető lábaimat: egyetlen tökéletességemet, az esendőséget. Ráz a zokogás. Abba is hagynám, nem is.

Délután végre az oázisba érek. Csak a kapaszkodó és a karfa ment meg attól, hogy leszédüljek az ülőkéről. Az ürüléket úgy kell kitépnem vérző magamból.

Ha állok a kagyló előtt – ha a gerincem nyomódik –, hiába erős az inger, percekig nem indul a vizelet. Csak ez hiányzott. Az orvosok meg se lepődnek, s valami tablettától két nap alatt helyre jövök.

Az egyetem pályáin reggel 8-kor már teniszeznek, s én az ablakon át lesem őket. Vonulunk a folyosón, Eszter vállán a kezem.

– Micsoda csajok járkálnak itt szabadon! – fordulnék az egyik után.

– Fogunk egyet – nyugtat meg. – De hogy bírná a lökdösődést? – néz rám, ahogy a hasamat kinyomva vonulok, mint aki hathónapos terhes.

Két-három nap múlva sétálok a folyosón, és szembe jön Bandi. Lejött Pestről. Megöleljük egymást. Még érzem a könnyek ízét, de jelképpé válásáról persze hallgatok. Behúzódik az ágyam mellé a sarokba, s öt perc múlva már a szobatársammal is jobb viszonyban van, mint én két kemény hét után. Eszter magunkra hagyott bennünket, s háromnegyed óra múlva csapzottan előkerül egy termosz halászlével, túrós csuszával, fagylalttal. Nem vagyok éhes, de miattuk is ennem kell. Kiülök az ágy szélére, s a negyedik kanál hallé után fénykarikák jelennek meg a látómezőm szélén. Az adag felét magamba tuszkolom, s beszédülök az ágyba. Délután hőemelkedés, hangulatsüllyedés. Nem mehetek haza, közli Misi („amíg a hátadra nem ragad a lepedő”). Éjszaka embriópózban ébredek. Mit tud a természet, hogy ebbe a testhelyzetbe húz? Nekem a világ derék alatt véget ér, nadrággal, zoknival sem boldogulok, nem hajlik a derekam. Eszter a zöldpaprikát, vinette-salátát a folyosói jégszekrény felső polcára rakta. Mire megyek érte, a dobozom már a szekrény alján van. Jön egy pizsamás.

– Magának működik a dereka? – állítom meg.

– Tessék?! – kérdi, és mint a liba, féloldalasan az égnek fordítja gézturbános fejét.

A lábam erősítendő elkezdem a lépcsőket mászni. Felfelé csak-csak, lefelé alig-alig. Az egyik doki figyelmeztet: lefelé menjek lifttel; 2-3 éves koráig a kisgyerek sem tud váltott lábakkal lefelé lépcsőzni.

Este telefonhoz hívnak, Péter fiam keres a nővérek telefonján, az asztaluknál Misi nézi a kórlapokat.

– Csak jót mondhatok, kisfiam, mert előttem ül a professzor úr, és nem enged haza!

Misi mosolyog. Eldicsekszem aztán neki, hogy húsz emeletet lépcsőztem, még a kadáver kijáratot is kilestem, végső esetben azon át szököm el innen.

– Nincs nyitva, csak a hűtőbe kerülhetsz.

– Ettől is elvetted a kedvem.

Másnap a professzor vezeti a vizitet. Megkérdem: lehetetlen, hogy a vállfájásom ellen is tegyenek valamit. Két órán belül megjelenik az ágyamnál az ultrahangos fizioterápiás készülékkel egy hölgy – de talán már csak két napig maradok.

– Ma somlói galuskát eszünk. Meghívlak – mondom Eszternek, s már indulunk is a százméternyire lévő cukrászdába. Nehéz étel. Leülni nem tudok. Állni is rossz. Itt van az idegsebészlet minden ifjú orvosa, kettő-három rövidnadrágban. Mosolyognak.

Az utolsó nap reggel kilenckor szólunk, hogy ne csámborogjak el, mert ultrahangos vizsgálatra kell menni (trombus) és a vállamat is megröntgenezik, majd pedig várnak az ortopédiai rendelésen. Öt óra múlva, délután kettőkor kerülök sorra, és egyszerre mindkét helyen. A trombus eltűnt, ahogy az ortopéd ambulancia orvosa is, mire odaérek, és ahogy eltűntek a felszíni mosdó csapjai, kézmosó tartálya is. Betegnek leszek?

Már fél órája rogom az ambulancia folyosóját. Mondom az asszisztensnőnek, felmennék lefeküdni. Ha telefonál, öt perc alatt itt vagyok. Szó sem lehet róla, rögtön jön a doktor úr. Vajon mit szólna, ha nem állnék itt haptákban? A várakozók többsége 14–18 éves lány, szinte kivétel nélkül 10 centis talpú és 20 centis sarkú cipőben. Biztos, hogy ortopédiai szakrendelésre van szükségük?

Háromnegyed óra múltán megérkezik az ifjú orvos. Aprehendálásomra közli: nem ő hívott ide. Nyelek egyet és diktálom az adataim. Pesti? Hogy kerül ide? A professzor úr betegek? A kis orvostojás mindjárt elhívatott lesz.

Az orvos hatalom. A fiatal ortopédorvost egyenesen önkényúrrá teszi, hogy a segítségére szorulok, ám egy professzor említése elég ahhoz, hogy kiderüljön, őt is hajlongásra idomították.

Sok orvos nem hajlandó tudomásul venni, hogy a páciens nem a tünetek közé tartozik. Bár... Húsz évvel ezelőtt Judit még sétáltatta is az egyik betegét. Amikor a nénit elbocsátották a kórházból, megjelent az unokaöcs, hogy változtatna-e a nagynéni állapotán, ha 7 lépcső helyett 9-en kellene járnia. Nem. Leírná? Judit épp akkor magánéleti válságban volt, és gyanútlanul írásba adta a lépcsőket. A nénit ezzel a papírral próbálták kiforgatni a lakásából. Ő, ahelyett, hogy felkereste volna a sétáltatóját, megtudni, mi is történt, följelentette az orvosát. A minisztériumi vizsgálat kilónyira rúgott, Juditot kis híján elbocsátották. Azóta ha túl odaadók akar lenni, azzal inti le magát: nem sé táltatsz, Judit!

Öt napra jöttem ide március 25-én, s május 13-án búcsúzom a klinikai tömb aulájának öt emelet magasba emelkedő mobil szobrától. Székely Eva említi később, amikor „betegséget cserélünk”, hogy bizonytalan szemműtétei közben csak azért nem ugrott le az emeletről, mert tériszonya van. Én meg nem tudtam átmászni a korláton, felelem. Persze, a mellemet a korlátra fektetve át tudtam volna csusszanni rajta. De a földszinten székek vannak, s biztos a lábam közé keveredett volna egy széktámla.

Misi titkárnője, Ágnes is azok közé tartozott, akik visszatérítettek önmagamhoz. Az öngyilkosok aulájának negyedik emeletén járattam a gerincemet, amikor két-három

körre csatlakozott hozzám és elmondta élete egy már-már reménytelen helyzetét. Ilyen jól időzített történetekkel csak érzékeny emberek, s főképp nők ajándékoztak meg.

Diónyi teniszlabda

Hazaértünk és kiömlött a tea.

Eszternél csodálatosabb, odaadóbb ápolónőt apácái között sem teremtettek az istenek. Ha valakit meg kell menteni, ha szerető gépezete beindul, ő megmenti akkor is, ha agyonnyomja. Ez képzavar és mégsem az. Ha borogatni kell a lábad, ő borogatja a karod is. Páratlan képessége van rá, hogy puha fészekké változtassa a töviságyat is. Szeretbe csomagol hónapokra, évekre, de amikor már kezdesz visszalibbenni az életbe, s a kímélésed végett a felső polcra letornázott tea kiömlik, s beteríti az egész konyhát, önzetlenségét is felhánytorgatja, épp csak azt nem mondja, hogy dögölj meg. Majd öt perc múlva, közli, hogy nem haragszik, s ha lehetséges lenne, még nagyobb önfeláldozással ápol tovább. Csöppet szertelen. Ha kérem, vegyen egy kiflit vacsorára, négyet hoz. Rendre képtelen dolgokra vállalkozik, de mindenki mással ellentétben ő valami természetfölötti erő segítségével ezeket is képes túlteljesíteni, lett legyen szó lakásfestésről, cipekedésről, szeretetről, gyűlöletről. Vajon ebből táplálkozik színészi ereje is?

Szóval hazaértünk. Szomszédunk, T. Kati szerint a szenvedés az arcomra íródott. Át kellene írni ide.

Győztes idők: minden nap siker. Kezdes: gyögymasszázs. Miért erre vágytam? Majdnem kettőtör a masszőr. Tíz tempó a langyos medencében. Lábbal nyitom fel a WC-fedelét. Ne kívánjatok meg, lányok! – a saját nadrágom sem tudom lehúzni, Eszter hurcol mindenhová, ő vetkőztet, öltöztet. A medencében még egyenrangúnak látszom, de úszás után két kézzel a korlátba kapaszkodva mászok fel a lépcsőn. Úgy érzem, hogy a műtét helyén Misi kihegyezte a gerinc két végét, s állandóan rettegek, hogy ez a két szembe fordított tűhegy szétszúszik. Ha túlterhelem magam, gerinc ízű a szám. Nem tudom leírni, milyen ez, soha korábban nem éreztem, de tudom, hogy ez a gerinc íz.

Juditot kileli a frász, amikor telefonálok: biztos, valami nagy baj van. Pedig csak szolgálatételre jelentkezem. Rehabilitációra. Kolléganője látva dadogó mozgásomat:

– Magáról mindig azt hittük, csalánba nem üt a ménkű.

Kilenc nappal a szabadulásom után Judit ártatlan arccal megkérdi:

– Mikor fekszik be hozzánk, bemozgatni a derekát, meg a röntgeneket megcsinálni? – Csúnyán nézek rá. – Értse meg, ambulánsan képtelen vagyok megoldani a gyógyítását a mai helyzetben. Réka három hét múlva kilép, külföldre megy, a fizioterápián Gabi felvételizik...

– Nekem nő még nem tett ilyen erkölcstelen ajánlatot. Hogy jöhetnék vissza a fehér világba? Egyébként is jobban fáj a vállam, mint a derekam.

– El kellene dönteni, hogy ki irányítja a rehabilitációját, maga vagy én! – villámlik a szeme. Hallgatok, ő pedig kezdi vizsgálni a vállam, s mégiscsak szól hozzám: – Remélem nincs szalagszakadás. Négy hét egy ízületi ultrahang elkészítése, de csak kibírhatatlan fájdalom esetén van szükség műtetre, a konzervatív gyógy módok is eredménnyel járhatnak. – Aztán egyetlen injekciója hatvan százalékkal csökkenti a fájdalomamat.

– Judit sem mert velem így beszélni – mondom Eszternek –, míg össze nem esküdtek ellenem! – S huzakodni kezdek vele is, hogy engedjen vezetni. Csak az utcánkban. Csak háromszáz métert. De a függetlenedéshez meg kell tanulni nadrágot, és zoknit

húzni. Ezen a bűnös napon, részletekben ugyan, de három órát dolgoztam, 40 percet úsztam, s Judit letolása után másodszor is megcsináltam a gerinctornát.

Éjszaka azt álmodom, hogy a sporttáskámban a teniszlabdák diónyivá aszalódtak. Forгатom őket. Közben a pályát előzőnlík a játékosok és K. Jutka kollégám – első szerkesztőségi megjelenésemkor együtt érzően kérdezte, hogy vagyok –, jó mozgással vezeti a gyephoki labdát a vörös salakon, lövő helyzet... Felébredek. Reggel fél négy: a fürdetés időpontja, negyedötkor jön a hőmérő...

Levél Misinek (1997. május 26.): „Ma egyedül mentem le autóval a Lukács uszodába. A hátúszást szerencsére a vállam és a derekam is bírja. Lesz még belőlem énekes halott. Judit szeretné, ha befeküdne egy hétre, de a hátamon van még a lepedő!”

Réka Kanadába készül férjestől. Pénzért akarnak dolgozni. Bár az újrakezdés jobban illik Rékához, egyszer már megfutamodtak Kanadából. Mielőtt nekivágnak, ki-pofozza a mozgásomat. Túhegyes gerincemet úgy gömbölygeti, hogy műtét után először, hanyatt fekve megemelem a csípőmet. Mire szárnyra kap – ha meggyötörten is –, közel olyan állapotban vagyok, mint voltam, de már derékban sem szűk a cipő.

Csak a ballábam dagad nap, mint nap. Elemér prof. doppler alá fektet és kiderül, hogy hat héttel ezelőtt mélyvénás trombózisom is volt. Súlyos beteg vagyok, mondja, de nem ágyhoz kötött. Judit jobban aggódik értem, mint én. Miközben morog, hogy egész történetem a teniszről szól, mégis kitalálja az ambuláns röntgent. Az asszisztens nő forgat a gép alatt, és azt mondja: csavarozni kellett volna az elcsúszott csigolyáimat. Súlyosabb egyéniség is lennék húsz dekával.

SIMAI MIHÁLY

Kettős spirál

*úsznak sirályok fáradt szemedén
szemükben kék spirál a végtelen
a végtelenben ketten*

*te meg én
fénnyé fonódva Isten tenyerén*

9 9 9

*rádnyitja lassan
szemefehérét
valami földön-
túli fehérség*

*együtt minden virágzás
ami csak
valaha volt a csillagok alatt*

*benne az összes szín
minden szivárvány
minden fény
hogy végtére megtaláld helyed
Isten rádtestált auráján*

*- és
- - veled
- - - épp
- - - - most
- - - - - kockázik a Sátán*

mély/légz/és

*s még félóra mélylégzés
a fenyők közt
zöldből
fölinni
a legszebb napot
konok remény
spirálisában fölfelé
tüdőd
szíved romjait
rég-halott
álmaid a szúrós avarra hullatod*

*vársz egy jelet
egy hihetetlen-hihetőt
de csak
a stigmák bőrdön
– NINCS
ÉGI
JEL*

*akármit kérdezel
magad kell hogy felelj*

„Kíméletlenül őszinte akarok lenni mindenkor”

BESZÉLGETÉS BRASNYÓ ISTVÁNNAL

Brasnyó István többműfajú alkotó: verseskönyvek, novelláskötetek sorjáznak eddigi pályáján, de ezek között a műfajok között szinte elmosódnak a határok. Novellái líraiságuk okán versben is megfogalmazódhattak volna, némely verse pedig szociográfiai tanulmányként is megállná a helyét (egyik verseskötetének címe: Szociográfia). A mű szabja-e meg saját műfaját írás közben, vagy az alkotó előre eldöntött szándéka szerint születnek ezek a művek? Spontán vagy tudatos írónak érzi-e önmagát (legalábbis a műfajok szempontjából)?

Elégge tudatosnak: mert egy nyúlfarknyi versben még lehet valamennyi spontaneitás (tétélezzük fel), de egy novella már huzamosabb és kimerítő odafigyelést követel, nem is beszélve arról, mit érez a boldogtalan író, amikor egy általa elképzelt regény föltehetőleg első mondatán rágódik. Ezt úgy értem, hogy a következő dolgok fordulnak meg a fejemben: ha most belemegyek ebbe, akkor a következő elátkozott időszakban egy elképzelésnek, egy számomra a körvonalaiban sem ismert fikciónak lesznek további hónapokon, akár éveken át is a rabszolgája, ennek kell alávetnem az életemet, kiutat keresnem abból a gubancból, ami félig-meddig megfogalmazódott a fejemben, bár minél inkább előrehaladok benne, annál világosabb lesz, hogy valójában mibe is keveredtem, és mi lehet itt számomra, mint író számára megoldás. Mindegyik nagy játszmában nagy a kockázat. Egy-egy regénybe ötször-hatszor is bele szoktam vágni, és se szeri, se száma az elakadt kísérleteknek. Azután jön valaki, aki segít – eddig legalábbis tíz-tizenöt alkalommal még jött, menetrendszerűen –, sikerül ráhangolódnom a lélegzétvételére, beépülök a gondolatmenetébe, és az lesz az igazi, amikor már úgy érzem, hogy csak egyszerű médium vagyok, a szöveg pedig megy a maga útján. A műfajok közötti viszony kérdése pedig egyre inkább adott az irodalomban. Napjaink költészete egy túlsorduló edény – ennek a kiömlő tartalmát valahol mindenképpen föl kell fogni: új formákat kell hozzá találni.

„A költészet inkább a próza felé közelít” – mondta 1987-ben egy interjúban. Ezt általános tendenciának érzi-e, vagy csupán az Ön írói pályájára jellemző?

Természetesen, csak a magam nevében beszélek. Ezt a közelítést pedig úgy értem, hogy a költészet egyre inkább a prózában vagy a próza álarcában lel menedékre, ott keres új területeket. Ha kinyitjuk akármelyik – verseket is közlő – folyóiratot, a versek olvastán leggyakrabban az lehet a benyomásunk, hogy innen azért még hiányzik valami (nem a sorvégekre és a rímekre gondolok, az pusztán technikai kérdés, hogy valaki addig ügyeskedik a szavak cseréjével, míg azok végül szép asszonáncot adnak vagy akár fél sort is kitevő rímeket – ez napjainkban inkább gépies tevékenységnek számít), az a mélyebb oráció, ami eloszlatná a fogalmak légszomját. Sinkó Ervin a hatvanas években az egyetemi katedráról arról beszélt, hogy a műfajok kérdésében a költészet a döntő: a nagyregényeket ugyanúgy a költészet teszi nagy alkotásokká, miként esetleg a már említett nyúlfarknyi verset. A költészetnek pedig nincsen definíciója: mert vagy van, vagy nincs, vagy ott van a papíron, vagy nincs ott. Hogy eltörik-e a sort, vagy nem törik – az a költészet szempontjából közömbös.

Szóval, ezt mondhattam volna 1987-ben. 1997-ben viszont, a Perzsa-öbölben tartózkodva – az Öböl arab oldalán – nem szerettem volna elszalasztani az alkalmat, hogy verset írjak ott, Dubaiban, magyarul (mert meg voltam róla győződve, hogy Dubaiban még nemigen írhattak magyar verset), és mire hangolódott a versem? A Híd című folyóiratban akkoriban folytatásokban közölt a honfoglalás 1100. évfordulójára írott regényemre. Ugyanaz a hangvétel, vagy nagyon hasonló. Műfajilag tehát a regény definiál három vagy négy verset. Hogy kiszabaduljak ebből az ígéből, függetlenítettem a formát: írtam még vagy ötven prózaverset, mert egyszeriben úgy éreztem, hogy találtam valamit, vagy engem talált meg az a valami.

Óda a regényhez című gyűjteménye tulajdonképpen nem a regény megdicsőülése, hanem saját írói-költői pályájának lírai vallomása. A regényt édes gyermekének tekinti, vagy elsőnek az egyenlők között?

Hogy csak mennyi időt töltöttem eddigi regények belső világában, és mindegyik egy-egy külön kaland volt – végül is képtelenség lenne ugyanazt vagy tizenötször végigcsinálni –, habár az első terjedelmesebb regényem írása közben fölmerült bennem, hogy talán a leghelyesebb lenne, ha életem végéig kitartanék mellette, és jóval túltennék Musil nagy monstrumán, *A tulajdonságok nélküli emberen*, tehát ha így vesszük, 1976-tól kezdve még ma is a *Familián* dolgoznék, a legcsekélyebb kilátás nélkül arra, hogy valaha is vége szakadjon: ez lett volna számomra bizonyára az ideális, azóta már nyilvánvalóan egészen megközelíthetetlen lennék; habár mindvégig volt itt egy gond, lévén hivatásos író ott, ahol ez lehetlenségszámba ment, úgyhogy valamiből el kellett tartanom magamban az író, és ezért rengeteget kellett fordítanom, válogatás nélkül mindent, ami jött, amit csak föl kínáltak vagy meg tudtam szerezni, jobbra silányabb minőségű szövegeket, sőt, ideológiai eszmefuttatásokat is – íróként annyi hasznom volt belőlük, hogy a töméntelenül sok ostobaság magyarítása révén egyre jobban kiismertem magam a saját nyelvemben. Első műfordításomat 1962-ben készítettem, magam választotta nagy verset fordítottam szerbről magyarra, s ettől kezdve a műfordítás valahogy szokásommá vált, és lassanként meg is tanultam, vagy csak egyszerűen megéreztem a fortélyait. Amíg csak volt igény az itteni kiadó meg lapok részéről a fordításokra, jóval többet fordítottam, mint írtam. Ha nem volt fordítanivalóm, akkor igazából író lehettem. Fölváltva hol író, hol költő. Néha évekig csak író, de olykor ugyanígy csak költő. Ha történetesen regényt írtam, olyankor nem vállaltam fordítást, mert a regénybe egészen beleveszttem. De az eredeti irányvételem az volt, hogy mindvégig megmaradok költőnek. Azért nagy strapa volt ez a sokoldalúság.

Számos novellája szól a falusi élet fölbomlásáról. Nostalgiaival gondol vissza arra az életformára, amelyből Ön is elindult?

Valójában soha nem voltam kimondottan falusi, inkább tanyai voltam (a Bácska közepében ezt úgy mondják: szállási), bár kifejezetten szállási is inkább csak a gyermekverseimben vagyok. A pusztai világból az államosított nagygazdaságokból kialakított mezőgazdasági birtokok világa érdekelt, ezt ismertem leginkább, a nyarakat rendszeresen valamelyik ilyen birtokon töltöttem, volt béresei és leszármazottaik meg mindenféle szélfúttá népség között – leginkább említésre méltónak találom most a táborból kiszabadult németeket: sokukat helyezték el ilyen helyeken, amíg az alkalomra vártak, hogy kiköltözhessenek Németországba. Odaát a Bánságban, a falvaikban ekkor már mások laktak, ők csupán átmenetileg tartózkodtak itt, teljes vagyontalanságban és kiszolgáltatottságban; a környező konfiskált szállásokon laktak, és a birtokok földjein

napszámosként, kocsisként dolgoztak. A társadalomnak ez volt a legalsó létrafoka, és a magyarok voltak döntő többségben. Nyaranként tehát ilyen helyeken tengtem-lengtem, amíg csak föl nem nőttem annyira, hogy helyem legyen az időnymunkások között. Ily módon egészen alapos ismeretekre tettem szert. Több novelláskötetem is ennek a világnak a vetületét mutatja, vagy a korábbi történetét igyekszik valószerűsíteni, de a regényeim némelyikében is fölbukkannak itteni kedvenc alakjaim. Amikor ezeket a könyveket írtam, mint például a *Csapda*, a *Lampion a fán* vagy utóbb a *Gyöngyéletünk története* címűt, ez a világ már a végóráit élte. Mostanra mindenütt csak sima földet látni, ember pedig sehol. Erről tovább nem lehet írni, hacsak nem mezőgazdasági szakdolgozatot: itt nemigen van helye nosztalgiának.

Még *A szívárvány jöttmentjei* című, gyermekeknek szóló regényem épül talán leginkább ilyen nosztalgikus fénytörésű képekre, mindmáig azonosítható helyszínekre, még az alakok is részben valóságnak számítanak, azzal, hogy mostanra szinte mindannyian meghaltak.

Történeteiben – különösen Az imágó novelláiban – gyakoriak a fantasztikusnak tetsző helyszíneken tébláboló figurák. Ezek a történetek talán a vallomásosság kifejezésére íródtak egyes szám első személyben.

Nem hinném, hogy bizonygatásra szorulna, miszerint a világnak az a tízezer négyzetkilométernyi területe, amerre én meg-megfordulok, nem fantasztikusnak tetsző helyszín – az utóbbi nem egészen egy évtized eseményei ezt minden kétséget kizáróan bizonyítják. Ami történetesen *Az imágó* című novellában szerepel, az ártatlan álomkép ahhoz képest, ami az itteni valóság tud lenni. Nem tud olyan gyorsan mozogni a penna, ahogyan az itteni valóság képes produkálni önmagát. Talán különös, hogy én az eseményeket tíz évvel megelőzve többek között úgy írtam, mint ebben a novellában. De ha ez egyszer ott lógott a levegőben. 1989-ben, két évvel a háborús viszálykodás kezdete előtt írott regényemben, a *Kész regény* címűben már nagyban folyik a kényszerorozás, és a levegőben lóg a világgá futás gondolata. Persze, irodalmi formában, és nem jóslás vagy szájbarágás formájában, hogy itt pontosan ez lesz, meg így lesz. Bár az lett, és úgy lett. A *Brenner* című novella pedig Csáth Géza egy napjának leírása, azon a módon, ahogyan én láttam akkor Csáthot. Az *Árvaházi Fiúról* szólóban pedig a későbbi *Árvaház* című regényemnek a hőse jelenik meg az irodalomban, maga az Árvaházi Fiú. A kötet tulajdonképpen összefüggések megelőző halmaza, egy világkép próbálgatja benne önmagát, és egy másik regény is keresi benne a formáját, *Az írmag* című, amely első részének bizonyos fejezeteit még mindig a legjobban kedvelem mindabból, amit eddig írtam. Ott vannak olyan elveszett hangulatok, amelyeket nem tudok többé megfogni. A tébláboló és irreális figuráknak a *Macula* című regényem a valóságos tényészete, és ha egy szövegben kölcsönösen funkcionálni kezdenek, akkor élnek is. És a legtöbb szövegemben ott sápadozik valamennyi vallomásosság is, mert kíméletlenül őszinte akarok lenni mindenkor, és ezt a lehető legjobban szeretném leírni.

Egyik novellájában írja: „A szavak különben is jelentéktelenek. Nem ezek pótolják bennem az életet.”, hanem – A Paraguay-regényből vett idézet szerint – inkább a „látomás, látvány, érzékelés”?

Igen, a valóságból vett nagy látomások, a szinte föltárhatatlan látványok, a végtelenségig kifinomított érzékelés – és ezzel már el is kezdődnek a gondok: honnan mind-ezeknek a leképzéséhez a megfelelő kifejezések? Hol vannak a nyelv határai? Netán megkockáztatom azt, hogy a befogadó számára követhetetlen lesz a szövegem, és úgy

adom tovább, mint egy lezárt palackot, amelyet vagy fölnyitnak majd, vagy nem nyitnak föl soha. És én azzal, hogy mindvégig igyekeztem tőlem telhetően a lehető legjobban írni, megtettem mindent, a többiért már nem lehetek felelős. Mert, ugye, nyomban itt van az a rettenetes kérdés: Kinek is írok én? Azoknak, akik benépesítik a prózai munkáimat, aligha, hiszen nekik ezeknek a szavaknak már a pusztá elolvasásával is gondjaik lennének, sajnos, ez a helyzet, de ugyanakkor ez a világ is. Micsoda szerencsétlen egybeesés! Ám a művészeteknek létezik ez a kiúttalansága. Ez persze közelebről sem jelenthet olyasmit, hogy mentesülnének az alól, miszerint a dolgunkat a lehető legmagasabb szinten kell végezni, vagyis a lehetőségeink szerint a lehető legjobban írni. Mindig csak egy vágyam volt, mégpedig az, hogy jól írni, a többi nem érdekelt, hidegen hagyott. A sorsomat is mindig más intézte, talán a fölébünk rendelt Gondviselés, vagyis már a kezdetektől úgy állt a dolog, mintha hajótörött lennék. Pedig csak igazi művész szerettem volna lenni. Ez biztosan így van jobb helyeken is.

No, de maradjunk még a regényalakoknál: persze hogy vannak kifinomult lelki-világú, valamiféle intellektuális tevékenységet folytató hőseim is (pl. írnok, naplóíró), de ezeknek az ellengő, megfoghatatlan jelensége nehezen lenne elképzelhető mint olvasói típus. Tehát a világ belül marad a regényen, a regényen kívül nem létezik, pontosabban nem a regénybeli formájában létezik, az külön világ.

Több kritikusa említi a nyúl-motívumokat. Van ennek valami különös jelentősége?

Ki tudja. Egyelőre azt tanácsolom, gomboljuk ki az ingünket, és nézzük meg alatta a bőrünk felületét, nem látni-e rajta valahol nyúlnyomot. A nyúlnyom a bőrön mint valaminek a definiálása a *Familia* című regényben tűnik föl. A regény a XIX. század végétől a második világháború kitöréséig terjedő időszakot fogja át, a kort, amelyben a magyarság a belátható történelem során a legmagasabbra emelkedett, de végül a legmélyebbre zuhant. Ez a katasztrófa az utódállamokban teljesedett ki igazán a két világháború között, bár a regény csak bácskai viszonylatokkal foglalkozik. A nyúlnyom a bőrön az örökösen meghátrálásra kényszerülők jegye, az emberben lassanként kifejlődő menekülési kényszeré, függetlenül társadalmi helyzetétől, habár a vagyon még jelent valami védettséget. Ez természetesen nem ilyen profánul van benne a regényben, a regény valahol a valóság fölött lebeg, nem is hiszem, hogy erről a témáról akkor, a hetvenes évek derekán lehetett volna másképpen írni, tekintve, hogy az itteni kiadó a kommunista párt eszmei irányítása alatt állt; nem úgy, mintha a pártkomité beleszólt volna a kiadó munkájába, hanem a kommunista alkalmazottak magánszorgalmából végezték ezt a munkát, sőt, még a pártonkívüliek is, hiszen nekik is túlnyom volt a bőrükön, emellett szerettek volna megmaradni a helyükön, semmivel sem hívni föl magukra a figyelmet: ha az ember meglapul, mint a nyuszi a barázdában, nem figyel föl rá a vadász; annál is inkább, mert a pénzeszközöket is a kommunista párt ellenőrizte, és nem lehetett semmiféle eszmei kilengést sem megengedni, ami nekem kapóra is jött, mint írónak a kezemre játszott – sikerült megközelítenem annak az álomvilágnak a határát, amit létre szerettem volna hozni. Ez nem öncenzúra volt, mivel eszem ágában sem volt politizálni, és egy világ eszenciáját szerettem volna kicsapatni, és ennek pusztán a művészi eredménye érdekelt.

Bestiárium című verseskötetét Bori Imre „a magyar szürrealista irodalom példa- és mintakönyvé”-nek tartja. Ön is fontosnak érzi a szürrealista hatást műveiben? Vállal-e rokonságot valakivel?

Félek mindenfajta idegen hatástól, igyekszem is messze elkerülni, még a formai hatásokat is. Ha már valaki valamit sikerrel alkalmaz, nem lenne tisztességes, ha lekoppintanám. Ez vonatkozik a klasszikusokra is. (Csak egy-két esetben tettem kivételt: pl. Gombrowiczsal, Babellal.) Természetesen ismerem a szürrealistákat, no, többé-kevésbé, s ezt megtoldanám még azzal, hogy például Belgrádban, nem kifejezetten a világ szeme előtt, a két világháború között rendkívül erős szürrealista mozgalom volt, műveikből elég sokat fordítottam is, de ennek inkább anyagi vonatkozásai voltak, és nem azért hajszoltam magam, hogy ihletet merítsek belőlük. Ha a *Bestiárium* szürrealizmus – örülök, ha annak lehet tekinteni –, csak az leginkább a maga szürrealizmusa, újvidéki, bácskai szürrealizmus, itteni műhely eredménye. Szép is lenne, ha ezt valahol tudomásul vennék. Mindig hazai anyagból dolgoztam – kivéve az arab (sivatag és tenger ihlette) költeményeket –, és erre némileg büszke is voltam, mert ahogyan W. Faulkner mondta: a hazai föld talpalatnyi határa megérdemli, hogy bekerüljön az irodalomba. Herceg János temetésére utazva – ezt föl is jegyeztem a naplómbe – néztem a végtelen, lapos, néptelen vidéket, hogy mennyi hely van itt, s vajon miért van az, hogy az irodalomban ugyanakkor oly kevés a hosszútávúfutó? Hogy valaki észvesztve nyargaljon árkon-bokron át a szövege után, amelyet én egész öntörvényűnek és sajátosságoknak képzelek. Lehetséges volna, hogy épp a szürrealizmus foglalja magában ezt a szövegbeni öntörvényűséget?

A *Bestiárium* végeredményben egy folyamat eredménye, bőven vannak előzményei, mert azok a versek például, amelyeket közvetlenül előtte írtam, a körülmények folytán még meg sem jelentek könyv alakban – a *Bestiárium*ot szinte az utolsó pillanatban sikerült még átmentenem könyv formájába.

Több gyermekverskötete közül az egyik ezt a címet viseli: Szeretném, ha meghallgatnál. Ez a kis olvasók-hallgatók számára megfogalmazott vonzódásának és egyúttal alkotói óhájának kifejezése (is)?

A gyermekeknek szóló verseim története külön fejezet. Kezdként nem éreztem valami nagy affinitást a gyermekversek iránt, lévén magam is még szinte gyermek, de miután nekem magamnak is lettek gyermekeim, ismét közelebb kerültek hozzám a gyermekkori hangulatok, sikerült ismét beleélnem magamat a saját gyermekkorem világába, és a tőlem addig idegen zárt, kötött formákban elkezdtem gyermekverseket írni. Volt olyan kritikus időszak az életemnek, amikor úgy gondoltam, hogy a legjobban tenném, ha örökre lehorgonyoznék a gyermekverseknél: egy időben az írók járták az iskolákat, közvetlen kapcsolatban voltunk a potenciális olvasóinkkal, ám mára bizony odáig fajultak a dolgok, hogy ahol húsz évvel ezelőtt még népes magyar iskola volt, ma már csak egy foghíjas magyar tagozat működik – az a helyzet, hogy mára közönség nélkül maradtam volna. Hogy mennyire komolyan vettem a gyermekeknek szóló irodalmat, az abból is látszik, hogy még két, nem éppen vékony regényt is írtam kimondottan gyermekek számára, klasszikus formában – a gyermekirodalomban ugyanis egyáltalán nem voltam formabontó, talán egyetlen könyvemtől eltekintve, a *Holdfény* címűtől, amelyben kísérletet tettem a szabad vers meghonosítására a gyermekirodalomban, bár sohasem kaptam visszajelzést, hogy milyen eredménnyel. Illetve ilyen még a *Mit szeretek?* című, egyetlen terjedelmes versből álló kötetem – persze, ez is szabad vers –, utoljára ezt olvastam fel hat vagy hét évvel ezelőtt elejétől végéig egy szuszra gyermekközönség előtt; azóta megszakadt a kapcsolatom a gyermekközönséggel. Ez a „szeretném, ha meghallgatnál” cím is tükrözi talán, mennyire

komolyan vettem őket, és remélem, hogy ez a rokonszenv kölcsönös volt. Valójában még mindig foglalkoztatnak a gyermekvers formavilágának gondjai, de ennek alaposabb tanulmányozása céljából először is többet kellene írnom, épp gyermekverset.

Térjünk vissza a regényhez, illetve a leendő regényhez, melynek kéziratát még az íróasztal fiókja rejt. Ebben is a Szokott-e ősz lenni Paraguayban című regénye írói módszerét alkalmazza: nagy, monológyszerű tömbökkel egy besüppedt világot mutat fel, vagy más alkotói módszernek lehetünk-e tanúi?

A módszer szinte minden regénynél változik, sőt, olykor még a regényen belül is. A *Szokott-e ősz lenni Paraguayban*? mostanra már egy kissé messze esik tőlem, nem csupán időben – úgy tizenöt évvel ezelőtt kezdhettem el írni –, hanem témavilágában is, ugyanis nagyot fordult velünk a világ, emellett időközben más, számomra jelentős könyveket is sikerült írnom: ezeken valóságos nehezék lehetne a *Macula* című regény. Mit szoktak először szemügyre venni az érdeklődők egy új regénynél? Például azt, hogy mi a címe; a címe: *Vakta*, a benne előforduló személyek alig személyek, mintha nap- vagy holdfogyatkozás fényénél mozognának, árnyékszerűek, alig vannak, szinte imagináriusak, mint akik alatt elvékonyodott a Föld kérge. Ha magunkat tekintjük, van is ebben valami. Nagy lélegzetű mondatok jellemzik, és a személyek hallgatása: mintha valamennyien megnémultak volna, vagy már földön túli létüket élnék, és ennyivel gazdálkodnának.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Jűrn

Újvidék, 1999. január 6.

BRASNYÓ ISTVÁN

Bikkessy-Heinbucher festménye: Bácskai parasztok (1816)

*Az égbolt hajnalig képzelődik,
majd meglegyintve korai pipaszótól
szilárd formába dermed: alaktalan csak,
akár a rá terelt gondolat. A kéz
tétlen, fegyver agyán feszül
tétlen kezem, ahogy semmit sem választ.*

*Valaminek következnie kellene,
ami a kutya orrába szagot lop,
fölhívni magára a figyelmet:
de mindez kívül esik e délkörön
s a láthatatlant hajszozni nincs
idő, nem azon alapul a létezés.*

*Széles heveder inkább, amit csak lehet
ráakasztani, hogy súlya legyen
a dolognak, a későbbi vacogásnak,
a rontásnak, majd ha telibe talált,
két malomkő közt őrlődve lesz még
alkalom elég, fontolóra venni.*

*Akár a sarkantyú acélát, ha kiszalad
a föld a talpak alól, hullámot vet
a víz nyomán, vagy már előtte is
égnek tolul, mintha hegy nőne
valahol, emlékezetből, vagy álom
csapná be a szemet; nem az én szemem az.*

*De ha ez majd mind összekoccan
a megszántatlan föld alatt, a*

*mezsgye ismeretlen helyén, még
osztatlan terepen: itt a vadász
nem sokat kételkedik, mert ennél
már úgyszincs hosszabb puskacső,
csak ösvény, mely a másikban fönnakad.*

*És csak így, gyalogosan, hajszozni leendő
déliabot, kocsonyás tocsogókon,
melyeknek rövid a csizmaszár,
a gyertyaszál az isten miséjén,
az emberélet, mely túl van a delén,
az iránytűként szolgáló kocsirúd,
ha mégsem sikerül elég sebesre a vágta.*

*Mint mennykő, zuhantában, szétütve
a mire sem való hangulatot,
ebből amit építeni lehetne, vagyis
a kő, ami csak botlónak ha akad,
amióta kikelt a világ tojása,
ide, egy helyre hordva, majd
összeállna, hogy egyszer valamit
a szemekbe kukorékoljon tetejéből
a kakas: fölmondja, akár az iskolásgyerek
a szemhatárra alvadt képeket.*

*De itt megszokásból mintha túlpart
is állna: az átal, a túlnan, a más
lenne az, ami e helyre épp mássá
rögzít, azzá, ami egyszer volt mindössze,
akár az eredet, a hosszú barázda,
amely itt rögvest visszakanyarodik,
habár senki sem zabolázza, csak nézi,
s az eb vakkantása ezen túlra szól.*

*Ám az, ami benne maradhatott
a torokban, a kimondatlan, hosszú
hallgatás, kihívó semmibevétele a*

*világ tartós és nyikorgó kanyarulatainak:
ez az egész, ahogy kocsiderékba lenne
dobva, és állja a hosszú rázkódást,
amely e holtpontra vezet, akár
a mindig egy naplemente, a holdsarló
kaszabolása a zombékon, és az arcokra
tarolt üresség meg az egyenes beszéd,
akár a rideg gatyaszár és a borjúszájú ing.*

*A talaj, mely a biztonságot mivégre adja,
kivilágosodva az égbolt fölvaltva viselt
süvege alatt, miután a pásztornép
torzsig legeltette a csillagok özönét,
elvonult, s messzi berekbe szállt, miként
az égájról fakadó ködölés vagy
a vizeket megülő, elnyújtott szárcsahang –
amikor a kérődzés a föld alatt megszakad.*

*Erre kell dobbantani csizmasarokkal!
Tiporni végtelenbe tartó kígyófejét
az eszelős szünetnek, mely varratokat
feszeg, s homokot csap a szélbe, a szembe,
mintha lenyúzott bőrét mentené,
s ki sem rajzolt, esőtlen szivárványt!*

*Miként a föl sem szított lángból
következne a juss a parázsra,
amikor még tüzet sem fogott a tapló,
csupán az ingatag, árva fej
barangol elrévedve önmagában:
elvadultan a kései, fejetlen látomásban
félvállról sem vett jövőndőt sejtteni.*

*Micsoda ekevas kovácsolódik nekem
a rozsdás égboltból néma égi üllőn, és
fölszántva minden talpalatnyi helyet
vetés készül, melyet megemlegetek,*

*pácoltan százféle ragyától, üszöktől,
ragálytól, véstől és sorvadástól.*

*Hogy ótvaras éjszaka jön hosszú hajamra,
hogy bajuszom maholnap csomóra kötődik
és a telek bőrrömet kicserzik, megrepesztik,
mintha kivedleni szeretnék e világból,
a tulajdon csontomat használva fegyverül
hadakozni megjuházott fantomokkal.*

*Hosszan szövődik itt a vászon, a kísértetlepedő,
amelyhez végül már fonál sincs, csak
az üres kattogás, csupán a kattogás
hangja, mert már oda a szövőszék,
a fejszék, a sajtár, a hordó-magányos
dongája, ha egyáltalán maradt még valaki
e hosszú kártyapartihoz, melyet napestig
játszanak pénzbe, borba, vagy ami van,
ami nincs, mindegy, majd ami lesz:
ne mondja azt senki, hogy semmi se lesz!*

*Idill lesz takonyba fúlva, Waterloo
meg győztesek, de leginkább csak vesztesek,
telek, melyek a melegre gyűlnek össze
történelmek fűtötte kemencéhez, sívár
havat csikorgatva semmit se látni,
hol végül is a ganajba belefojtott eszme,
szakadatlan másvilági szinteket mérve
ólig meg istállók ajtajáig ha elér;
csak döcögősen, a fagymenta téglajárdán,
vizlatni, hová tűz a nap és hol az árnyék
pálfordulókon vonítva be az ablakon,
ahogy húzza a szarvatlan időt az istráng kötelén.*

*Ami végül is biztos, a tágasság az, az
elveszettség, a vadászkutya nyúl nyomát
követve a szemhatárig, s hogy onnan*

*már csakugyan nincs tovább, ideje lett
egyszerre visszafordulni, hogy emerről talán
más az ábrázolás, melybe kereteznek,
összeróják a rámat, miként az akasztófát.*

*És kirajzolódván e megrettent ámulatban,
belesüvítve a hígvelejű levegőbe
a gyutacs sebes szisszenését, amikor
rácsap a fegyver kakasa: e lángra kapó
indulatból formálódni a rendíthetetlen
nyugalomra, mint akinek sem
hozzáadni-, sem elvennivalója nincsen,
s biztos helyen tudja mindenét a mindenségben.*

*Még mennyire hogy szóvá lesz majd téve mindez!
Ahogy más-más jelentését találja
az elmenő s az érkező, ki-ki a maga
értelmét keresve, hosszabbítja benne
tulajdon korát, mely oly rövidre rándul össze,
hogy csupán a visszatartott lélegzetre fülel –
ahogy a tüdő hasítja szűkös selymét
s a jó szándéktól az agyba tolul a vér.*

*E vörhenyes, madártalan égboltot!
A szemhatár fölé tornyosult, hűlőben levő
izzást! Ezt a határtalan anyaméh-belsőt!
A kijárat nélküli, pusztá tudatot!
Ahogy az acél szürkéjét feloldja
és sallangok szíjai mutatják kalligráfiáját!*

FRAUHAMMER KRISZTINA

Búcsújárás vendégekönyve?

A NÉPI VALLÁSOSSÁG EGY ÚJ FORRÁSTÍPUSÁNAK BEMUTATÁSA

Néhány évvel ezelőtt szülőfalum, a Szigetközben található Máriakálnok kegykápolnája és a körülötte kialakult búcsújárás kutatásakor érdekes forrásra találtam egy nagyméretű, *Emlékkönyv* feliratú könyvben. Máriához intézett kérések, gyakran egészen konkrétak, őszinte hálaszavak, személyes hangvételű imádságok sorai töltötték be a könyv lapjait.

Kutatásaim során világossá vált, hogy Mária kegyhelyeken, és más templomokban a hívek kérései, könyörgései számára kitett füzetek Magyarországon és számos más európai országban is ismertek. Néhány kegyhelyen füzet híján fába, falba karcolva, bútorokba, a megkerülhető kegyoltár hátoldalára írtak, írnak a hívek.

Az új forráscsoportra az európai néprajz az elmúlt években felfigyelt már, de a kutatások egymástól elszigetelten folynak. Többnyire csak az adott helyen található anyag elemzésével foglalkoznak, rendszerező, összegző munka nem született még. Magyarországon elsőként teszek kísérletet arra, hogy a búcsújárás kutatásának keretében a máriakálnoki *Emlékkönyv* kapcsán egy új forrástípust bemutassak. Az adatok alapján természetesen nem írható le a búcsújárás egész jelensége, csupán egyes mozzanatai: a kegyhely felkeresésének okai, a vonzaskörzet, a zarándoklatok intenzitása egy korszakon, egy éven, egy hónapon át, valamint a búcsúsók életkor, nem, társadalmi helyzet szerinti megoszlása. Ezek az információk azonban hozzájárulhatnak a zarándoklatok hátterének alaposabb és árnyaltabb megismeréséhez. E kéziratot könyvek megjelölésére a *vendégekönyv* nevet javaslom.

A szegedi Néprajzi Tanszék búcsújárás kutatásaiba bekapcsolódva nyílt lehetőségem arra, hogy a szeged-alsóvárosi ferences templom vendégekönyvét is tanulmányozzam. Bár e munka csak az 1997. év Havibúcsúján született bejegyzések bemutatására szorítkozik, ennek ellenére több figyelemreméltó adattal tudja gazdagítani az adott búcsú leírását.

Jelenlegi tudásunk szerint Magyarországon csak néhány kegyhelyen ismertek ezek a könyvek. A legrégebbi Máriakálnokról való, ahol 1947–1952-ig vezettek ilyen könyvet, majd ismeretlen okokból bevették, így a hagyomány megszakadt. Csak rövid ideig állt a hívek rendelkezésére egy füzet Egyházasbást Mátraverebély filiációjaként létrejött szentkúti kápolnájában. A füzetet 1970-ben Petrus Júlia, a kápolna gondozója függesztette ki. Így akarta elejét venni, hogy a Máriához és a forráshoz látogatók a szobrot rejtő kis koliba oldalába vessék ceruzával, vagy késsel a nevüket, hogy megörökítsék ittjártukat. Az elmúlt években hasonló könyveket helyeztek el a zarándokok számára Csíksomlyón, Máriapócon, Máriagyüdön és Mária szegedi kegytemplomában is.

Az ájtatosság e formájával mutatnak nagy hasonlóságot azok a hálanyilatkozatok, amelyek a vallásos ájtatos újságok hasábjain jelentek meg. Ezek egy további variánsát képezik a műfajnak, hisz keletkezésük hivatalos szervező tevékenység eredménye.

Az itt összegyűjtött példák alapján teljes biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy egy viszonylag új, széles körben elterjedt és máig élő, sőt fellendülőben lévő jelenséggel, talán önálló műfajjal állunk szemben. Az új műfaj egységes meghatározása még nem alakult ki, jóllehet több próbálkozás is történt már e téren. A kutatók különböző, a folklór határán álló műfajokkal hozzák rokonságba az általuk vizsgált forrásokat.

Máriakálnokon *Emlékkönyv*nek nevezte el a könyv kitalálója művét, s valóban némi hasonlóságot e műfajjal is mutat ez a forrástípus. Mégpedig annyiban, hogy az a cél is vezethette, hogy valami módon örökké, emlékké tegyék magukat és kérésüket. A beírások azonban nem az életre való felkészítésre, az élet értelmére, a boldogságra, a szerelem mibenlétére irányulnak, mint ahogy azt az emlékkönyv bejegyzései teszik, hanem sokkal nagyobb hangsúlyt kap az írás által a szenttel létesített személyes kapcsolat.

A beírásokkal a votív táblák szövegei is sok hasonlóságot mutatnak, bár azokon kizárólag köszönet-megnyilvánulások olvashatók. E szövegek az 1500-as évektől kezdve jelennek meg a képek alatt. A szokás a 19. századra redukálódott, csak a felirat maradt a márványból készült hálatablán. Ezek a legtöbb mai templomban is láthatók.

Az emberek tehát már évszázadokkal ezelőtt is hittek abban, hogy az írás a szóbeli imánál hatásosabb és maradandóbb eszköze lehet az égiekkel való kapcsolattartásnak. A jelenséget a szerzők úgy értékelik, hogy az emberekben van egyfajta igény arra, hogy kiírják magukból és nyilvánossá tegyék belső problémáikat és örömeiket.

Az új műfaj tehát nem minden előzmény nélkül való, sőt példáink szerint egy folytonos vonulatba kapcsolható. Mégpedig abba, amit összefoglaló néven *népi írásos ájtatosságnak* nevezhetünk. Ennek a népi írásos ájtatosságnak megnyilvánulásai azok a könyvek, amelyeket Németországban és Ausztriában *Fürbittenbuch*nak, *Anliegebuch*nak, Angliában pedig *intercessions book*nak neveznek. Egységes magyar elnevezése nincs ezeknek a könyveknek, így a hasonló könyveket *vendéggönyv*nek neveztem el. Az eddigi kutatások alapján néhány közös vonást is megállapíthatunk:

1. Leggyakrabban Mária kegyhelyeken, szentek kegytemplomaiban, ritkábban más templomokban találhatóak ilyen források, főleg katolikusoknál, de esetenként más helyeken is (pl. az evangélikusnál).
2. Füzetbe, papírra, falra, padra íródtak.
3. Címzettjük leggyakrabban Mária, vagy egy szent, illetve maga Jézus.
4. Kéréseket (általánosakat, konkrétakat egyaránt) illetve a már teljesített kérésekért mondott hálaadásokat, köszönetnyilvánításokat tartalmaznak.
5. A feljegyzők kora, neme, és az adott történelmi helyzet kihat az üzenetek témájára.
6. Spontán megnyilvánulások, ezért kifejezésmódjuk az esetek nagy többségében egyéni. Kisebb számban irodalmi alkotásokból (vers), egyházi énekekből, imákból, emlékversekből kölcsönözték szövegeiket.
7. Gyakoriak az anonim feljegyzések, ezért a közvetlenség, intimitás jellemzi őket.

Egy-egy vendéggönyv adatainak és bejegyzéseinek kiértékelése számos figyelemre számottartó körülményre rávilágíthat. Felfedheti azoknak az okoknak a sokaságát, amelyek a zarándokokat egy kegyhely felkeresésére késztetik. Ennek vizsgálata általában nagyon nehéz, hiszen többnyire egyéni, belső indítékról van szó, amelyeket nem szívesen tárnak fel egy ismeretlen kutató előtt. Ha a nagyobb összefüggéseket vizsgáljuk, tükre lehet egy ilyen kéziratos könyv az adott korszak vallásosságának is. A be-

jegyzések tükrözhetik a helyi és a nagyobb jelentőségű történelmi és politikai eseményeket, tájékoztathatnak a kor társadalmi és gondolkodási szokásairól. Jól kirajzolódhatnak a korszak meghatározó problémái, illetve egy nagyobb időtartamot vizsgálva ezeknek a problémáknak a változása is nyomon követhető.

Az 1997-es Havibúcsún 56 fő írta be szövegét a vendégkönyvbe. A beírók közt a nők vannak többségben: 45 kérést illetve köszönetet nők, 11-et férfiak írtak. A többi esetben nem volt egyértelműen eldönthető a beírók neme. Ez a tendencia a nők népi vallásosságban betöltött erős dominanciájával magyarázható.

A vendégkönyv bejegyzéseinek többsége név nélküli, ezért a könyvbe írók azonosítása nehéz. Mindössze 47 esetben található meg a kérés vagy köszönet alatt a teljes név, ami 5 esetben nem olvasható. Az írárok fennmaradó 62 %-án nincs, vagy nem pontos a személy megjelölése: 39 esetben nincs névalírás, 22 esetben csak keresztnév vagy családi név van, 10 esetben csak monogram olvasható. 6 esetben hivatásuk megjelölésével (*egy édesanya*), azonosítják magukat a bejegyzők. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy az anonimitás egy fontos jellemzője a hasonló forrásoknak.

Az ilyen anonim megnyilvánulások nagy számát azzal magyarázhatjuk, hogy az ismeretlenség diszkréciót biztosít az íróknak, ami segítheti abban, hogy minden félelem és gátlás nélkül őszintén vallhassa meg kérését vagy háláját. Azért is különösen fontos ez, mert jóllehet a kérések személyes jellege miatt ezek a könyvek helyet biztosítanak az intimitásnak ugyanakkor mindenki bele is olvashat, így a nyilvánosság lehetősége is adott. Ezen kívül a név nélküli bejegyzés védelmet jelenthet az ismerős kíváncsisága elől is, ami az alsóvárosi templom esetén különösen fontos, mert a kegytemplomnak nagy és élő plébániaközössége van, amelynek tagjai jól ismerik egymást.

Az életkor tekintetében legtöbb esetben csak az írárok tartalmára hagyatkozhatunk, közvetlenül ez nem megállapítható. Nagyon sok beírás vonatkozik a családra, a gyerekekre: *Gyermekeim boldogulásáért könyörgök minden időben*. Ebből arra következtethetünk, hogy nagyrészt már felnőttkorú, családos emberektől, nagyszülői korban lévőktől származnak a beírások. A fiatalsággal kapcsolatos kérések (szerelem, párvalasztás, iskola, vizsgák stb.) kis száma arra utal, hogy ez a korosztály feltehetőleg kisebb számban volt jelen, vagy nem él ezzel a sajátos kommunikációs lehetőséggel.

A búcsúszokás társadalmi hovatartozásának megállapítására nincs lehetőség a kis számú adat miatt. Csupán két esetben találtunk erre vonatkozó adatot. Mindkét esetben kántor volt a sorok lejegyzője.

A zarándokok származási helyéről sem áll elegendő adat rendelkezésünkre ahhoz, hogy azok alapján a kegyhely vonzáskörzetét felrajzolhassuk. Nagyobb mintavétel esetén ez lehetséges volna. Egy körülményre azonban felfigyelhetünk. Négy külföldről érkezett látogató bejegyzése olvasható a könyvben. Három esetben kiderül, hogy hazánkban elszakadt magyarokról van szó, akik Amerikában, Ausztráliában illetve Németországban élnek. A hazalátogató turizmus is alkalmat teremthet tehát a búcsújárásra, esetleg a régen rendszeresen látogatott kegyhely újbóli felkeresésére.

A beírások terjedelme változó. Általában rövidek, legfeljebb 6–7 sorosak. Hangvételük, megfogalmazásuk az egyetemes könyörgésekkel rokonítható, vagy azokkal teljesen megegyező: *A keresztények egységéért! Könyörödj érettünk!* E tulajdonságában az alsóvárosi vendégkönyv eltér az általam eddig megismert könyvektől, mert azokat inkább a személyes, közvetlen hangvétel jellemezte, ezt pedig inkább a tartózkodás. Ennek magyarázata talán az lehet, hogy az alsóvárosi ferences templomban kitett könyv kéréseit rendszeresen a szentmise felajánlási részében az oltárával együtt az oltárhoz, az

Úr színe elé viszik. Nem olvassák fel őket, mint a hivatalos egyetemes könyörgéseket, de a bor és a kenyér mellé jelképesen az oltárra helyezik a könyvet. Valószínűleg ez indíthatja a híveket arra, hogy az egyetemes könyörgések mintájára fogalmazzák meg saját kérésüket is.

Az általam megvizsgált bejegyzések közül egy kivételével mindegyik prózában íródott, és mindenféle stilisztikai jellegzetességet nélkülöz. A kivételnek számító bejegyzés egy vers, amelynek eredetét nem tudtam kinyomozni:

*Mért oly sok a sérült ember
Óh én édes Istenem?
Minden nap ha útra kelek
Hálát adok Teneked
Te adsz erőt egészséget
Sosem hagysz el engemet
Kérlek Jézus gyógyítsál meg minden beteg gyermeket.*

Tematikailag három nagy csoportba oszthatjuk a könyvben található feljegyzéseket: 1. kérések, 2. köszönetek, illetve 3. egyéb írások (nevek, olvashatatlan bejegyzések, a szerzetesekhez intézett sorok, stb.). Többször előfordul, hogy egy bejegyzésen belül több kérés, vagy köszönet és kérés együtt fogalmazódik meg. A feldolgozáskor ezeket önálló kérésnek tekintettem. Így a bejegyzések nagy többsége, 73%-a kérés, 15%-a hála és 12%-a egyéb tartalmú szöveg. Egyértelmű tehát a kérések túlsúlya. Ez azzal az általános emberi magatartással magyarázható, hogy szükséghelyzetben az emberek vallásos megnyilvánulásai felerősödnek, előszeretettel fordulnak Istenhez vagy valamely szenthez, közbejáróhoz segítség reményében. Ha pedig kedvezően alakulnak dolgaink, hajlamosak vagyunk arra, hogy a hálaadásról, a köszönetről elfeledkezünk.

A témák gyakorisága rámutathat a kegyhely felkeresésének okaira illetve napjaink aktuális (alsóvárosi) társadalmi problémáira. A vendégkönyv bejegyzései a következő tartalmi csoportokba oszthatók:

Kérés: családért 42, egészségért 18, általában (a békéért, szeretetért, testi, lelki erőért) 15, vallásért, vallásosságért 9, pénzért 5, szerelemért, társért 5, hazáért, magyarságért 5, búcsúért (jó idő legyen, többen jöjjenek, a szervezőkért) 3, a fiatalságért 1.

Hála: általában 6, ittlétért 5, családért 5, egészségért 4, vallásért, Szűz Anyáért 2, vizsgáért 1.

A felsorolás jól mutatja, hogy a búcsúban résztvevők között a legtöbb kérés a családdal kapcsolatban fogalmazódott meg: *Drága Szűzanyám segítségedet kérem család minden tagjára. Nagyon kérem légy velünk nagyon szükségünk van rád családi béke egységére. Nehagy el bennünket soha.* (Eredeti helyesírással és központoszással!) E kérésfajtának számtalan változata olvasható a könyvben. Témájukat mindig, minden korszakban időszerűnek tarthatjuk. Sok az olyan fohász is, amelyben csak általánosan fogalmazott kérés szerepel elrejtve egy egyéni szándékot: *Szűzanyám jöj segítségemre.*

Egy kegyhely felkeresésének leggyakrabban vallásos indítékai vannak: lelki megújulás, töltekezés és megtisztulás igénye, egyéni vezeklés stb. Ezt tükrözik a vallással, vallásossággal kapcsolatos bejegyzések. Figyelemre méltóak azok a kérések, amelyekben pénzért könyörgenek a hívek. Ezek tükrözhetik a mai kor emberének anyagiás gon-

dolkodását: *Drága Szűzanyánk kérünk téged áldj meg minket egességgel, boldogsággal és sok pénzzel.*

A szerelem, társválasztás, társkeresés témája a vártnál kevesebbszer fordul elő a könyvben, ami a fiatal korosztály kisebb számú jelenlétére utalhat. Néhány kérés a haza, magyarság, fiatalság érdekében is megfogalmazódott.

A bejegyzések elemzésekor egy további jellegzetességre kell még felhívunk a figyelmet. A hívek többsége, annak ellenére, hogy Mária kegyhelyről van szó, nem Máriához, hanem közvetlenül Istenhez intézi kérését. Máriának, mint közbenjárónak és szószólónak a szerepe eszerint háttérbe szorul.

Néhány esetben a templomban tevékenykedő ferencesek a címzettek: *Kérem nagyon szépen egy misét I. nevében, megrontották a férjétől, térjen vissza gyermekeihez a férje és a gyerekeihez. Egészségére.* Találkozunk a hívek számára írt imaszándékkal is: *Imádkozunk egy bűnben tévelygő papért, az egészségéért és lelki egyensúlyáért.*

Mivel a könyv a szentmise felajánlási részében a bor és a kenyér mellé kerül, ez mentálisan lehetőséget teremt a híveknek arra, hogy az egyetemes könyörgések mellett saját egyéni kéréseiket is Isten elé vigyék. Sőt, e módot hatásosabbnak is vélik a közösségi ima által. Másrészt a beírás eszköz lehet magának az embernek a megörökítésében is. Ez, a megörökítés, a maradandóságba vetett hit lehet a magyarázata a kegyhelyek falaiba, padjaiba vésett feliratoknak, de a fák, kirándulóhelyek, várak falaira írt neveknek is. A név megörökítése lehetséges módja a profán bevésés megszentelődésének, a szent hely által a transzcendenssel való összekapcsolódásnak.

Nemcsak a profán dolgok transzcendenssé tételét teszi lehetővé az írás, hanem a múlandó embernek és az írás tárgyának örökké tételét is. A lejegyzés tartósság érzetet kölcsönöz a kérésnek, könyörgésnek, s a köszönetnyilvánításoknak. A bejegyzés eszköze lehet a zarándoklat, mint turisztikai vállalkozás megörökítésének. Különösen fontos ez Szeged-Alsóváros esetében, ahol a gótikus kegytemplom idegenforgalmi látványosság is.

Az írás által a zarándokok érintkezésbe léphetnek az égiekkel, és így a vendégkönyv a transzcendenshez vezető feljáratként is értelmezhető. A levélírás juthat eszünkbe erről az egyoldalú kommunikációról, és valóban: a műfaj előzményei között ott találjuk az Istenhez, szentekhez írt leveleket.

Nem tudjuk, hogy a fent leírtak tudatosultak-e a zarándokokban, vagy csak a témával foglalkozó látja így a jelenséget. Annyi azonban bizonyos, hogy az elmúlt években egyre több templomban jelentek meg a hasonló könyvek és sorra megtelnek lapjaik. Azt mutatják, hogy az Istennel való kapcsolattartásnak erre a korszerűnek érzett megnyilvánulására igénye van napjaink emberének.

MAKOVICS ERIKA ANNA

Keresztény iskola – keresztény szokásrend

HAGYOMÁNY KIALAKULÁSA A FÓTI ÖKUMENIKUS ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

Napjaink jellegzetes társadalmi problémája, hogy a hagyományos közösségek felbomlásával a régi hagyományok kihalnak, legalábbis elvesztik jelentőségüket. Ugyanakkor természetszerűleg és szükségszerűen – még ha az elidegenedés oly nagy méreteket is ölt napjainkban – jönnek létre új közösségek, vagy éppen a régiek alakulnak át kisebb-nagyobb mértékben. Ezen új, vagy átalakuló közösségek életében lényeges kérdés, hogy önazonosításuk és egyben fennmaradásuk érdekében ki tudnak-e alakítani olyan új kultúrát/hagyományrendszert, amelyet tagjainak mindegyike elfogad. Ugyanakkor a hagyomány jellegéből adódik, hogy a semmiből létrehozni nem lehet, hiszen valaminek a folytatása. Valójában arról van szó, hogy az új közösség tagjai eddigi kulturális közegükből hozott „tudásuk” összetevő elemeiből alakítanak ki egy új, vagy inkább átalakítottnak nevezhető kultúrát. Egy új hagyományrendszer, kultúra kialakulásának megismeréséhez nyújt segítséget az új közösségben kialakult szimbolikus kommunikáció különböző formáinak (pl. tér és az idő használata, szokásrend, viselet, gesztusok) elemzése. Az alábbiakban egy példán keresztül megfigyelhetjük, hogy egy új közösség hogyan alakította ki, milyen elemekből építette fel sajátos kultúráját.

Természetszerűleg adódik a kérdés: mi indokolja, hogy néprajzi elemzés tárgya legyen egy intézmény, mely központilag megszervezett oktatási és nevelési feladatokat lát el? Világosan kell látnunk, hogy az iskola a 20. század immár sokadik fiatal nemzedéke számára a család s más közösségek mellett a szocializáció egyik legfontosabb színtere. S mint ilyen, nem egyszerűen csak oktatással foglalkozó intézmény, hanem feltehetőleg sajátos kultúrájú közösség – léttér. Tehát a központi feladatok ellátása mellett (melyek megvalósításának minősége is sajátos) számos más egyedi esemény/jellegzetesség is kialakul egy iskolában a közösség tagjainak köszönhetően. Egy-egy közösség megszerveződésének, működésének vizsgálata pedig a társadalom/kultúrakutatás feladata. Lehet-e alkalmazni a néprajzkutatás módszereit egy iskolai közösségre? Remélhetőleg ez is bizonyosságot nyer ezen írás végére.

Fóton a rendszerváltás idején fogalmazódott meg az igény egy keresztény–keresztényen szellemiségű iskola alapítására. Az oktatási intézmények államosításáig működött a faluban katolikus és protestáns iskola is, de a 90-es évek elején egyik egyház sem volt elég erős, hogy külön felekezeti iskolát hozzon létre és tartson fenn. Így egy lehetőség maradt arra, hogy a fóti gyerekek keresztény szellemű iskolába járhassanak: a keresztény egyházak összefogása, egy ökumenikus iskola létrehozása. A négy fóti kereszt(y)én(y) egyház: a baptista, az evangélikus, a katolikus és a református felekezet támogatásával 1990-ben alakult meg a Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület. Ennek az egyesületnek a legfontosabb célja egy keresztény–keresztényen szellemiségű iskola létrehozása és fenntartása lett. Így jött létre 1991-ben a Fóti Ökumenikus Általános Iskola. (Az iskolában a katolikus keresztény és a protestáns keresztényen megnevezés eltérése

miatt hivatalosan a kereszt(y)én(y) formát használják. E helyett a továbbiakban a keresztény megjelölést alkalmazom.)

Az iskolában az alapítók határozták meg azt a sajátos értékrendet, amely alapján az oktató-nevelő munka folyik. (Ezt írásban is rögzítették a Szervezeti és Működési Szabályzat: Az iskola alapelvei és jellegzetességei című mellékletében) E szerint az iskolai élet minden területét meghatározza a keresztény erkölcsi értékrend, a krisztusi szeretet, szabadság, öröm, a természet, a haza, a nép, a család iránti szeretet. Alapvető normát jelent az egyéni érdekek összehangolása a közösség érdekeivel. Az iskola feladatait az ökumené egységében valósítja meg, amelynek alapja a résztvevő felekezetek tagjainak közös hite a Szentháromságban és Krisztus váltságművében. A felekezetek a lelkészek vezetésével megegyeztek abban, hogy a közös értékeket kell megvalósítani és megélni. Ezen értékek a közös küldetéstudat, közös tanúságtétel, egymás kölcsönös megbecsülése, az értékes másóság tisztelete.

A Fóti Ökumenikus Iskola alapítása egy minden tekintetben új iskola létrehozását jelentette. Nem egy már meglevő intézményt vett át a létrehozó egyesület. Nem volt sem épülete, sem tanári kara, sem tanuló ifjúsága, sőt még hasonló ökumenikus iskolák sem működtek addig az országban. Ki kellett választani a pedagógusokat, akiknek túlnyomó többsége nem a fótiaiak közül került ki, és mindaddig nem vagy csak néhányan találkoztak már korábban is egymással. A hajdani fóti felekezeti iskoláknak csak az emléke élt, de az ezekben valaha zajló életnek semmilyen folytatása – leginkább valószínűleg közvetítő hiányában – nem következett be az újonnan létrejött közös intézményben. Az iskolában kezdetektől mind a nyolc évfolyamon indult osztály. A diákok több iskolából, sőt több településről jelentkeztek ebbe az új intézménybe. A szülők közül azok ismerték egymást, akiknek gyermekei addig is egy iskolába jártak, vagy a helyi gyülekezetek munkájában együtt vettek részt. Lényegében ez utóbbiaknak és a helyi felekezetek lelkészeinek köszönhető az iskola alapítása. Alapításkor az anyagi/tárgyi feltételek biztosítása mellett tehát egy teljesen új közösség kialakítását is meg kellett valósítani. Tagjait részben – a minden hasonló oktatási intézményre is jellemző – közös oktatási-nevelési feladatok, célok, tárgyi/anyagi feltételek tartják össze. Másrészt a közösség speciális összetartó rugójának tekinthető a keresztény világkép. Ez a keresztény világkép szabályozza az egyes élethelyzetek minőségeinek kifejezését, a problémák megoldását, a helyes viselkedést. Ezen világkép elfogadása az iskola kultúrájához tartozó – fent vázolt – érték- és normarendszer elfogadását is jelenti.

A kérdés az, hogy az alapítók által megfogalmazott célok miként nyilvánulnak meg az iskola életében? A választ a szimbolikus kommunikáció különböző formáinak elemzésén keresztül kapjuk meg.

Az iskolában megtalálható szimbolikus kommunikáció számtalan formája közül (gondolok a tárgyi, tér, idő, ruházat és egyéb jelképekre – melyek elemzése szintén izgalmas feladat), a közösség sajátos összetétele miatt tán legérdekesebb témának tűnik, hogy a Fóti Ökumenikus Általános Iskolában milyen szokások alakultak ki. Mivel egy adott kultúra szokásait tekintve legjellemzőbbek az ünnepek, ezért az iskola ünnepi szokásainak elemzésével feltehetőleg sikeres választ lehet adni a feltett kérdésekre.

Az iskolában megfigyelhető szokások – bár új közösségről van szó – hasonlóan a szimbolikus kommunikáció többi formájához, nem a semmiből jöttek létre. Rögtön adódik a kérdés: vajon a keresztény értékrendnek és normarendszernek megfelelően, honnan származnak azok a szokáselemek, amelyeket az iskolai közösség felhasznált szokásai kialakításához? Kik azok, akik kultúrák közvetítőként részt vettek/vesznek

a közösség szokásainak kialakításában? A leírt alapelvek mellett hozzájárultak-e egyéb tényezők a szokásrend alakulásához?

Az alapítás óta eltelt hét tanév alatt az iskolában kialakult szokásrendszer különböző forrásokból tevődött össze. Az ünnepi szokások eredetét vizsgálva négy nagyobb forráscsoportot lehet kialakítani (ezeken belül elképzelhető alcsoportok létrehozása):

1. Az intézmény jellegéből adódó, minden oktatási intézményre jellemző szokások, mint a tanévnyitó, tanévzáró, ballagás, stb.

2. A vallási élet szokásai, szertartások, melyek az egyházi iskolák illetve a felekezetek hagyományaiból, a gyülekezeti ifjúsági életből kerültek be az iskola szokásrendjébe. Ilyenek a csendesnapok, az adventi koszorú készítése, a karácsonyváró délután, az Al-dozócsüörtök, a tábortűz, stb.

3. Azok a családi és néphagyományokból eredő szokások, nemzeti ünnepek, amelyek az iskola értékrendjével összeegyeztethetőek. Például az anyák napja, nemzeti ünnepeink, a farsang, a Mikulás, a betlehemezés, stb.

4. A sajátos – ökumenikus – jellegből adódó, az új közösség által kialakított szokások pl. közös istentisztelet. (Egy-egy tanév során mind a négy felekezet istentiszteletén részt vesznek a diákok és a tanárok egy alkalommal. Ilyen módon igyekeznek megismerni az egyes felekezetek liturgiáját, gyülekezeti életét. Ugyanakkor a felekezetek tagjainak is lehetőség arra, hogy megismerjék az iskolát, lássák a tanulókat, akiket imában hordoznak és anyagilag is támogatnak. Egy-egy ilyen alkalommal az iskola tanulói, énekkara vagy éppen a fogadó gyülekezet ifjúsága szolgálatot is szokott vállalni.)

Az ünnep, az ünneplés megtanulása a szocializációs folyamatok közé tartozik. Az iskola azon intézmények egyike, amely – főleg napjainkban – jelentős feladatokat vállal a szocializáció terén. Tehát ebből a szempontból és az értékrend szempontjából is lényeges kérdés, hogy erre milyen alkalmakat választ ki a közösség, és ezek az alkalmak milyen minőségben kerülnek lebonyolításra. Az ünnepi alkalmak számbavételéhez célszerűnek látszik a szokáskutatásban használatos csoportosítást alkalmazni.

Az iskola ünnepeit a szokáskutatás terminusait használva nagyrészt a naptári/kalendáris szokások körébe, néhányat pedig az átmeneti rítusokhoz sorolhatunk. Az iskola naptári szokásai igen hamar, az első két-három tanévben kialakultak.

A szokások egy része az intézmény oktatási jellegéből adódó alkalom. Ilyenek a tanévnyitó és a tanévzáró körül szerveződő iskolai programok, amelyek időkeretet adnak az iskolai életnek.

A tanév munkarendjébe épültek be az intézményi vonatkozástól független, idejüket illetően szintén kötött nemzeti ünnepek. Ezek iskolai megünneplésére jellemző, hogy időben eltérnek a hivatalos ünnep napjától, azt hosszabb-rövidebb idővel megelőzik. A nemzeti ünnepek teljes lebonyolítása az iskolában zajlik, mert a családok nagy része a munkaszünetet nem ünnepléssel tölti.

A vallási ünnepek időpontja szintén eleve adott az évi szokásrend kialakítását illetően. Mivel négy felekezetről van szó, nem volt egyértelmű, hogy mely ünnepeket tartsa meg az iskola. Eleinte egy-egy specifikus felekezeti ünnep is bekerült az éves programba, például a reformáció emléknapja és a Mindenszentek, egymás melletti napon, és a plébániatemplom búcsújának napja. Ezeket egy idő után több okból kifolyólag elhagyták. Egyrészt a tanítási napok számának csökkenése jelentett gondot, másrészt az otthon maradó gyerekek nem mentek el felekezetükbe ünnepelni, míg esetleg a másik felekezethez tartozóknak nem is volt mit megünnepelni. Ugyanakkor a szülők munkanap lévén dolgoztak, így a gyerekek felügyelet nélkül maradtak otthon. Így csu-

pán azok az egyházi ünnepek maradtak meg, amelyek mind a négy egyháznál ünnepnek számítanak. Ezek megünneplését két csoportba sorolhatjuk. A közösen megtartott kisebb, munkaszünettel nem járó ünnep, mint az Áldozócsütörtök, a Vízkereszt, amelyekről áhítat keretében első tanórán (napján, illetve a hétkezdő áhítaton) emlékeznek meg. A nagy egyházi ünnepeknek (pl. Karácsony, Húsvét) viszont csak az előkészítő szakasza és esetleg a levezető szakasza kerül be az iskolai programba. Ez természetes, hiszen ezen ünnepek középpontja feltétlenül a gyülekezetek és családok körében kell, hogy legyen. Az egyes ünnepek előkészületeiben viszont az iskolai programokat illetően jelentős különbségek figyelhetők meg. A legnagyobb előkészületek ebben az iskolában is – hasonlóan mint a társadalomban – Karácsony előtt vannak. Az egész Advent maga egy ünnepi eseménysor: adventi koszorúkészítés, Mikulás, ajándékkészítés, ajándékozás kisebb-nagyobb közösségekben az iskolán belül, az Advent napkezdő gyertyagyújtásai, ünnepi műsorok előadása egymásnak, szülőknek, és más intézményekben, az iskola, az osztályok feldíszítése stb. Mindez olyan felfokozott ünnepi hangulatot jelent érzelmileg is (több áhítat, többszöri Biblia olvasás a közösségben, a szeretet fokozottabb megnyilvánulása), hogy az előkészítő szakasz már-már átveszi az ünnep legjelentősebb központi, vagyis a rítus szakaszának funkcióját. Azaz a családi ünneplés helyett félő, hogy az iskolai ünneplésre kerül a hangsúly. A húsvéti előkészületek már sokkal nagyobb nyugalomban telnek. A farsang – melynek Fóton nagy divatja van és a szülők kifejezett kérésére tartja meg az iskola – lezárásaként egyetlen kiemelt esemény a böjt kezdeti csendesnap. Ennek a Húsvétra való lelki felkészítés a feladata. A tavaszi szünet mindig Nagyhétre esik, így ekkor az előkészületek java családi keretek közé kerülhet. A Pünkösdre még kevesebb az iskolai előkészület, az is a hétkezdő áhítat keretében történik. Ekkor főleg a gyülekezetek számítanak az ünnep fő szervezőinek. A református egyházban például ekkor van a konfirmáció. (Érdekes, hogy a társadalomban is hasonló módon alakul e három sátoros/nagy ünnep „megülése”).

Mindezekhez igazodva végül az iskola évi rendjébe beépültek azok az ünnepek, amelyek speciálisan a Fóti Ökumenikus Általános Iskolára, esetenként más egyházi iskolákra is jellemzőek. Ilyen az évi két csendesnap – lelkinap, amelyekből az egyik október 6-hoz, a másik a nagyböjti időszakhoz kapcsolódik témájában is, s a már említett közös istentiszteletek. Ezeket teljes egészében az iskola szervezi, idejük állandósult a naptárban.

A vizsgált iskola szokásrendjében megtalálhatóak olyan szertartások, események amelyek a szokáskutatás szóhasználata és értelmezése alapján az átmeneti rítusok közé sorolhatók. Az iskola ünnepségei közül az elsősök befogadását (köszöntésüket, meglátogatásukat, az iskola jelvényének feltűzését a tanévnyitón, iskolával való ismerkedésüket stb.) lehet ez alatt érteni és a nyolcadikosok ballagását sorolhatjuk ide.

Ez tehát dióhéjban a Fóti Ökumenikus Általános Iskola ünnepi szokásrendje. Ez az évente ismétlődő ciklikusság, az újrakezdés, az évenként ugyanolyan módon, ugyanabban az időben megrendezett ünnepek ismétlődése és az éves munka befejezése ritualizálja az iskolai közösségi életet.

A vallási élet szokáselemeinek megjelenését az iskolában az alapítóknak (lelkészek, Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület, szülők) és a pedagógusoknak közös igénye indította el. A sajátos ökumenikus jelleg miatt a vallási szokáselemek közül a közösség ünnepeinek szokásrendjébe csak azok az elemek kerültek bele, amelyeket mind a négy egyház elfogad. Ugyanakkor az egyén gyakorolhatja, sőt kell is gyakorolnia a felekezetének megfelelő vallási szokásokat. Például a katolikusok ima előtt, vagy a kato-

likus templomba lépve keresztet vetnek, térdet hajtanak. Ugyanezt természetesen nem teszik a protestánsok. A baptistáktól pedig senki sem várja el, hogy részt vegyenek a farsangi táncmulatságon, mivel ők ezt a fajta szórakozást nem gyakorolják. Saját vallási identitásának megőrzése és erősítése végett minden tanuló a saját gyülekezete hittanóráira jár.

Amennyiben megvizsgáljuk az egyes ünnepi alkalmak eseményeit/szokásmodelljét, azt tapasztalhatjuk, hogy ezeken számban és minőségben is nagy hangsúlyt kapnak a vallásos életből származó, eredeti funkciójukat megőrző szokáselemek, amelyek ritualizálják az egyes alkalmakat, ünnepi hangulatukat emelik. (A tanévnyitó ünnepségen többek közt az alábbi vallásos életből vett elemek figyelhetők meg: a helyszín valamelyik templom, lelkész igehirdetése, imák, hálaadó, dicsőítő énekek, vallásos gesztusok.) Ugyanakkor a más forrásból származó – például az intézményi jellegből adódó – elemeket átszínezik, átformálják a vallásos életben megszokott szimbólumok. (Hogy az előbbi példánknál maradjunk: a tanévnyitón az elsőöknek adott ajándék az iskolakezdetre utal, de mindig olvasható rajta egy Szentírásból vett idézet.) Érthető ez, hiszen az ünnep egyik lényeges alkotóeleme a nyugalom, a szemléltetés, a csönd, az áhítat, a misztikus érintkezés, a vágy az istenivel való találkozásra. A vallási életből származó szokáselemek ezt a lehetőséget teremtik meg iskolai ünnepeken is. Felmerülhet a kérdés: vajon a jelenlévő egyén valójában milyen mértékig vesz részt az ünnepen? Az első kisgyermek türelmetlensége vagy egy-egy szülő vallási közömbössége nem rontja-e meg a közösség ünnepeinek lényegét, értékét? Akik aktívan részt vesznek: énekelnek, imádkoznak tudatosan teszik-e mindezt, vagy mechanikus a részvételük? Lauri Honko így válaszol e dilemmára: „Olykor nehéz eldönteni, hogy a potenciális emberfölötti vagy »szent« vagy akár csak kollektív elem mennyire válik tudatossá a rítusviselkedés során. Gyakran elég, ha fennáll egy ilyen átélés, egy ilyen érzés lehetősége.”

Végül essen szó arról, hogy ennek a szokásrendnek a létrehozása kikhez kapcsolható, kik voltak azok, akik egy új közösség hagyományának kialakításában tudásukkal – tudatosan vagy akár tudatlanul – részt vettek, meghatározták azt. Mindaddig egy egységes iskolai közösségről volt szó, bár nyilvánvaló, hogy egy oktatási intézmény hierarchikusan épül fel, s minden rétegnek sajátos szokásrendje van. Ha csak a nagyobb egységeket tekintjük, akkor is elkülöníthetjük a tanárok, a diákok, egyéb iskolai dolgozók, és a szülők közösségét. Speciálisan ehhez az iskolához még más közösségek is kapcsolódnak: szorosabban a lelkészek, lazábban a fenntartó Főti Ökumenikus Közmuvelődési Egyesület és a felekezetek tagjai, az iskola dolgozóinak családtagjai. (Természetesen az egyén egyszerre több közösségnek is tagja lehet és nem feltétlenül azonos hierarchiai szinten.) A fenti iskolán belüli közösségek közül a hagyomány kialakításban meghatározó szerepe a tanároknak volt. Ők hozták magukkal előző munkahelyükről, gyülekezeteikből, gyermekkorukból, családjaikból mindazokat a keresztény szokásokat és szokáselemeket, amelyek ma az iskola szokásrendjét meghatározzák. Meghatározó példa ugyanakkor ma is, hogy egy-egy eseményen a tanárok hogyan vesznek részt. Mindig azok az iskolai programok sikerülnek legjobban, amelyeken a pedagógusok nagy többsége teljes értékű résztvevőként van jelen. A lelkészek, a fenntartó egyesület, a szülők elsősorban a keresztény értékrend betartását felügyelik az iskolai szokások esetében is. Munkájuk e téren az évek során igencsak lecsökkent, hiszen a tanárok mindannyian keresztény emberek, így értékrendjük is megfelel az alapítók elvárásainak.

Mindaddig az elemzés középpontjában az állt, hogy a keresztény értékrendnek megfelelően a szimbolikus kommunikáció (részletesebben a szokásrend) hogyan épült fel

és vált hagyománnyá az iskolában. Ugyanakkor az iskola sajátos kultúrájának kialakulását az alapítók által meghatározott értékrend mellett számos más tényező is befolyásolta. Ezek közül a legérdekesebbnek és leglényegesebbnek a sajátos társadalmi környezet tűnik. Ezzel kapcsolatban – mivel ez irányban kutatásokat még nem végeztem – a Fóton eltöltött idő alatt szerzett benyomásaimat, tapasztalataimat tudom összegezni.

Fót társadalmilag rendkívül összetett, a főváros agglomerációs övezetéhez tartozó kb. 15 000 fős település. (Szociográfiai és szociológiai vizsgálata izgalmas feladat lenne.) Az iskolát a „négy templom árnyékában” az Öregfaluban hozták létre. E településrész a hagyományos faluközpont. Túlnyomórészt a tősgyökeres fóti családok élnek itt, akik ősei földműveléssel foglalkoztak. Vallásukat ma is gyakorolják, vagy legalább „szimpatizánsok”. A protestáns családok között domináns szerepet töltenek be a földművelő gazdák, vállalkozók. Néhányan a Tsz-rendszer idején is magánvállalkozók voltak. Mentálisan „parasztpolgároknak” tekinthetjük őket. Többségük vezető szerepet tölt be gyülekezetében, a faluban, sőt az országos nagypolitikában is igyekeznek részt venni. A katolikusok szintén földműveléssel foglalkoztak. Számuk – a reformáció óta – a 19. századtól kezdett növekedni (mióta a Károlyi grófok tulajdonába került az uradalom) és ma eléri a protestánsokét. Újabban a Fótra kitelepülő katolikus értelmiség erősíti az egyház szerepét. E rétegek lényeges jellemzője itt Fóton – hitbeli meggyőződésük mellett – az erős lokálpatriotizmusuk és nemzeti öntudatuk. Ők azok, akik az ökumenikus iskolát a lelkészek vezetésével létrehozták. Önmagában ez a cél – a keresztény iskola – és annak küzdelmes megvalósítása is jellemzi ezeket a családokat. Számtalan indok mellett döntő volt az, hogy gyermekeiknek a lehető legjobbat, legtöbbet akarták adni. Kezdetben a tanulóifjúság javarészt ezekből a családokból került ki, s természetesen az otthoni mentalitást hozták magukkal az iskolába. Az iskola létszámának folyamatos növekedésével számarányuk némileg csökkent. A tanárok, bár zömében nem fótiak, de majdnem mindannyian vidéki/falusi gyökerekkel és szintén erős nemzeti öntudattal rendelkeznek. Legtöbbjük első generációs értelmiségi és többen erdélyi származásúak. Több tanár valamilyen módon kapcsolatban áll a paraszti kultúrával, a néphagyományok gyakorlásával. Ilyen módon a helyi igények és az iskola életét alakító tanári kar felfogása összetettségű és erősítette egymást. (Feltehető, hogy eleve olyan tanárok jöttek ide tanítani, akik a keresztény-nemzeti elkötelezettséget magukénak vallották, vagy közel állt hozzájuk. Valószínűleg ennek az egységes elkötelezettségnek és a hasonló származásnak köszönhető, hogy rendkívül jó közösséggé formálódott a tantestület.) Ez a röviden körvonalazott társadalmi környezet az, amely (keresztény értékrendje mellett) a fent vázolt identitásával is erősen befolyásolta az iskola kultúráját. Az egyszerű megfigyelő számára is szembeűnhetnek ebben az iskolában azok a jelek, jelképek, események, amelyeken keresztül objektívvá válnak a leírt társadalmi tényezők. Példaként említhető – a teljesség igénye nélkül: a honismereti program, az erdélyi testvériskola, a nemzeti ünnepekre (hasonlóan a keresztény ünnepekhez) helyezett különös hangsúly, az országjáró kirándulások, a dekoráció, a diákok ünnepi viseletében egyre többször megjelenő népiesség. Az iskola társadalmi környezetéhez természetesen nem csak a fenti csoportok tartoznak. Egészen más mentalitású egy fővárosból kitelepült, vagy vidékről ideköltözött család. Sőt a tanulók 15–20 %-a más településről, sokan Budapestről járnak ebbe az iskolába. Nyilván valamilyen módon ők is hatással vannak az iskolai közösségre és viszont. Ennek a mibenlétét további vizsgálattal, mélyebb átgondolással lehetne megfejteni.

Érdekes és egyedi jelenségnek tekinthető az, ami Fóton létrejött az ökumenikus iskola alapításával. Adott négy felekezet – négy különböző kultúra, jóllehet azonos – keresztény alapokon. A közösség tagjainak egy meghatározó szerepet játszó része pedig a Kárpát-medence legkülönbözőbb részeiből került ide – mégis javarészt azonos identitással. Bár kívülről számára lehetetlennek tűnhet, de az eredmény azt mutatja, hogy sikerült egy sajátos kultúrát, hagyományrendszert kialakítaniuk – még hozzá viszonylag rövid idő alatt. A keresztény hit alapjaira építve meghatározták az értékrendet, a közösség életének szabályait és erre épül rá egy sajátos tudatosan alakított/alakuló szimbolikus kommunikáció. A fentiekben gyakorlati megvalósulását láthattuk annak, hogy a szokásrend miként alakítható tudatosan, az értékrendnek, világképnek megfelelően. (Ehhez hasonlóan a szimbolikus kommunikáció többi formája is – bár változó mértékben – alakítható.) Ugyanakkor a szokásrend erősíti is az értékrendet, segít szocializálódni egy kultúrába. Természetesen a keresztény értékrendhez megfelelő szokásrend el-sajátítása nem jelenti azt, hogy valaki vallásos/hívó emberré vált. Feltétlenül szükség van ehhez az egyén személyes döntésére. A döntésben viszont segítheti a szokásrend el-sajátítása, a későbbiekben pedig erősíti a közösséghez való tartozás tudatában. Ugyanez mondható el a szimbolikus kommunikáció más területeiről is.

Természetesen a fentiekben korántsem merítettem ki mindazt a lehetőséget, amit e közösség élete, sajátosságai kínálnak egy megfigyelőnek. Inkább ízelítő ez, s tán elegendő bizonyíték arra, hogy napjaink kulturális folyamatainak megfigyelése, elemzése számtalan érdekességet és tanulságot jelenthet nemcsak a kutatóknak, hanem a társadalomban jelenlévő, tudattalanul vagy tudatosan szerveződő közösségeknek is.

1999. Nagyböjt

M. SZABÓ MAGDOLNA

Fotó által teremtvé

Fotót teremteni számtalan módon lehet, amióta feltalálták és továbbfejlesztették technikai megvalósításának lehetőségeit, azonban lehet-e a fotó által teremteni? Ez utóbbi kérdés vetődik fel bennünk az alábbi két képet nézegetve. Elöljáróban elmondhatjuk, hogy egy nagyobb, egész életutat reprezentáló sorozatból ragadtuk ki őket sajátos megformáltságuk miatt. A képek montázs jellegét egy ösztönös, a fényképek sajátos vizuális használatából fakadó gyakorlat hozta létre, hogy általuk egy új élethelyzet idealizált képét teremtsék meg.

Már a századfordulón akadtak a polgárság körében kísérletező kedvű urak és hölgyek, kiknek amatőr művészeti jellegű fotográfiáit az első fényképészeti szaklapok sorra közölték. Ekkorra már a leghíresebb műtermekben készített fotográfiák: sorsfordulók dokumentánsai, társadalmi hovatartozásuk reprezentánsai veretes albumokat dargasztottak. Ha nem hivatásos fényképészt rendeltek ki egy-egy fontos esemény megörökítésére, akkor előkerült a házi használatban lévő „fotóapparat” a lelkes amatőr csa-

ládag kezében, hogy felvételével hozzájáruljon a családi történelemhez. Ez a tendencia az agrárnépesség körére a legkevésbé volt jellemző. Ők egyéni életútjaik egyes állomásainak megörökítését a műtermi szolgáltatások igénybevételével látták leghitelesebbnek. A fénykép elsődleges szerepére tartottak igényt, megörökíteni az emberi élet nagyobb sorsfordulóit, hogy ezzel tegyék hangsúlyossá egyéni életútjaik fontosabb állomásait. Az első áldozás, katonaság, komaság, eljegyzés emlékképei mellett kiemelkedik tömegével és jelentőségével az esküvői felvételek reprezentatív csoportja. A házasságkötéssel nem csupán az ifjak és családjaik új műrokonai kapcsolata, hanem egy meghatározó társadalmi-gazdasági közösség jön létre. Az emberi élet fordulóinak alkalmi közül ezt kísérik a legváltozatosabb, leglátványosabb szokások gazdag rituális cselekvések sorával és sajátos, az egyéni sorsforduló súlyát kiemelő tárgyegyüttessel. Ebbe jól illeszkednek az elmaradhatatlan esküvői fényképek, s a magát rítussá növe fényképezkedés aktusa. Ilyenkor a szegényebb sorban élők is igyekeztek alkalmat adni a megörökítésre, hogy aztán esküvői emlékként a lakásbelső méltó helyére függesztve – gyakran a szakrális környezetbe ágyazva – hirdesse az ábrázolt személyek új társadalmi helyzetét. Ha van szerencsénk megfordulni egy hagyományos paraszti környezetben, nem téveszthetjük szem elől a legkülönbözőbb módon elhelyezett, nyilvánosságra szánt, generációkat felvonultató sárgult „mesélő” fotográfiákat. Bár ezek a fényképek a valóság egyik aspektusát rögzítik az egyén életéből időbeli és térbeli szegmentumokat kiragadva, sok ilyen képpé merevített mozzanatból mozaikszerűen kirakható egy életút, s joggal mondhatjuk, lakásbelsőik intim terei és családi albumok ápolják az ősök kultuszát, a privát „kis” történelmet.

Egy használnak a fényképhez való viszonya koronként, kultúránként eltérő. Személyes albumainkat elővéve lapozgathatunk életünk kisebb-nagyobb állomásainak megőrzött pillanatain, támadhat hiányérzetünk, vagy éppen túl hangsúlyosnak vélhetjük az ábrázolt valóságot. A vizuális emlékezet mindig adott, azonban olvasata mindig más és más élethelyzetünk, korunk, mentális változásaink, s a körülmények befolyásoló hatására. Gyakran avatkozunk gyűjteményünkbe „leltározással”, átrendezéssel s valljuk be, sokszor selejtezzük, ha egy fénykép visszatekintve kevésbé fontos momentumot őriz, vagy az igazából vesztett tartalmat hordoz, s nem azt a képet mutatja, amit látni szeretnénk. Ha pedig egyenesen megsemmisítjük, – analóg módon – mintha az adott pillanatot, netán személyt törölnénk ki ezzel múltunkból. A fotó képes az ellenkező helyzetet is megteremteni. Találkozhatunk olyan fényképekkel, ahol a már elhunyt családtagot montíroztatják az eredetire, hogy töretlen, teljes családi képet mutasson. Bevált szokás volt, hogy a fényképezkedni induló csonka család magával vitte a halott családtag fényképét s azt kezükben tartva álltak

a műtermi felvételhez. Olyan ez, mintha a fotó beszélne el az utókor nemzedékeinek az igaz történetet, ébren tartva az emlékezet hiányzó láncszemeit.

Nem ritka, hogy a paraszti használatban lévő fotográfiák szenvednek csonkítást, ill. átalakítást az idealizált társadalmi-családi környezet megteremtése érdekében. Hiszen ez a réteg éltette legtovább a fényképre feltalálásakor kirótt szerepet. Hagyományos módon viszonyult az őseket ábrázoló régebbi példányokhoz, és hasonlóképp építette környezetébe nyíltan vagy rejtve a közelmúlt, ill. jelen darabjait. Minden részlet szándékoltnak vagy jelképesen hordozta üzenetét az öltözet, testtartás, tekintet sajátos jelrendszerét olvasni tudó használója, szemlélője számára. Természetesen többet tudunk meg a képek tulajdonosairól és közösségük viszonyrendszeréről a kommentárokból, kiegészítő történetekből, élménybeszámolókból, amelyeket legtöbbször a kézbevert fotográfiák generálnak. Jellemző, hogy egy-egy képhez alig változó szövegkontextus, sematikus értéktételek, viszonylag állandó szófordulatok társulnak. Az általunk kiválasztott két kép külső szemlélőként való megértéséhez, jelrendszerének értelmezéséhez is ezek nyújtottak támpontot.

Már említettük, hogy egy család, vagy egyén tulajdonában lévő fényképgyűjteménynek ritkán van olyan darabja, amelyet valamely oknál fogva nem eredeti fénykép mivoltában találhatunk. Akadt már kezünkbe nyilvánvaló okokból összekaristolts házassági fotó, megtépett családi kép, vagy temetők síremlékein összekarcolt porcelánkép, így csonkítva bár, de újabb mögöttes tartalommal megtöltve őket. Azonban az itt közölt képek egyike sem sorolható ezekbe a kategóriákba. Esetükben a képalkotással (szándékosan nem használjuk a fényképezés kifejezést) nem csupán az átértékelődött múlt hamis üzenetét kívánják átírni, hanem teremteni – jelképesen – egy szituációt. Ha a fényképi ábrázolásnak van „vizuális hatalma”, akkor e képek megalkotójára mindenképpen erős befolyással bír. Ezt a hatalmat eredendően a fényképhez viszonyuló kollektív tudás, hagyományos képértelmezés, generációkon keresztül öröklődő vizuális kultúra teremtette.

Mit árulnak el ezek a fényképek önmagukról első látásra? Elsősorban azt, hogy a jellemző technikai megoldásokkal készített műtermi fotográfiákba emberi kéz utólag beavatkozott, és mechanikai úton (vágással, illesztéssel, ragasztással) újabb képeket hozott létre. Számunkra az a legfontosabb kérdés, milyen indíttatásból, és milyen céllal *tette ezt*? A képeket egy özvegy őrizte, s a kommentárokból tudjuk, hogy elhunyt élet-társa készítette őket. Mindkét félnek volt egy nem kívánt, törvényes házassága annak minden ceremóniális járulékával, kellékével, így készítették műtermi esküvői felvételeket is. Sőt, ahogy közösségi szokásaik elvárták, azt megelőzően az eljegyzést is megörökítették. Sorsuk úgy hozta, hogy törvényes párjaiktól különböző oknál fogva elszakadtak, s a gyerekkori szerelem felnőtt kori együttélésben teljesedett be. Boldogságuknak már semmi nem állt útjába, a szűkebb közösség is belenyugodott viszonyukba, de ott rejtőzött mindennapjaikban a törvényes – egyház és közösség által szentesített – egybekeelés hiánya. Évekig őrizték első házasságaik megörökített felvételeit. A képek általában látszólag megváltoztathatatlan valóságot takarnak, s a kimerevített tartós változatlanyságra az átlénygülő emberi kapcsolatok, átalakuló társadalmi viszonyok, a mindennapok eseményei cáfolnak rá. Úgy éltek ők is együtt ezekkel a fotókkal, mint egy megtűrt, nem kívánatos személlyel. Ekkor lépett életbe az a mechanizmus, amely megtűrhetővé, feloldhatóvá tette az ellentmondást. Sajátos, rituálisnak tekinthető jelképes cselekvések sorával: a korábbi képek szétdarabolásával, a „szereplők” felcserélésével és összeillesztésével kívánták módosítani az addigi jelentéstartalmakat. A fénykép

nem más, mint ember és technika létrehozta tárgy, amely vizuálisan megjelenít egy látható képi szöveget, de ugyanígy ember és technika által továbbformálható, hogy az eredeti jelentést módosítsa, újabb tartalommal töltse meg. A „vizuális egybekelés” használója valószínűleg tetsző élethelyzeteket kívánt megteremteni: az eljegyzés és házasság szokásaként. Az eredeti képből összerakott „új eredeti” nem csupán a meg nem történt rítusok utáni vágyat jelezheti, hanem képes használója által felfogott szerepében túlmutatni azon, amennyiben a kép szerepe egy megtörtént esemény emlékeként, hiteles dokumentálójaként, meggyőző erőként „narratív” módon részt venni a parasztság tárgyi és vizuális kultúrájában.

A két „új” kép soha nem került a reprezentálásra szánt fotográfiák közé: nem muto-gatták albumban, nem függött keretbe a falon, és nem került elő bonbonos dobozból sem. Sokkal megbecsültebb helyen, a szakrális emlékek részeként egy imádságos könyvben lapultak több más féltett kép társaságában. Ily módon fehér zsebkendőbe csomagolva készültek a sírba – így rendelkezett az özvegy életük képekbe sűrített hagyatékáról.

Úgy gondoljuk, a kiemelt két darab a legbeszédesebb önmagában és az őket értelmezni segítő kommentárokkal. A paraszti vizuális kultúra újabb aspektusairól, annak mechanizmusairól és pragmatikus vonatkozásairól e képek vizsgálatával is nyerhetünk értékes információkat, megállapításokat.

PUSZTAI BERTALAN

Újra a kereszten

„... impresszionisztikusan ... –
ez az egyedüli megközelítés adott a magányos etnográfus számára,
aki mindezek közéjébe csöppen ...”

C. Geertz: Mély játék

Kápolnásd teljesen átlagos magyar falu. Hosszan nyúlik el a főút mellett. Tomboló gépszörnyek urai alig lassítva vágatnak keresztül rajta fontos céljaik, főképp a Város felé. Messze van még innen, sietni kell.

Keresztül menni könnyű. A neheze akkor jön, ha valaki meg akar állni. Hol lehet egy *ilyen* helyen feltűnés nélkül megállni?

Pedig meg kell állnom. A tudományos kíváncsiság vonzott ide, mert úgy hírlik, itt rendkívüli dolgok történnek. Nem a szenzáció keresése hajt, hanem egy belső késztetés. Nem hagy nyugodni. Életemet mozgatja ez a megismerési vágy. Az ilyen napokért volt az utóbbi évek minden vándorlása. Társadalomkutató vagyok. Ha eddigi útjaimon ez nem is gerjesztette rögtön az emberek jóindulatát, de nem tudván mit kezdeni vele, annyiban hagyták kilétem firtatását. Most azonban valami arra ösztönöz, hogy igyekezzem rejtve maradni. El akarom titkolni valódi énem. Nem akarom, hogy megtudják, ki vagyok.

Vajon honnan fakad ez az érzés? Mi készítet arra, hogy titokban maradjak? Talán a hely?

Milyen is tehát Kápolnásd? Valami azt sugallja, olyan, ahová nem engem, nem a kutató lényemet várják. Milyen hát a kutató? Ezek szerint a bennem élő kép arról, mit gondolnak a ma meglátogatandók a kutatókról, nem valami nemes és felemelő...

El kellene rejtenem magam, de nem tudok teljesen beolvadni. Árulkodó városi ruhám. Nem tudok teljesen láthatatlanná lenni. Nem marad más hátra, egy lehetséges szerep után kell nézzek!

Ezen a helyen ma egyetlen lehetséges szerep létezik: a kegyes zárándoké.

Vajon miről ismerni meg egy helyet, ahol egy asszony azt állítja, hogy Krisztus sugalmazására havonta egyszer, pénteken este nyolctól átéli az Ő szenvedéseit? Milyen lehet a csoda helye? Vakító fénysugár mutat itt a földre, mint az érzelmes olajnyomaton? Vagy a teljes béke és nyugodtság sugárzik innen, ahogy az újabbkori látomások élénk festenek ilyen helyeket? Gondolom, néhányan már bajlódtak ezzel a problémával előttem.

Hatalmas félkész épület áll a 10x10-es sátrötetősök egyhangú sorában. Mindenütt az elmúlt évtizedek látszat jólétének maradványa. Kivéve ezt a torzóban maradt épületet. Rendkívüli mérete ellenére beszuszakolták két ház közé. Talán bizony ilyen helyen mutatja meg magát az Isten? Nem tudom, de ilyen zsebkendőnyi helyre nem ok nélkül építenek ekkora épületet.

De nem melázhatok ennyi ideig tétovázva. Vissza kell térnem a választott szerepemhez, különben feltűnök. *Itt* nem lehet álldogálni. Ez a viselkedés nem létezik. Ez nem a város közömbös, személytelen 'köz-tere'. Tennem kell valamit: továbbsétálhatok én is a Város felé vagy azt kell tennem, mint a többi zárándok. Megpróbálkozom álcám mögé bújva belépni az udvarra. Úgy tűnik, jó a maszkom.

Delejes szemű asszonyok taszítanak be egy rozzant, összetákoltt épületbe útravalóként utánam szólva: „Ma *gyönyörű* napunk van, mert ma lesz az Erzsike *keresztútja*.” *Delejes* – megdöbbenő, szinte sohasem használom ezt a szót. Vajon mi hozza most elő belőlem? Ezek szerint ilyen az, aki delejes tekintetű. Hatalmas, tágra nyílt, mozdulatlan szem, átható tekintet, mely mintha nem is engem nézne, hanem valami mást, mögöttem. Jóindulatú és mégis ijesztő pillantás.

Lecsapódik mögöttem az ajtóként használt régi függöny. Cserbenhagynak érzékeim egy hosszú percre. Vakon állok a sötétségben. Nem számítottam erre a hirtelen fordulatra.

Lassan eszmélek. Sóhajok, nyögések, fáradt levegővételek. Meleg van és elhasznált a levegő. Sokan vagyunk... Nem látom a többieket, de érzem a közösséget, a komunitást, ahogy a körülöttem lévő érzékei és vágyai egy felé mutatnak. Egy filmet néznek. Valahol a világ másik sarkában egy asszony szájában Krisztus teste és vére hússá és vérré válik. Rendszeresen. Nagy átéléssel követik az eseményeket. A szemeken meg-megcsillan a visszfény, ahogy a jól rögzített sorozatcsoda könnyeket fakaszt.

Reprodukálható, folytatásos csoda kell nekünk, mindig azonos időben, mely jól illeszkedik igényeinkhez? Vagy így kell hát megmutatnia magát? Ennyire hitetlenek vagyunk? Milyen hát a modern ember csodája?

Kegyes-delejes vezetőnk ragad karon és az első sorok egyikében ültet le minket. Előre, hisz az egész „értünk van, a fiatalokért”.

Jóindulatúan elfed a sötét. Az *első találkozás* sokkjából fel kell ocsúdni. Mire a film véget ér és lámpák gyúlnak, már én is *közéjük* tartozom, otthonosan ülhetek helyemen és gondosan megfigyelhetem, hol is vagyok. Hulladékokból tákolt sátorban szorongunk százánál is többen. A falakon körben az elmúlt évszázad vallásos olajnyomatainak gyűjteménye. Középen televízió és videó áll, tőle jobbra, a sarokban egy emelvényen Mária Szíve szobor. A századvég szakrális architektúrája.

Hosszú órákon át morzsolják az olvasót, kezdenek újabb és újabb énekbe az ilyen pillanatok szervező egyéniségei, imádságosabb asszonyok, búcsúvezetők. Régi korok szentemberei gazdálkodnak az imával és énekkel, hogy mindenki kérése kimondassék. A klérustól eltaszított helyen videóról szól a mise: leállítható, ismételhető a szent cselekmény.

Saját útra indulok a szent helyen. Az ideiglenesnek szánt sátor mellett ott magaslik a sötétben a félkész új kápolna. Körülötte mindenütt homok- és kavicshegyek, cserepek, téglák. A ház előtt, amelynek udvarán épült, hosszú sor. Végigállva én is megvehetem silány fénymásolaton Erzsike nagybőjti és elsőpénteki üzeneteit, a sajátos kápolnásdi rózsafüzért és a hely történetét idegen nyelven népszerűsítő kiadványt. Mellettem egy negyvenes nő, a kápolnásdi kortársaira is jellemző festett, rövid, begöndörített hajjal javában mobiltelefonál. Valami kazettamásolásról beszél és arról, hogy „mostmár ki kell menni, mert késő van”. Hosszú sor vár mögöttem, hogy hazavigye a tanítást.

Az este közeledtével valami készül. A hely fölött bábáskodó szervezők egyre többször utasítják a hátsó sorokba „az igazi édesanyákat, akik áldozatot hoznak gyermeikért”, hogy a fiatalok kerüljenek közelebb a szobor előtti kis üres térhez.

Tudom én is persze, hogy még nem ért véget a nap, hiszen ezért a valamiért, a halomásból ismert dologért vagyok itt. Tíz órája ülök egy helyben s várom azt, amiről csak homályos meséket hallottam. Valami rendkívüli. Biztosan nem csak az elmúlt órák véres s vértelen csodáit mutató videófilmjei, végtelen rózsafüzérei miatt jöttünk össze Csikszeredától Győrig ebbe a sátorba. Mindeddig alapvetően spontán volt az esemény, kivéve persze a helyezkedés fölötti perpatvarokat megelőző-elsimító beavatkozásokat. Most valami történik. Érzem, ahogy másképp ülnek, lélegeznek sátortársaim. Ők már tudják...

Valóban, véget ért a ráhangolódás nekem sok órá, némelyeknek több napos folyamata.

Es a csoda mégis rendkívül profánul kezdődik, szervezéssel. Kitanítanak mindannyiunkat, hogy most jajszó és nyögések hallatszanak majd, de itt ez a normális. Ezek Erzsike rendkívüli szenyedései a világért, melyet az Úr bocsátott rá. Majd bejön Erzsike, a látnok, aki az Ő üzeneteit közvetíti. Ugyanaz az asszony, aki a „szent bazár” mellett telefonált! Most már piaci melegítőben van. Letérdel és imádkozni kezd a szobor előtt, vele az egész sátor. Sokan lettünk, nagyon sokan és biztosan mind mások. Fiatalok veszik körül Erzsikét. Vajon miért jött ide a diszkóból elmaradó, először sminkelt koratini és a muszkli-mérő emelőbajnok? Vajon őket mi hozta ma ide? Mit hallott erről a helyről és mit fog mesélni? Mindössze egy közös bennünk: mind valamilyen rendkívüli, misztikus élményre várunk.

Az imaközösség egyszerre megbomlik: Erzsike halkan beszélni kezd. A Történet az, általa elmondva. Lassan halkul az olvasó morzsolása, egyre hallhatóbb felette a halk, de határozott narráció.

„A tanítványok figyelték a Mestert ... Jézusnak be kellett vonulnia Jeruzsálembe ... Péter kérdezte a Mestert ... Péter nehezen fogadta ezeket a szavakat, de visszatért helyére, leült és lehajtotta a fejét ... Felvirradt a nap, a tanítványok boldogok, hogy útra kelnek és elindulnak Jeruzsálembe ... És arra veszi útját, hogy meglátogassa Lázárt ... Térdre borul előtte és így köszönti ... A Mester térdre ereszkedett és Atyjához fordult. Kérte Atyja segítő áldását ...”

Közeleg a Pillanat. Minden érzék kinyúlva akarja elkapni a Történet foszlányait. Feszülünk.

„...Áthaladnak a városkapun. Kaifás, a főpap messziről figyeli, ahogy jön Jézus a tanítványokkal ... És meddig tűrjék még a rómaiak zsarnokságát ... A tanítványok mindent úgy találtak, ahogy a Mester mondta ... És szól tanítványainak, hogy üljenek a székre, hogy megmossa lábaikat ... S amikor befejezte, megtörölte kezeit, viszszavette felsőruházatát ... szárított, kockára darabolt báránnyhús ... Atyám, legyen meg a Te akaratod.”

Iszonyú sikoly csap az ég felé szilánkokra törve a csendet. Ez a sikoly nekem szól. Kifut a vér a végtagjaimból, hirtelen borzasztó magányosan érzem magam, pedig nagyon sokan vagyunk.

Elfúló zihálás kezdődik, a keresztet vivő, megkorbácsolt nyállal, fuldoklással kevert tusája. Ez Erzsike keresztútja. A tompa nyögésektől szaggatott csöndben csak most veszem észre, hogy elállt az ima. Rémület és elképedés csendje a sátorban.

Aztán egyre több hang kíséri a Látnok nyögéseit: az átragadt eksztázis hangjai, sírás, szipogás, nyögések. Ez a mi keresztutunk. A Fájdalmas titkai erre készítettek, de ez mégis több mint amit valaha is tapasztalhattuk. Nekünk csak mások emlékei alapján adatott meg hinni.

A szögek fájdalmát érzem én is; a semmibe dobnak a sikolyok. A sátor transzban követi az eseményeket, a tudat különböző fokain. Hihetetlen a hőség, már elfogyott a levegő. Minden sikollyal tovább zuhan az önkívület felé az előttem ülő lány. Ő már nincs itt.

Elhalkul a fuldoklás. Ekkor halt meg az Úr. Most jött el a halál pillanata Erzsikének is. Felbuzog a megérintettek fájdalma. Hogy levezesse a megtisztulás kínjait, Jézus öt szent sebére szól az ének. Véget ért a „véres áldozat” és lassan felszabadultság váltja fel a könnyeket.

Én ülök csak tovább, magamba roskadtan. Meglestem mások katarziséját. Ha pedig nem hiszem, miért vagyok mégis érintett? Vagy azt állítanám, hogy nem vagyok az? Ki vagyok hát végül: kutató, tolvaj, betolakodó vagy zarándok? E kérdésekkel kezdődik az én keresztutam...

Kápolnásd csendesén, sötétén, elutasítóan lapul az éj közepén, amikor a buszok visszaindulnak a Duna-táj különböző sarkaiba.

*

Az írás alapjául szolgáló terepmunkát 1997 decemberében végeztem. Ez a Magyarország egy másik, rejtett világ, amiről nem tudósítanak a hírek. Ugyanakkor ilyen vagy legalábbis ehhez hasonló összefüggések tömegeket vonzanak az egész Kárpát-medencéből. A jelenség értelmezésére a megismerés sajátos volta és lehetőségei miatt a néprajzot, mint a kultúrát minőségi módon kutató, értelmező tudományt tartom alkalmasnak. Ez az írás fel szeretné

hívni a figyelmet az objektív interpretációba és reprezentációba vetett hit megrendülésére, mely a kultúrakutatás megújulását szolgálhatja. Ennek része a reflexivitás jelentőségének elismerése és használata, mely megkérdőjelezi a kutató korábban sérthetetlen autoritását.

Írásommal további értelmezéshez kívántam anyagot teremteni, szöveget alkotni. A megformálást elsősorban a személyes élmények és nem esztétikai elvek befolyásolták.

A fentiekben minden tulajdonnevet megváltoztattam.

Az írás címe Walter M. Miller Crucifixus etiam című novellájából származik.

KERESZTÚRSZKI IDA

„Ha strandpapucsba’ megy az ember, X... tanár úr kirúgja...”

A SZEGEDI EÖTVÖS KOLLÉGIUM VIZSGAHIEDELMEI

Gondos racionalizmussal kiépített hétköznapi életterünk szélére sajátos, észérvekkel nehezen magyarázható jelenségek nőnek, gyakran már maguk is intézménnyé. Az időt és a teret számokkal szabdaljuk, és a közalkalmazotti bértábla által ráncmért kategóriából lessük az emelkedő árszínvonalat, de ha eléggé beavatott kevesek vagyunk, akár napról napra is, minden tekintetben egyre jobban és jobban érezhetjük magunkat egy agykontroll-klubban, ahol negatív gondolatok és negatív hatások semmilyen tudatszinten nem befolyásolnak minket. Míg a napilapok első oldalai integrációs nehézségekkel keserítik az olvasót, néhány lappal hátrébb legalább a Skorpiók fellelegezhetnek, hiszen a támadó kedvű Mars az ő szorongásukat eltökéltséggel helyettesíti. Kilencvenkilenc forint per perc plusz áfáért telefonjósno’ bújja fülbe a jövőt. Civilizációs betegségeinket pedig a sokszor kuruzslással határos alternatív gyógy módokkal kezelgethetjük. A racionális és irracionális szféra fórumai formára hasonlók: klubok, körök, egyesületek, iskolák, könyvkiadók, folyóiratok. A két pólus képviselői azonban, saját felsőbbbségük saját tudatában alig, vagy ha mégis, az idegenség biztos távolából hajlandók csak tudomást venni egymásról, pontosabban a – másiktól.

A mindent kontrollálni igyekvő racionalitásért a nagyváros viselkedési normái a felelősek. Georg Simmel írja a nagyvárosi emberről, hogy a szíve helyett az eszével reagál. A szakadatlan külső-belső ingerek, a hirtelen változások megkövetelik az egyre növekvő tudatosságot. Már a mindennapok lebonyolítása is szigorúan ésszerű kalkulálás eredménye, teljes életútját, saját boldogulásának egyedi és senki korábbiéhoz nem hasonlítható menetét pedig csak kiélezett racionalitással tudja megformálni a városlakó. A nagyváros témája, melyet először a XIX. század irodalma, majd a XX. század elejére megszülető szociológia fedezett fel magának, napjainkra az európai történetírásnak vált az egyik leglendületesebben fejlődő ágává.

Nem meglepő, hogy mindezek után bizonyos fenntartásokkal kell számolnia az aktuális irracionális témák iránt érdeklődőnek. Mi mást is tehetne, minthogy az *Elixír* és a *Természetgyógyászat* magazinokat búvárolja, vagy az egyébként átlagos magyar nőt

megcélzó *Nők Lapját*, az is tartogathat számára érdekességeket. Esetleg szemezgethet az ezüst/arany domború címnyomással készült ezoterikus irodalomból. Irracionális világképe ezeken kívül lehet még távoli országok bennszülötteinek, valamely magyar falu 70 fölötti lakójának, gyermekeknek illetve rég letűnt kultúrák rég halott képviselőinek. Legyen bár az irracionális viselkedésforma „*a természeti törvények hamis rendszere, (...) téves magatartásszabály, (...) hamis tudomány*” – ahogy Frazer a mágiát nevezi, vagy épp a kihálása előtti utolsó pillanatban megmentendő ismeretfoszlány, lényeg, hogy az ismertetendő irracionális objektum az elbeszélőtől tisztes távolban helyezkedjen el.

Mi történik azonban akkor, ha a racionálisan meg nem magyarázható viselkedésre éppen azoknál kérdezzük rá, akik magában a Racionalitás Tárházában laknak? Ahogy Simmel a nagyvárosokat, Bryan Wilson a világi kézbe került oktatást tartja a racionalizálódás katalizátorának. Az egykor *vallásos oktatást* – amelynek legfőbb missziója a morális értékek átruházása volt – mára felváltotta a *tudományos oktatás*, ahol a fő cél az események tényleges megfigyelése, a jelenségek empirikus vizsgálata és a megszerzett ismeretek pragmatikus alkalmazása. Az egyetemen nem csak a tudományt művelik, a hallgatók és oktatók nagy része tulajdonképpen itt él. Egyetemre járni külön életmód, önálló időszámítással, külön ünnepekkel és nem egyszer irracionális megoldásokat követelő döntéshelyzetekkel. Már ha az egyetemista egyáltalán megengedhet magának ilyeneket.

Jöhetünk a Lófarától is a Körúton, vagy pedig a Happy Womanról, akkor a Maradi Vértanúk terénél kell lefordulni, hogy megtaláljuk az Eötvöst – saját szándéka szerint szakkollégiumot, amely híre alapján inkább egyfajta, hol túl-, hol alábecsült elitnevelde. Ötven ember, szobánként kettesével szétszotva. Lavórt, olvasólámpát, vasalót, plédet, fregolit kap mindenki szeptemberben a közösből, júniusban aztán lehet is leadni. A másodikon mikró ES szárítós automata is van. Minden 5.55-ödik emberre jut egy számítógép. Mindezt kicsit persze hajtani kell, a felvételihez minimum 4.5-ös átlag, ambíciók és megnyerő személyiség szükséges, előbbi a védnöki, utóbbi a KollBiz-es felvételi idejére. Minden év végén leadandó egy egyoldalas absztrakt a végzett tudományról – Zsóka ellentmondást nem tűrően begyűjti őket –, amit megint a védnökök bírálnak, aztán egyszer kell egyet TDK-zni is. Mikuláskor itt is jár a Mikulás, alkalmanként van közgyűlés, szerdán pedig Eötvös Esték. A szinteket néha megosztó hidegháborúk ellenére elviselhető lakóhely. És még itt is előadódhat olyan bizonytalan helyzet, amikor valamiért nem csak a racionális eszközök kerülnek elő.

Kérdőívvel kezdtem a tudakozódást arról, mi is okoz egy egyetemistának fejtörést, mi az, ami több mint kellemetlen. Előtte hajnali fénymásolás a földszinten, a szobatársam papírára, persze. A régi, kicsi Sharpon, nem mertem megkockáztatni, hogy a nagy és új monstrum ne induljon el. A kettesével kettéhajtott kérdőív példányok a kilincsek mögé tűzve jutottak el a lakókhöz – mindenki maga tölthette ki, kivéve, akik szobavagy szinttársuknak diktálták, illetve, akik közösen dolgoztak. Attól nyilván még szemléletesebb lett az eredmény, merthogy a papírokra ezek után, természetesen, teljesen más került, mint amit szóban egyesek mégis elmondtak. Legtöbben baráti lazasággal, poénra vették az egész kérdőívesdít, végül is, igaz, mit faggatja itt az egyik eötvösös a másikat, ráadásul írásban, ráadásul mindenféle cikis dologról. A kérdőívek rajzokkal, jelekkel tarkítva, jópofa válaszokkal jöttek vissza – utána persze volt, aki leült az ágyamra, és elmesélte, hogy tulajdonképpen mindig a barátját engedi előre, mert egyszer fordítva volt, és akkor mind a ketten jól megszívták. Ugy látszik, mégis kénytelen vagyok interjúkat készíteni.

De hogy kérdezzek rá, ráadásul papíron, arra, amit hivatalosan úgy mondanánk, hogy krízishelyzet? Kérdezzem meg, hogy mi a ciki? A gázos, a rázós helyzet? Végül a legáltalánosabbat, a vizsgát jelöltem meg a lapon mint analógiás veszélyes helyzetet, sokak válaszában ez aztán következetesen vissza is köszönt, számukra az egyetemen a megmérettetés a félelmetes, hiszen mindennek anyagi és presztízs-vonatkozása van. Ugyanezek a félelmek sokkal gyakrabban kerülnek elő személyes megfogalmazásban: többen, főleg a PhD-sek tartanak tanáraikkal, témavezetőjükkel való esetleges vagy jövőben adódó konfliktustól, a státuszharcoktól. Az idő-tényező az egyetemi norma harmadik félelmet keltő pontja: „*fontos dologról lekézni*”. Krízishelyzetként élhető meg a kurzusfelvétel is, és természetesen az is, ha nincs kávé a büfében. Sokan kihúzták, nemmel válaszolták meg a kérdést. Az egyik interjúban meg is magyarázták, hogy miért: a vizsgafélelemnek megvan a felső korhatára, egy idő után a kabalát szorongató ifjú versenyző rutinos vén rókává válik. Az Eötvösben pedig jórészt öregek laknak. A gólyák, vagy az épp vizsgázók, netán felvételizők vajon mit mondanának ugyanerről? A kollégiumi vészhelyzetek: az év végi absztraktok leadása, a félév végi 4.5-ös átlag megszerzése összefolyik az egyetem fenyegetéseivel, a TDK-dolgozat pedig mindig hosszas munka, a legtöbben együvé emésztették az egészet. Bármilyen konfliktus kerüljön is elő, ha az egyetemen van, mindig intellektuális köntösben jön. Az a mágia, amely alapértelmezésben közvetlenül életmentésre, az életfeltételek jobbítására, vagy másokénak rontására szolgál, itt mindig a szellemi produkció sikerét célozza. A létkérdések teljesen beleszívódtak az intellektuális szférába, ennek megfelelő távolságtartással válaszolt mindenki, a kérdéseimre, mintha kellemetlen lenne beszélni erről.

Egy keveset azért majdnem mindenki megtesz a tanuláson kívül is a siker érdekében. Gondos előzetes felkészülésről egyetlen lány mesélt csak, igaz, náluk a régi albérletben lakott egy specialista, egy évfolyamtársuk, aki több-kevesebb biztonsággal előre megmondta, hogy ki milyen tételt fog a vizsgán húzni. Vagy tudta a tétel számát, vagy annyit mondott meg, hogy kíváncsi tétel, közepes, vagy „nagyon nem” kerül kihúzásra. És akkor azt persze át kellett nézni az utolsó napon.

A szegedi egyetemisták tabuként tartják számon a „*Dóm tér és Aradi tér közötti átjáró Ny-i kapuját*”, az UV-kaput, aki átmegy alatta, egész évben, a vizsga előtt, a vizsganapon, ki tudja, mikor, valamelyik vizsgáján biztosan megbukik, UV-zni fog. Az előbbi pontos meghatározást adó kollégista versenyen kívül – sejtetvén, érti ő, mit is akar a kérdező – megcsillagozva a lap aljára jegyzi még az Aradi téren ötödéves szűzlány láttára dobbantó Rákóczi-lovasszobor históriáját is. Az UV-kaput viszont mindenki ismeri – távolról, látásból, majdnem: „*UV-kapu, de azt sem tudom, hogy melyik az, csak tudom, hogy van!*” – mentegetőzik egy BTK-s lány. „*Csak az UV-kapu, de rám nem hat*”- írja egy BTK-s férfi, de csak egy olyat találtam, aki a hatását is elismeri: „*Nekem bejött a Justum Amore kapu. Megbuktam.*” Szobatársával heves vitába keveredtem a kérdéséről. Ő ugyanis azt állította, hogy nemcsak a kapu, de az egész árkádsor tiltott terület, ahová egyetemistának soha nem szabad betérni „*még ha esik az eső, akkor sem*”. Mint utóbb kiderült, éppen esett, amikor először arra járt, beavatója pedig ezzel a meteorológiai adalékkal magyarázta, racionalizálta a tilalmat. Nem feltétlen kell tehát személyes tapasztalat az irracionális ismerethez, ekkor azonban épp a személyes élmény hiánya von falat a jelenség, a pusztá tudás és a gyakorolt hiedelem működésébe vetett hit közé. Emellett persze akadtak, akik a Dómot, mások a West büfét, esetleg a könyvtárat említik, mint a vizsga kimenetelét érdemben befolyásoló jelölt helyet.

A megmérettetés előtt ügyelni kell a vizsgaruha gondos megválasztására is. Öltönyök és kosztümök változatos, esetenként szabászati pontosságú beérkezett leírása mellett megtudtam, hogy az átlag eötvösös fiú az érettségizős ruháját nyüvi még mindig. *„Egy időben, ha bejött valami, azt addig úgy csináltam, amíg egyszer nem jött be”* – mondja az alkalmi mágikus cselekvő leány. Frazer ezt nevezi átviteli mágianak. Dolgok, amelyek egyszer már kapcsolatban álltak, továbbra is hatnak egymásra. Az benne a tévhit, mondja Frazer a szkeptikus egyetemistához hasonlóan, ha valaki azt hiszi, hogy mindig is hatni fognak egymásra. Az átviteli mágia tulajdonképpen úgy működik, mint egy indexikus jel, ahol a jelölő és jelölt valamikor fizikai kapcsolatban volt, de mindezt időben kiterjesztve, a kapcsolat megszűnte utánra is. Szóval, a sikervarázslásnak feltétele, hogy a varázsholmihoz már egy előző szerencsés alkalom kötődjön. Szerencsepatkója, négylevelű lóheréje, és más – hogy még mindig a jelkapcsolatoknál maradjunk – szimbolikus eszköze például senkinek se volt. De maradjunk még mindig a ruháknál. Ott úgys elkerülhetetlen az érintkezés. Az abszolút materialista válaszadó ugyanis mindezzel szemben arra világít rá, hogy alsóbbéves egyetemista korában az embernek általában csak egy öltöne van, amiben érettségizett, nyilván ez lesz a vizsgaruha is. Inkább majd a kabalák között kerülnek elő a fiúk fekete zoknijai – *„így alakult, s mostmár így is marad!”* – illetve a soha ki nem bogozott, vagy éppen szigorúan fekete vizsganyakkendő. Utóbbi kettő természetesen csak bizalmas, szóbeli közlésben.

A ruhához hasonlóan működik a szerencseszám, ilyen a megkérdezettek több mint felének van, igaz, sokan nem hisznek szerencsehozó erejében, nem is eszerint húznak tételt, de azért beírták. Húzni pedig sietve, gondolkodás nélkül a legjobb. Ha mégis valamilyen speciális taktikát kell alkalmazni, akkor legszerencsésebb bal kézzel, esetleg háttal és inkább a kupac aljáról, valami olyat, ami el akar bújni a felelő elől. Már az apuka, nővérke is így húzott, vagy, mint a ruha, már a felvételin is ez a verzió szuperált. Nem az egyetem, hanem a család a példa, és számít a már bevált személyes tapasztalat. A szerencseszámoknak is saját, személyes töltete van. Saját születésnap, kutyáé, macskáé, sikeres sorsszám egy régi zongoraversenyen, vagy a busz, amivel a vizsgázó évekig járt. Mindenképpen olyan, amihez valami jó emlék kötődik, ha más nem, a megszokottság élménye. Tételhúzásnál a standard tizenhármasszámnak van még jelölt szerepe, ahogyan azt egy miskolci egyetemista mesélte évekkel ezelőtt. Egyetlen tételt tanult meg a vizsgára, a tizenhármast. Bement, húzott egy számot, és ijedten sikoltva visszarakta a kupacba, hogy az a tizenhármasszámmal, és ő azt semmi pénzért nem mondja el. Alázatos tekintettel nézett a tanárra, várva a kegyetlen következtetéseket. Az emberséges tanerő azonban engedélyezte, hogy láthatóan babonás diákja húzzon egy másik tételt.

Az egyenesen feltett utolsó kérdésre: *„Van kabalád?”* a legtarkább válaszok érkeztek. Vizsgára mindig frissen mosott hajjal megy egy BTK-s *„nőstény”* (!!), míg a Y nem zuhanyozik vizsga előtt, hogy le ne mossa magáról a tudást. A vizsgára menet Vitéz utcán fájni kezdő térd jó jel. Ekszerek, játékkallatok, tollak, ruhadarabok segítik világra a jó eredményt. Egy oldtimer karrierjéről és hanyatlásáról így számolt be egy történész hallgató: *„Hát, mikor felvételre készültünk egy barátommal, akkor azt csináltuk, Szegedre jártunk ezekre a felvételi előkészítőkre, és vettünk egymásnak egy Kinder tojást, és elhatároztuk, hogy ami a Kinder-tojásban lesz, az lesz a mi kabalánk felvételre. És mindkettőnknek egy autó volt benne, egy kisautó, nekem ez a tudod, hogy a két világháború között milyen volt a versenyautó? Az a szivar alakú. Egy olyan versenyautó volt a kabalám. Azzal a kabalával mentem felvételizni, és sikerült, és amikor bekerültem az egyetemre, elkezdtem ezt a kabalát használni a vizsgákon. És használtam is a vizsgákon, és hát volt olyan is, hogy*

tanárok, Z... professzor így csodálkozva szóvá tette, hogy »Hát én láttam már olyat a lányoknál, hogy kiskutya, kismaci, de autót még nem.« Bár végül is nem volt vele semmi probléma. Akkor O... tanár úr szóvá tette, hogy: »Attól jobban megy?« Mondom: »Jobban!«, »Akkor jó.« Szóval, ilyen párbeszéddek, és mindez addig ment, míg harmadikban nem vizsgáztam Y... tanárnőnél, ami úgy történt, hogy elővettem a kisautót a zsebemből, és akkor Y... tanárnőnek a feje az körülbelül kétszeres méretűre növekedett, lilává változott és azt kezdte el ordítani, hogy vegyem tudomásul, hogy ez itt nem cirkusz, hanem egyetem, és azonnal tegyem el, meg micsoda egy dedós izé. És ezekután annyira betorzult, hogy mondtam valami hülyeséget és két mondat után kivágott. Úgyhogy ettől fogva a kisautó csak a zsebemben lapult, és azután körülbelül negyedéves koromra már a zsebemben sem...» A kabala használata tehát nem marad tanári megjegyzés nélkül, sőt, sikertelenség esetén még az is kihámozható a kommentárból, hogy a bukást a tanár és a diák világképének összeférhetetlensége is elősegítette. A kiszolgált kisautó végül a fiókba került, átadva támogató szerepét a megnövekedett önbizalomnak.

Magyarázat, önértelmezés akadt tehát bőven. Oksági összefüggést muszáj volt találni mindenhez. Már, amihez lehetett. És kizárólag szóban. A kérdőíveket ugyanis végig tompította-színezte a téma merev vagy jópofáskodó háritása. Bármilyen irracionális gondolkodásra utaló áruló jel leírásától – a leégéstől? – való félelem. Hogy babonákról beszélni egyenlő azzal, hogy nem a közegemnek, nem a szerepemnek, nem az aktuális elvárásoknak megfelelően viselkedem. A csoportba rendezett, megnevezett intellektuális elit tehát magára vállalja, esetleg önmaga számára programszerűen kötelezővé teszi egy esetleges irracionális világkép, vagy akár egy magában álló, észérvekkel nem magyarázható cselekvés lejárátását. Legalábbis megtorpan, ha épp a tanulás kapcsán erről nyíltan faggatják. Mellesleg, a kollégium egyik-másik számítógépén szinte szünet nélkül futnak a különféle fantasy-játékok, a TV-szobában pedig megy a Hegylakó és a Herkules.

BARNA GÁBOR

Megérteni, értelmezni, leírni

NÉPRAJZ A SZEGEDI EGYETEMEN

Szegeden a néprajz fogalma nagyon erősen kapcsolódik Bálint Sándor munkásságához. Méltán, hiszen a „legszőgedibb szögedi” életműve egyik legszebb példája a Város és a szegedi nagytáj klasszikus értelemben vett néprajzi bemutatásának. Megismerhető belőle a vidék falun és városon élő paraszti, vagy parasztsággal szoros kapcsolatban álló iparos rétegének múlt századvégi, századforduló körüli élete. Egy olyan életforma, amelyet még alig hatott át az ipari civilizáció. Ennek voltak olyan, a Városra jellemző jegyei, mint például a paprikatermesztés, amelyekben a paraszti társadalom magas szintre fejlesztette kultúráját. E világ és műveltség gyökerei még a folyószabályozás, a legelőfeltörések, a nagy homoki szőlőtelepítések előtti világból erednek.

Ebbe a világba és műveltségbe tört be a vasút a múlt század végén, mintegy szimbólumaként annak, hogy egy másfajta civilizáció jutott el az Alföldre, s hogy a kettő ütközéseiből, összefonódásából egy új műveltség alakul ki a Tisza parti nagyvárosban és környékén: táguló életkereteket biztosítva.

Igaztalanok lennének azonban, ha azt állítanánk, hogy Bálint Sándor kutatásai csak a paraszti világot vizsgálták, hiszen Ő már az átalakuló, az egyetemi várossá váló Szeged szülőtte volt. A reneszánsz vagy barokk Szegedről írott könyvei jelzik, hogy sokkal szélesebben értelmezte Ő a műveltséget, hogysem csak a Város paraszti lakosságának kultúráját értse alatta. Próbálta a néprajz érvényességi kereteit kitágítani. S még inkább ezt mutatják vallási néprajzi kutatásai. Amikor a magyar néprajztudományban folyó viták során a *nép* fogalma alatt sokan és még sokáig a *parasztságot* értették, Bálint Sándor azt mondta, hogy „a néprajzi vizsgálat ... nem szorítkozhat a hagyományörzőnek nevezett osztályok kutatására”. A vallási néprajz szemléletében akár a pap is beletartozik a nép fogalmába, ha „magánemberként kapcsolódik a kultuszba”. Az általa kimunkált hazai vallási néprajz tudományterületek metszéspontján eresztett gyökeret. Mindez jelzi, hogy Bálint Sándor már századunk közepén észrevette és szaktudományos szempontból végiggondolta azt a nagy paradigmaváltást, amely máig sem zajlott le teljes mértékben a hazai néprajztudományban.

Szeged a szak tudománytörténetében fontos helyet foglal el. Egyetemén szervezték meg a néprajz első hazai tanszékét 1929-ben Solymossy Sándor vezetésével, s az 1920-as évek első felében tanított a Városban a néprajz első hazai egyetemi előadója, Herrmann Antal is, az Erdélyt megszálló új román impérium elől Szegedre menekülő kolozsvári egyetem magántanára. Az ígéretesnek induló kezdeti lendület azonban a harmincas években évtizedekre megtört. Hiába maradt Szegeden Bálint Sándor, egy műveletlen hatalom zsarnokságában iskolateremtő munkásságot e sokféle ideológiai elvárásnak kitett tudomány területén, nem-fejlesztett tanszékén, felfüggesztéssel, bírósági perrel fenyegetve nem tudott kifejteni. Munkásságának keretei beszűkültek. Emberi példaadása, lelki nagysága, hűsége azonban sokakat megfogott. Teljesítménye nagy egyéni teljesítmény csakúgy, mint utódjáé, Ferenczi Imréé. Hagyatékaik feldolgozásra, munkásságuk folytatóra vár. Ferenczi Imre életében és kutatásaival kevésbé kötődött a szegedi tájhoz, ám a folklorisztikai elbeszéléskutatásra jelentős, máig érezhető hatással volt.

E gyökerek természetesen befolyásolták az 1992/1993-tól kibontakozó egyetemi néprajzi képzést és kutatást. Jóllehet ebben jelen van az evolucionista szemléletet tükröző néprajzi kánon, s az esztétikai szempontból klasszikus értékeket felmutató hagyományos paraszti kultúra bizonyos elemeinek is fontos szerep jut, az oktatás és a kutatás egésze azonban mindinkább a Bálint Sándor által már jelzett irányba, azaz egy, a társadalomtudományok metszéspontján sajátos szemléletével és módszereivel a kultúra egészét, s a kultúrát hordozó társadalmat vizsgáló néprajztudomány irányába halad.

Ez a szemlélet már nemcsak az ünnepi vagy az archaikus és paraszti jelenségek rekonstruáló leírását tartja kutatása tárgyának és feladatának, hanem szélesebb társadalmi rétegek mindennapi életének értelmező bemutatását. S figyel a tudományos megismerő folyamat szubjektív mozzanataira is. A kultúra egésze helyet kap ebben mozgásfolyamatainak, változásainak törvényszerűségeivel együtt. Még ha réteggkultúrák (szubkultúrák) vizsgálata folyik is, a kultúra egész szövetének megragadása a cél. Ebben a szemléletben a néprajzot valóban *nép-rajz*nak, más szavakkal a kultúráról szóló írásnak tartjuk, amely a kutató szubjektumán keresztül átengedve beszél a valóság egy kiválasztott

szeletéről, jelenségéről. A kutatási folyamatban a forráskritika szerepe hangsúlyos, a tudományos kutatást a kutató és a kutatott interakciója eredményeként képzeljük el. Az oktatásban ezért nagyon hangsúlyos a kutatásmódszertani és ismeretelméleti problémák átgondolása is.

E szemléletben a paraszti kultúra mellett tematikusan jelen van a tömegkultúra, a populáris kultúra is. Még a klasszikus témák, mint szokás, szövegfolklor is új értelmezési keretbe ágyazódnak, eddig figyelmen kívül hagyott témák és újszerű megközelítések jelentkeznek. Nemzetközileg is új az *írott vallásosság* napjainkban tömegessé váló jelenségének elemzése, értelmezése, amely egyúttal az ember és a transzcendens közötti érintkezésnek is sajátos, új formája. A témák helyett egyre inkább problémák értelmezése kerül az oktatás és a kutatás középpontjába. A gazdálkodás archaikus formái helyett az ökológiai szemlélet történeti alakulása és kulturális jelentkezése a gazdálkodásban, a mentalitásban. Változnak tehát a megközelítés és az értelmezés keretei.

Kommunikációs rendszerként képzelve el a kultúrát kíséreljük meg annak egyes jelenségcsoportjait jelként, szimbólumként értelmezni. Megkíséreljük tetten érni és értelmezni a táguló világ és a helyi kultúrák konfliktusait, a globalizáció együttjárójaként például a turizmus hatását, és a helyi kultúrák védekező/elhárító mechanizmusait, ön-reprezentációját. Több kutatási témánkban kimutathattuk az érdek- és hatalmi viszonyok konfliktusából vagy egyensúlyából kibontakozó mozgásfolyamatokat, a társadalom, a politika és a kultúra bonyolult kapcsolatrendszerét – akár az egyetem keretei között is.

A ritualizált cselekmények és viselkedés profán és vallási formái, megnyilvánulásai, szimbólumai, mintái iránti érdeklődés nagyon erős. Sok hallgató választ ilyen kutatási témát szakdolgozataként. Többen foglalkoznak napjaink *kitalált hagyomány*aival, amelyek léteznek kisebb közösségi szinteken is, bajai halászlé főző verseny, egy *ökumenikus iskola ballagási szokásai/rítusai*, vagy deszakralizált rítusokkal, azaz vallástalan egyének és családok rítusaival, kvázi-vallási szokásaival. De tanulságos adatgyűjtések, megfigyelések folytak az állami ünnepek (március 15., október 23.) megülésének formáiról is. Fontos a mindig újraalkotandó egyéni és közösségi azonosságtudat, az identitásformálás folyamatainak megértése itthon és határon túli többnemzetiségű közegben, vagy az éppen ennek függvényében kialakított életstratégia. (E rövid bevezető is ez: egy önmagunkról megalkotott kép leírása. A magunknak elképzelt keret.) Fontos az ezeket tükröző jelek, szövegek, családi mítoszok megkonstruálása, vagy éppen annak kutatása, hogy a nagyobb „közösség”, Szeged, miben próbálja „szögediségét” önmagának és a világnak megfogalmazni, újra- és újraalkotni. S ha már képet említettem, a vizuális kultúra, a kép kutatás tudományos munkánk egyik sarokpontja. Az a kép, amely egy adott összefüggésrendszerben többjelentést hordoz akár *fényképként*, akár *fotómontázs*ként, akár pedig kegyhelyre vitt *fogadalmi képként*. A filmet, a videofelvételeket most nem is részletezve.

Az utóbbi időben bukkant fel az a lélektannal közös problémakör, hogyan vesszük birtokba mindennapi életterünket, hogyan formálódnak mentális térképeink, hogyan szimbolizáljuk mindennapi életünk során a különféle határokat. A mindennapi tudatvilág olyan érdekes esetei kerülnek elő, hogy például mai racionális világunkban az egyetemi „elit kollégium” hallgatói között milyen tabuk, talizmánok, *irracionális viselkedésformák* élnek *vizsga előtt*. A miértre adott válaszkísérletekre azonban még várnunk kell. Kikre és miért gyakorol olyan mély hatást a *sükösdí látóasszony*, vagy hogyan viszonyuljunk a létsíkok, az immanens és a transzcendens kapcsolatához és átjárhatóságá-

hoz napjaink számos Mária-jelenésének, víziójának tükrében. Vagy pedig mi a szerepe a médiumoknak, főleg a televízióknak napjaink „új-pogány” mozgalmában, szervezeteiben, kultuszaiban, például egy új szerkezetű boszorkányképzetkör kialakulásában és terjedésében.

A szegedi néprajzi tanszéken folyó oktató- és kutatómunkát főleg ehhez az utóbbi problémakörhöz tartozó írások jelzik összeállításunkban, jóllehet, az érdeklődés palettája sokkal színesebb és szélesebb. Hiszen célunk az, hogy a saját és az európai kultúrát történeti vonatkozásaiban, kapcsolatrendszerében is ismerő, a kultúra működestörvényeivel tisztában lévő, ezeket az ismereteket továbbadni tudó, napjaink kulturális és társadalmi viselkedésmintáit értelmezni és alakítani képes szakembereket képezzünk. Mindennek keretét a nemzetközi tudományos együttműködésben folyó oktató- és kutatómunkánk, elsősorban a vallási néprajzi szakirányú képzésünk nyújt. Célunk az, hogy tanszékünk a modern szemléletű európai etnológiai kutatások helye, s Bálint Sándor szellemi örököseként a vallási néprajzi kutatások egyik hazai és európai centruma legyen, hogy a (lassan) változó egyetemi, a (gyorsabban) változó tudományos létsíkok (érdemi) kereteibe újra és újra „belegyűrődjünk”.

A SZERZŐKRŐL

Keresztúrszki Ida egyetemi hallgató, JATE Néprajzi Tanszék.

Makovics Erika Anna tanárnő, Ökumenikus Általános Iskola, Fót.

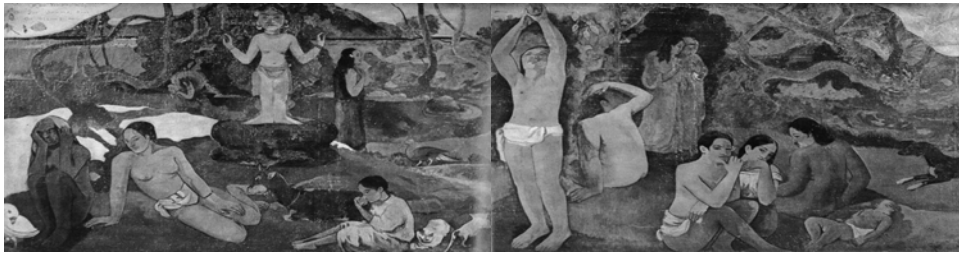
Nagyné Frauhammer Krisztina néprajzkutató, Szeged.

Pusztai Bertalan egyetemi tanársegéd, JATE Néprajzi Tanszék.

Szabó Magdolna néprajzkutató, Szeged-Tápé.

Barna Gábor egyetemi docens, JATE Néprajzi Tanszék.

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

TORNAI JÓZSEF

Ez az a kimozdulás...

Az ember nagy közhelynek vagy lapos bölcsességnek is tarthatja az olyan végkövetkeztetéseket, mint: „Mindig így volt a világi élet: egyszer fázott, máskor lánggal égett”, Nem több Adyé sem, mint Vörösmartyé: „Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek, vagy marad régiben a bús, magyar élet.” Hatástalan *ráolvasásnak* érezhetjük az ilyesmiket, pedig nem hatástalanok, s főleg nem mágikus kijelentések, hanem az emberi s nem emberi dolgok természetéből következő fölismerések.

A jelenségek kettősségéről van szó. A lét, a történelem, az események, a megismerés, a sors, az értelmezés s még ki tudja, minek a kettősségéről (ha nem a *többségéről*!). Ha nem akarjuk tudomásul venni ezt a hasadást, paradoxont, sőt oximoront, és valamiféle *egységes* kép kialakításában hiszünk, vagy a fölszínen maradunk vagy ködevők leszünk, optimisták, akik azt hiszik: jót tesznek, amikor a homokba dugják a fejüket. Túlságosan sok évtizedet megéltem már ahhoz, hogy erre a „boldogságra” ácsingózzak. Vörösmartynak és Adynak adok igazat, amikor látják a dolgok nagy Vagy-vagy-át: nem gondolkodhatok másként sem a jelen, se a jövő méríckelésében.

Akár a magyar, akár a világ lehetőségeit veszem számba, ilyen kétlistás könyvelést kell végeznom, tartozik-követel oldallal, jó és rossz megkülönböztetésével. Sem a kedvező, sem a baljós tényeket, eshetőségeket nem mellőzhetem el. Könnyű volna akár az egyik, akár a másik elfogadásával megváltani, illetve pokolra utalni a világot, magunkat, a földet. De ennek semmi értelme. Szerencsére van módunk (nemcsak esélyünk!), hogy a jobbra fordulásunkban reménykedjünk. Még az egész emberiségében is, pedig az most valószínűtlenebbnek látszik. De Magyarországnak ma (vagy holnap!) bármelyik tájékozott jósnő valóságos reményeket sugallhat. Nem azért, mintha a tartozik oldalon nem állnának súlyos tételek: első helyen a magyar lélek betegsége (amiről már az írók első világtalálkozóján beszéltem 1992-ben), amely szakorvosilag is bizonyítható, aztán az erkölcsi-etikai zuhanás az utóbbi évtizedekben. Számítsuk ezekhez hozzá a valóságos betegségeket: az alkoholizmust, a tömeges ifjúsági és felnőtt depressziót, az ér- és rák-károsodásokat. Sorolhatom a kevésbé megfoghatóakat is: a szolidaritás-defektet, a születő gyerekek számának fokozódó csökkenését belföldön és külföldön, s végül – ami a legkellemetlenebb meglepetés: a bűnözők, maffiák kemény beépülését a végrehajtó szervekbe. Erről nem volt szó, amikor az ellenzéki idők küzdelmeiben a nyugat politikai-gazdasági berendezkedéseinek átvételére készültünk. Amerikában vagy Nyugat-Európában élő ismerőseink-barátaink se beszéltek erről a csúf kiütésről a szép leányzó arcán.

Mi az, ami közvetlenül kapcsolódik ehhez vagy ahhoz az elnyomó vagy demokratikus, avagy a kettő között álló rendszerhez? S mik azok a bajok, kórok, amelyek ezekről teljesen vagy lényegében függetlenek? Nagyon fontos, hogy ezt tisztázzuk, ha körül akarjuk járni azokat az új folyamatokat, melyek a magunk vagy az egész magyarság számára javulást, netán történelmi fordulatot jelenthetnek. En azt hiszem: ilyen nagy változás előtt állunk. Komolyan veszem azt a föltételezést, hogy az Európai Unióba való beépülésünk végre gyógyír lesz a Trianonban halálosan megsebzett (de életerejét megőrzött) létezésünk számára. Tudom, nem azonnal. Inkább több, mint kevesebb időre, tevékenységre, gondolkodásra lesz szükségünk (s a szomszédainknak is!) mint egy negyedszázad. Az a (remélem, nem délibábos) kép lebeg előttem, hogy 2025–30-ra a határokon túli honfitársaink egyénileg és közösségileg egyaránt szabad s eléggé jó módú tagjai lehetnek az egész magyarságnak meg egy nyugati elveken alapuló világnak. Ez az a kimozdulás, melyre a háború végén, 1945-ben már szükségünk lett volna s melyet 1956-ban, megkésve is megvalósíthattunk volna, de akkor erre nem volt kész se a keleti, se az euroamerikai történelem.

Most készen van, most mi is utolérhetjük magunkat, vagyis kiderülhet, mire vagyunk képesek (honnan jöttünk, kik vagyunk, hova megyünk?)? Verseket írok kamaszkorom óta: mondhatom, olyan ez, mint egy költemény végigírása. Az ismeretlennel szemben írunk, nem tudhatjuk, sikerül-e eljutnunk a részletektől az egész mű befejezéséig. Az utolsó sor, az utolsó kép valahol bennünk szunnyad, de azért még nem hoztuk világra. Hihetetlen a kockázat: mindent el lehet rontani. A remekmű üdvössége helyett a papírkosár alvilága is ott vár ránk.

A szabadságról beszélek.

Jaspers azt mondja: „Isten az ember szabadságában valósítja meg magát.” Milyenek leszünk, hogyan visszük csúcsig vagy tesszük tönkre azt a nagyvállalatot, amit nemzeti történelemként szoktunk értelmezni? Ha nem lesznek nagyobb korlátaink, mint kelene, ha nagyjából csak annyira határoznak meg a körülményeink, amennyi erőnk és tudásunk van a fölmúlásukra? Ha nem háríthatunk át semmilyen kudarcot másra, másokra: végzetre és ellenséges szándékokra? Az Ént természetesen meghatározza sorsa, veleszületett hajlamai-jelleme; szabadsága csupán annyit jelent: minél kevésbé függjön ezekről. Tökéletesen független nem lehet tőlük. Életünk éppen ezért folytonos, de dinamikus mozgás, terv, választás, megújulás. Ugyanez érvényes még összetettebben az országos szabadság előtt álló vagy-vagy-ra is. Az idő megelőző távlatában meghatározott betegségek-bajok győznek-e rajtunk vagy – ha nem is teljesen – meg tudunk-e tőlük szabadulni? A szabadság jót s rosszat egyaránt magában foglal. Innen az én kettős listám. A nyugat-európai civilizációt és kultúrát elérő magyar létezés helyzete kegyetlenebb lehet, mint a korábbi, az az összesen majdnem félszázados. Abban nagy többségünkben szemben álltunk egy életképtelen utópiával, egy anti-utópiával. Itt most sokkal nagyobbat bukhatunk. Elveszíthetjük saját arculatunkat akár a jólétünkkel, lélektani egészségünkkel együtt.

Innen az én kettős listám.

Magyar egyének, személyiségek, tehetségek: az egész magyarság kibontakozása szellemben, alkotásban, gazdaságban, politikai formákban, értékek megvalósításának egyetemességében, mint más népek, országok? Erre sóvárogtunk, erre van szükségünk, erre nyílik most szélesre az út előttünk. De: ha ötven-száz év múlva alig beszéljük anyanyelvünket, tizenötmillió helyett hatmillióan élünk a Kárpát-medencében és másutt a világon, ha a pénz lesz egyetlen ösztökélőnk-istenünk Isten helyett, ahogyan ma

is az már némely nyugati országban? Ha a föld bioszférája tovább pusztul s mi is annak a kulturális kiüresedésnek: erkölcsi, szellemi, művészeti nihilizmusnak leszünk a résztvevői-áldozatai, amely máris úgy roncsolja a nyugaton élő emberiség nagy részét? Én a modern, sőt, a második modernségét élő ember, egy modern nemzet képét tartom magam előtt. De ha ez a második modernség nemcsak racionalizmus, szabad vállalkozás és teremtés, hanem materializmus is? Sokan állítják, hogy a nyugat materialista, vagyis egyre inkább szakít metafizikus, vallásos hagyományával. Nem ok nélkül mondják s nem alaptalanul félhetünk attól: hátha fölpattanunk mi is ezekre a materialista szárnyakra, melyek állítólag a valóság magasságába röpitik a modern-posztmodern halandót.

Mindenesetre elmondhatjuk, Petőfit kicsit átírva: „Európa nem csendes, újra nem csendes, fölzúgtak izmusai.” Azokat a szellemi-filozófiai-művészi újdonságokat ismerve, melyek megzengetik a hazai berkeket is, nem sok jóra számíthatunk. Apostolai próféciait aligha tarthatjuk az új évezred fölemelő nyitányának. Európa lelke halodlik, talán már meg is halt. Van pénze, fegyvere, vannak nemzetekfölötti szervezetei, de valójában Amerika határozza meg. Az pedig ugyancsak alkonyatát éli drámában, költészetben, zenében, filmgyártásban. Ahogyan a hollywoodi erőszak- és szexfilmek embertelen hulláma elárasztja hazánkat, de a föld más országait is, arra alig van példa a világ kultúrtörténetében.

A moziba még mindig beülő vagy TV-t bámuló száz és százmilliók bénultan nézik, mint veszik el tőlük legféltebb értéküket, a bensőséges érzelmeket, autonóm méltóságukat. *A modern humanizmust.* A reneszánsz óta, a reformáción, a francia forradalmon, a felvilágosodáson át alakult ki ez az új emberkép, ez a citoyen ideálja a huszadik századnak. S most, amikor nálunk is polgárrá formálódik a vidéki és a városi „népnek” nevezett újabb és újabb nemzedék, mit tehetünk, „hogy tápot adjunk lelki vágyaiknak”? Fogadjuk el Derrida, Lyotard, Rorty és hazai fölfedezőik kinyilatkoztatását, hogy „túl vagyunk a metafizikán”? Olyan ez, mint amikor a múlt században Nietzsche kijelentette Zarathustrájával: „Az isten halott!” Hogy lehet túl menni a metafizikain, amikor az éppúgy része, egyik oldala az ontológiának, mint a fizikai? Mégis, mintha nem tudnák ezt, harsogják a vadonatúj, a megváltó evangéliumot kelettől-nyugatig, északról-délig.

Irodalmárnak tartom magam. De hát irodalmárok nem fogják meggátolni ennek az „eretnkségnek” a terjedését. Filozófia professzorok sem. És az egyházak, a kereszténység sokféle felekezetei? Más szavakkal: hihetünk-e egy laikus, teljesen evilági nemzeti kultúrában? Húsz-harminc évvel ezelőtt még ennek a megteremtését vallottam a jövő feladatának, persze, a mágikus, népi hagyománnyal és a nagy mítoszok világmagyarázó távlatával együtt. *Ma már éppen azt tartom lehetetlennek, hogy egy társadalom ne keresse a választ létezésének végső kérdéseire.* Arra, amire filozófiák, teológiák és vallások az emberi eszmélkedés kezdete óta újra és újra megkísérelték a feleletet. A természettudományos kutatásokról sokáig és sokan úgy vélekedtek: az ilyesmire nem illetékes, nem lépheti át szakterülete egzakt határait. Pedig hát ki tagadhatná, mekkora hatással volt a ptolemaiosi, a kepleri, a newtoni, az einsteini vagy a legutóbbi időkben a heisenbergi-bohri elmélet nemcsak a kozmogóniai, de a bölcséleti, metafizikai világgépünkre is? A végső realitás, az isten-fogalom kimunkálásról volt szó mindig, és erről van szó ma is.

És itt válik csak igazán kettőssé az én listám.

Tudom: egészen más a vallások szerepe a kisebbségben élő magyarok között Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában (szándékosan használom most az államok nevét a hagyományos magyar földrajzi meghatározások helyett, hogy éreztessem az ottaniak szorult helyzetét!), mint itthon, ahol a hitbeli hovatartozás nem jelenti az okvetlen szolidaritást is. Mégse nyugtathat meg, hogy a tradicionális keresztény egyházak csak *tradicionálisak*, és nem lépnek előbbre abban az új helyzetben, amikor nemcsak a bioszféra pusztulásával, de a spontán és tudatos nihilizmussal, és ráadásul a többi nagy világvallás terjeszkedésével is szembe kell nézni. Ami az utóbbit illeti, talán nem is a *szembenézésre*, sokkal inkább a *vizsgálódásra*, az eddig jellemző belterjesség korszakának a lezárására van szükség. Azért látom tehát úgy, hogy megintcsak két lehetőség előtt állunk, mert vagy megtörténik ez a szellemi nyitás vagy sodródunk tovább a nem-kérdés, a nem-gondolkodás zavarosában. Szerintem ugyanis nem a metafizikán vagyunk túl (ahogy a posztmodernizmus szeretné látni és láttatni), hanem azon a (főként század eleji) föltételezésen, hogy az európai (és magyar) ember fölépíthet egy pusztán művészen, filozófián és természettudományon alapuló, minden ízében szekularizált kultúrát és civilizációt. A metafizikainak ez a kiűzetése eredményezte aztán a két világháborút, a náci és bolsi apokalipszist a század első felében, és a pénz, a hatalom ízléstelen játékait meg a kultúra további kiszáradását, a gondolkodás káoszát a másodikban mind a mai napig. Rövidlátó volnék? Nem látnám a középkori egyház mindent gúzsba-kötő erőszakosságát, amelynek hivatkozási alapja az isteni eredet volt? Csakhogy én nem abban a vallásos modernségben reménykedem, melyet körülvesz a *változatlan* egyházak árnyéka, akár a gótikus dómtornyok!

Baudelaire azt írja a *Meztelen szívem* jegyzeteiben: „Nincs a földön érdekfeszítőbb a vallások tanulmányozásánál” (tartalmilag idézem). Erre a *tanulmányozásra*, *ismeretszerzésre* gondolok, amikor a nihilizmus és a rombolás előrenyomulásával szembeni erőket keresem. A kötelességre, hogy (amint a katekizmusból tanultam annak idején) „Istent megismerjük, szeressük és ezáltal üdvözljük.” Isten-képmásunk nemcsak a szívben születik meg (ott is meg kell születnie!), hanem a tudatunkban is. Az ember az egyetlen lény a kozmoszban, akinek tudata van, ez az oka esendőségének, annak, hogy mindig két út, két igazság: égi és földi varázslatok megkísértettje.

Ez a kettősség keresztbeszeli a kozmoszt, a létet, a mindennapjainkat. A politikai, gondolkodásbeli vagy művészi-irodalmi jelent is. A magyarságot is siránkozókra-bizakodókra osztja. Érvek nélkül nem állhatok egyik oldalra sem. Nem hunyhatok szemet az esetleges katasztrófa láttán, melyben Európa és Amerika a *puszta* pragmatizmus bűvöletében mind lejjebb bukik, és következik

*az az iszonyatosan és élmélyítően végtelen merülés, merülés
a szétszedő tudás lassú, bomlasztó mélyein át,
midőn az én kizuhant Isten kezéből
és merül, bukdácsolva-merülve, bomlódva
és merülve egyre a szétszedő tudat mélységéből a mélységbe,
merülve a végtelen fölbomlásba, a szörnyű szertefoszlásba,
a hasadékbba, még a lélekébe is, kizuhanva az Isten kezéből.*

(D. H. Lawrence)

És nem tagadhatom meg ember-létünk és magyar-létünk jövőjét sem. A világvégé-jóslatokat, melyek most megint szaporodnak az ezredforduló közeledtén, a gonosz babonák közé sorolom, bármilyen vallásos indítékból származnak is. Az embernek a sorssal* szemben négyféle lehetősége van: cselekvés, alkotás, gondolkodás, elmélkedés. Ahhoz, hogy most Magyarország „beteljesítse az időt,” mind a négyet gyakorolnia kell. Nem, vagy csak sokkal kevésbé hivatkozhatunk a rossz körülményekre, mint bármikor történelmünk buktatói között. S különben is, ha minden ellenünk fordulna: a gondolkodás-elmélkedés akkor is kötelességünk, végső lehetőségünk. Ezt senki el nem veheti tőlünk, legföljebb magunk mondhatunk le róla, mintha valaki föltartja a kezét támadói előtt, ahelyett, hogy tovább harcolna. Én valójában egy tartásról, pontosabban egy magatartás etikájáról beszélek, nem lévén se politikus, se pap, hogy úgynevezett „megoldásokat” tanácsoljak. Megoldásokban nem hiszek. Végiggondolásokban, tudatosságban, koncentrációban igen. Minél több tiszta fejű emberben. Akik olyanok, amilyeneknek élemedettebb korunkban lennünk kellene, kicsit elvonulva a világtól, hogy a legfontosabb dolgainkon töprenghessünk.

Mert minél tovább gondolkodunk, annál tovább kell gondolkodnunk rajtuk.

* Lehet, hogy a *sors* egyszerűen egyenlő azzal, amit *valóságként* szeretnénk megközelíteni? Háttha az utóbbi az előbbi definíciója, hiszen éppannyira ismeretlen, amennyire nem az; éppannyira megváltoztathatatlan, amennyire formálható? Ha így volna, mélyebbre juthatnánk a *szabadság* megértésében is.

SZENTI TIBOR

Magyarnak lenni

Bevezetés

A nemzeti *integrációkat* jelző három alapkérdés: „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”, legjobb gondolkodóinkat nemzedékek óta írásra ösztönzi. Kiváló szakemberek a maguk fölkeszültsége szerint esszéikben próbáltak összefoglaló választ adni e fölmerülő kérdésekre. Éppen ezért munkájukban megannyi hivatkozással és jegyzettel alátámasztott érveléseket közöltek.

Elolvasva a fejtegetéseiket, érzékelnem kellett, hogy minduntalan hiányérzetem maradt. Nem csoda, hiszen az átfogó kérdések között történelem és életforma, filozófia és ideológia egyaránt keveredik. Már e szellemi elegyben jelen lévő fő elemek mennyisége és határfoka is különböző, és vérmérséklet, no meg fölkeszültség szerint a tényeket. Ha már ilyen gond van a szintézissel – és ez ebben a témában nálam jóval jártasabb gondolkodóknak sem sikerült maradék nélkül –, meg se' kísérelem, hogy a nyomukba szegődjem; esetleg további kiegészítő jegyzetanyaggal bővítsem a témakört.

Számomra mindig az egyes ember gondolat- és érzelemvilága volt a legfontosabb. Valamennyiünkben van egy szellemi lelki szűrő, amelyen keresztül minden, a külvilágból jövő hatás átszüremlik. Az eredeti tények annak megfelelően alapvetően megváltoznak, hogy milyen részben akadtak fenn, vagy csordultak át bennünk, de a végter-

mék éppen ezért válik egyedivé és megismételhetetlenné, mert nincs két egyforma ember, aki a behatásokat azonos módon tudná újra kivetíteni és a külvilágnak megmutatni. Pedig minden objektív vagy szubjektív válasz is ezekből a személyes gondolatátadásokból tevődik össze, és válik egy csoport, társadalmi réteg vagy osztály, akár egész nemzet kincsévé és karakteres tulajdonságává.

Ennek szellemében, a magyarsággal kapcsolatos kérdések megválaszolásánál nyíltan és világosan a szubjektív gondolataimat fogalmazom meg, hiszen cseppben tengerként azt tükrözi, amit e hazából, a világ ezen tájáról, többek között meg lehet fogalmazni. Bevallható, hogy a XX. század végén, hat évtizeddel hátra mögött, egy középosztálybeli, magát magyarnak valló ember, népe és nemzete sorskérdéseiről így gondolkodik, ezt vállalja.

Ki a magyar?

László Gyula, Bartucz Lajos és mások régészeti, antropológiai, történelmi kutatásai-
ból évtizedek óta tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok nem egy fajként érkeztek a Kárpát-medencébe. Sietve hozzá kell tennem, hogy az ember vonatkozásában nagyon nem szeretem a „faj” kifejezést. Ez már sokaknak okozott mérhetetlen fájdalmat és katasztrofát az elmúlt évszázadok alatt.

A földet benépesítő élőlények fejlődési csúcára a Homo sapiens, mint egyetlen faj jutott föl. Nekünk nincs külön ilyen, vagy olyan fajunk. A tudomány csak ezen az egy fajon belől rögzít eltérő nagyraszokat, rasszokat és alraszokat. Eppen ezért a honfoglaló magyaroknál sem volt ez másként. Kimutatható, hogy a sírleletekből, különböző százaléokban, de legalább négy meghatározó embertani változatot és még néhány, ezektől eltérő, kis számú alrasszt lehet megkülönböztetni. Vagyis már a Kárpát-medencébe bejövő eleink esetében sem beszélhetünk egységes népről. Nem véletlen, hogy a törzsek vérszerződést kötöttek. Szorosan vett testvérek között ez nem volt szokás. A középkorban csak azoknak kellett hovatartozásukat vérükkel megpecsételni, akik addig nem alkottak egy közös népcsoportot.

Történelmünk áttekintése során tovább keveredtünk tatárokkal, kunokkal, böszörményekkel, kazár zsidó kereskedőkkel, törökökkel, osztrákokkal, németekkel. A hódoltság utáni újratelepülés során egész kihalt országrészeket népesítettek be a bajor, sváb, oláh, tót stb. telepésekkel, ahogy akkor a szomszéd népeket nem pejoratív módon nevezték! A XIX. század végi balkáni háborúk óta minden jelentősebb pusztító társadalmi változás hatására szórványként, vagy diaszpórában élő további nációk jöttek hozzánk, gondoljunk pl. a görög szabadságharcosok dunántúli falujára, vagy a napjainkban Budapest környékén letelepülő, már tízezres számban élő kínaiakra.

A második világháború alatt apámnak a gallérján három „krumplivirág” volt. Szakaszezetőként igazolnia kellett a származását. A különböző egyházaktól és anyakönyvi hivataloktól beszerzett keresztlevelekből, valamint a további hivatalos dokumentumokból igen változatos nemzeti kép jelezte származásunk heterogén jellegét. Kiderült, Caph, Cugh és Hartman nevű, Csabacsüdre betelepült bajor serfőző dédszüleim – apám gyerekkori visszaemlékezésével kiegészítve –, még annyira törték a magyar nyelvet, hogy az unokák nem értették a beszédüket. De a Szent családban volt Tóth nevű ősöm is, ami valószínűsíti, hogy évszázadokkal korábban nem azért kapta ezt a nevet, mert magyarnak született.

Anyai dédszüleim között a Gajdán név román eredetre, a Rátz pedig szerb beházasodásra vall. Ha a levéltárunkat a XVII. század végén nem égette volna föl a Thökölyvel szövetséget kötött tanár, és a családfámat több évszázadra vissza lehetne vezetni, ki derülhetne, hogy talán alig van bennem magyar. Ezzel a származási különccséggel nem vagyok egyedül itt a Kárpát-medencében.

Szüleim iparosok voltak, Szentí és Körmeny nagyszüleim szintén. Utóbbiak között a dédanyám, Szentgyörgyvölgyi Szentgyörgyi Vilma bárói rangot viselt. A szerelem sodró áradásában, a nemesi családból való kitagadást vállalva, hozzám ment egy uradalmi gépészmesterhez. Igazán mégsem rájuk vagyok büszke, hanem mindkét ágról azokra, akiknek a családi okmányában a foglalkozásnál – egykorú helyesírással – az a két, számomra szent szó áll, hogy „szántó vető”. Ők jelentik nekem ehhez a földhöz, néphez és nemzethez való ragaszkodást, tartozást. Így vagyok én, a kései utód mélyen a földbe gyökerezett magyar, mert ez a fogalom számomra nem fajt, hanem vállalt eszmiséget és gyakorolt kultúrát jelent, hovatartozásom azonosságtudatát.

Tükrünk a világban

Ausztrália kivételével valamennyi lakott földrészen jártam. Utaztam Arab- és Fekete-Afrikában. Megcsodáltam Közép-Ázsia mohamedán kultúráját, a távol keleti tajgában a Bajkál-tó semmihez sem hasonlítható természeti szépségét. Szicíliától az Északi-tengerig az európai népek megannyi országát, a Szent Földtől Florida legdélibb, karib-tengeri korallszigetén Key Westig, ott Ernest Hemingway villájáig, láttam eltérő kultúrákat, különös népeket, és a velük való érintkezések során tapasztaltam megannyi, a miénkkel ütköző és azonos nézetet.

Tapasztaltam, hogy megítélésünk mennyire különböző, ha egyáltalán tudják, hogy kik vagyunk és hol lakunk? Találkoztam rokonszenvvel és ellenszenvvel, mi több, gyűlölettel. Egyetlen viselkedésmódot nem észleltem, hogy bárki is közömbösen tekintett volna ránk.

Az ellenszenv

Ahogy a taoista filozófiában a *jin* és a *jang* keveredik, illetve kiegészítik egymást, úgy van ez szerte a világon a másik nép megítélésével is. A kritikákban a jó és a gonosz szándék egyaránt jelen van. Csak az utóbbi évtizedek óta mintha az egész világban a rossz került volna túlsúlyba, vele a másokat kirekesztő nacionalizmus pedig uralkodó helyzetbe.

Benedek István *Pusztába kiáltó szó* című esszékötetében azt írta, hogy „Egy külföldi ismerősöm – magyar könyvek fordítója, tehát »szimpatizáns«, de épp saját fordításainak visszhangtalanságán mérhette le a nemzetközi érdektelenséget – hosszú töprengés után (hogy kimondja-e a sértő ítéletet) kimondta: Nem szeretik a magyarokat.” (Magvető Könyvkiadó, 1974. 24. p.)

Az író kérdésére a fordító elmondta, hogy „Magyarország mindig ék volt Európa tésztében, idegen anyag. Előbb nomád lovas nép, azután a feudalizmus bátyja, később izága bajkeverő, majd panaszos rokon, akivel mindig csak gond van [...]”

És kirukkolt az utolsó hipotézisével: talán azért nem szeretnek bennünket, mert nem vagyunk semmilyenek.” (25–26. p.)

Sivár gyermekkorom egyik szomorú emléke eldugott kis közlemény volt. Még élt a „nagy” Sztálin – ahogy „nagy” az októberi forradalmuk, a Don Anyácska, a Maty

Rógyina stb. is –, és a születésnapjára a szocialista országokból kórusokat vártak, amelyek népük dalaival köszöntötték a generalisszimust. Mindenki a maga nyelvén elénekelt egy népdalcsoportot. Amikor ránk került a sor, mi „ékes” orosz tolmácsolásban a szép Szulikót és a Dunnyuskát. Még a szovjet pártvezetők is meghökkentek, hiszen nem ezt várták.

László Gyulánál bizonyos szinten fölmerült a hun–avar–magyar rokonság. A finnugor pártiak ezt nem jó szemmel nézik, az őstörök ággal büszkélkedő magyarok, valamint a „sumérosok” viszont azonosulnak e népekkel. Már a származási azonosság-tudatunkban is veszekedett ellenfelei vagyunk egymásnak, és ezt sokan ki is használják, a megosztottságunkat tovább aprózva. Fülemben cseng a szlogen: „A magyarokat a szét-húzásuk tartja össze.” Mivel nem vagyok sem őstörténész, sem antropológus, csupán figyelemmel kísérem a finnugor–őstörök szellemi harcot, azt sem tudom eldönteni, hogy a hunoknak és avaroknak vér szerint, genetikailag volt-e hozzánk köze, vagy csupán közelebbi, távolabbi rokonnépekről van szó?

Az viszont mégis bosszant, hogy a Nyugat mennyire nem ismeri a nomád népek kultúráját, ennek ellenére van mersze a primitív kritikához. A sztyeppe népeket barbár rablóknak, Európát végigfosztogató, a kolostorok szerzetes nőit megerőszakoló, iszákos, a nyers húst nyereg alatt puhító vadaknak tart valamennyiünket. Veres Péter ezekről a kérdésekről egy esszéketet írt *Bölcs és balgata őseink* címmel. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.)

Dél-Franciaországban van egy kis város. Ennek templomfalán tábla. Ezen pedig zárt kézfej látható, amelyből a mutató ujj intően előre céloz, akár nálunk a pusztító árvizeket jelölő hasonló feliratokon. Csakhogy e francia ököl alá ezt írták: „Eddig jutott Attila”.

A hunok vezéréről már nem egy nyugati film készült. Emberi fenevadként jelenítik meg, aki az állandó tivornyákon úgy zabál, hogy az állán végigcsorog a fogaival szét-tépett préda vére. Ebből az ábrázolási módból fikarcnyit sem kívánnak elhagyni. Most a Rambó-filmek hústornyaként ismert színészt kérték föl a legújabb Atilla-filmváltozat főszereplőjének. Elképzelhető, hogy mi sül ki belőle! Különös, hogy a vandálokról még egyetlen templom falán sem helyeztek el becsmérő táblát, germánok, frankok, latinok közismerten barbár vezéreiről pedig nem készültek lealacsonyító jellemfilmek.

A legfölkavaróbb minősítést viszont egy érettségizett német ifjútól hallottam. Másfél évtizeddel ezelőtt a „patkányfogó” folklórtörténetéről híres alsó-szász Hamelnben töltöttem egy hónapot. A fogadó családnál az autófényező műhelyt nagyapjától átvevő, e föladata már alkalmas fiúval beszélgettünk, aki a saját J. S. Bachukról annyit hallott a középiskolában, hogy NDK területen élő orgonista volt – már amennyire Lipcse a XVIII. században szocialista köztársaságnak számított –; amikor pedig e fiatalnak ebéd közben Hitlerről mondtam valami faji gőgje számára nem tetsző dolgot, azt vágta a fejemhez, hogy „nálunk is elkelne már egy Vezér, aki rendet teremtené”, mert – mondotta –, „mi magyarok »patkányok vagyunk«”.

Kijelentésének van egy mondabeli „hitele”. A középkori hamelni történet szerint a városban elszaporodtak a patkányok, és a polgármester meghirdette, hogy aranypénzt ad annak, aki a települést megszabadítja a rágcsálóktól. A monda egyik változata szerint, valahonnan fiú jött, aki furulyázni kezdett, mire az elbűvölő hangokra az összes patkány előbújt és követték a zenét. A fiatalember az állatseregletet egészen Budáig hozta és itt a Dunába vezette. Így lettünk volna mi, magyarok patkányok, ismét csak alaposan félremagyarázva a német népmesét.

A folytatás azonban sokkal szomorúbb és elgondolkodtatóbb. A „patkányozást” másik értelemben is, és nemcsak egy félrevezetett büszke német használta. Jellemünket akarják magyarázni vele. Közismert, hogy Mátyás király óta minden háborúnkat elveszítjük, forradalmainkat pedig vérbe fojtják. A veszteségek után népünk legjavát végzik ki, ítélik hosszú börtönre, vagy viszik életfogytiglan tartó fogolytáborokba. Fél-évezred óta hőseinket, vezéreinket mindig megsemmisítik. Megvárjuk, míg a börtönbe zárt gyermek Mansfeld Péterek nagykorúvá válnak, hogy kötelet szoríthassunk a torukukra. Marad a meghunyászkodó, a simulékony, a verőlegény kezét nyaldosó típus, és ők szaporodnak. Még nem kellett próbát kiállnom, de lehetséges, hogy szorult helyzetben magam sem vagyok külön.

A földtörténet elején éltek a sauruszok, akik hiába voltak óriások, képtelenek voltak a nagy kataklizmákhoz alkalmazkodni és kihaltak. Csak a patkányfélék éltek túl, akik minden körülményhez jól viszonyultak. Sokan úgy tekintenek ránk, mint sauruszok nélküli, elkorcsosult maradékra, de ha véletlenül valahol mégis kinő közülünk egy sárkányfej, azt azonnal leütik.

A rokonszenv

Ha reálisak akarunk lenni, az idegenből a rokonszenvet nem maga a magyar ember váltja ki, hanem néhány figyelemre méltó tulajdonsága. Ezek közül három a legfontosabb: egyes sportbeli, művészeti és tudományos eredményeink. A jelenség megnyilvánulásaként a teljesítményeinket külföldön – lélekszámukhoz viszonyítva – meglepően sok elismerő díj tükrözi. Az emberi lélek azonban különös. A rokonszenv mögött megszületik, majd alattomosan munkál az irigység is, és amint lehet diadalmasan fölülkerekedve visszafog, gáncsot vet, hogy „a jegenyék ne nőjenek az égig”.

Igenis szívesen veszik, ha valamelyik élsportolónk külföldi csapathoz szerződik és amíg az ő színeikben bírja a hajszát, megtartják. A japánok hozzánk jönnek a kodályi zenetanítás módszerét elsajátítani. Képző- és fotóművészeinket, énekeseinket, zenészeinket elfogadják. Filmeseink máig ott szerepelnek a díjazott filmek alkotói között, főleg, ha Hollywoodban dolgoznak. Az irodalmunkkal már gond van. Ez a vezető művészeti ág legkevésbé tud nemzetközivé válni. Az igazi szépirodalom megtartja nemzeti jellegét és ettől már fintorognak. A nép zömét parasztságunk tükrözi. Az ő életüket bemutató írásokra legfeljebb mint egzotikumra tekintenek, de a korszerűtlenséget érzékelik benne.

Legjobban a tudósaink szellemi termékeit fogadják be. Ezek ugyanis legkevésbé az ipar, technika és a természettudományok területén mutatnak nemzeti jelleget. Kiváló szakembereink leginkább az USA-ban érvényesülnek, hiszen ez a kísérletezés és a kutatás lehetőségét leginkább biztosító ország.

Az egyetlen gond a kisajátítás, amiről mi is tehetünk. Ha valamelyik Nobel-díjas tudósunkkal büszkélkedünk, rögtön a szemünkre vetik, hogy ő már nem magyar, hanem amerikai, vagy „nemzetközi”. Más kérdés, hogy a külföldre kikerülő legtöbb magyar azonnal igyekszik beolvadni, alkalmazkodni. Britanniában a bennszülött angol nem tud olyan angol lenni, mint egy átlag magyar, ha oda kerül és igyekszik meggyökerezni. Ne csak azt lássuk, hogy a legtöbb országban működik egy-két magyar klub, ahol az identitásukat ápolják, és a magyarságukat próbálják megtartani. Gondoljunk csak arra a sok százezer kivándorolt honfitársunkra, akik évtized múlva az anyanyelvüket is törve beszélik, az utódaik pedig már szót sem tudnak magyarul. Kultúrájuk, ma-

gyarságuk cseppként oldódik föl a népek óceánjában. Ők vannak többen, és nem azok, akik különben is igyekeznek magyarnak megmaradni.

Az a rokonszenv már kétes, amelyik egy magyarságát elutasított emberrel szemben a más nemzetiségű tömegben megnyilvánul, hiszen nem ismerhető meg igazán, hogyan élne és viselkedne, ha saját kultúrájában vert volna gyökeret.

Tükörkép magunkról

Mit lát egy nemzet, ha tükröt tart maga elé; mikor belenéz és kritikus szemmel arcát figyeli? A gond ott kezdődik, hogy minél nagyobb egy nemzet, annál kevésbé néz tükörbe és fittyet hány arra, amit az számára mutatna. Nincs szüksége semmiféle önvizsgálatra vagy visszaigazolásra, különösen akkor, ha eredményei alapján ő tudja diktálni a többi nép életét. Ebben az esetben meggyőződése szerint nyilván az övé a leg szebb tükörkép, hiszen abban a pozícióban van, hogy magát szépnek és jónak láthatja, mert erre megteremtette a föltételeket. Lehet önző, kihasználó, agresszív, bármily gonosz, neki senki sem meri mondani, hogy nem ő a legjobb; ha póré fenékkal jelenik meg a népek színpadán, mert nincs rendes ágyékkötője, nem vágják a szemébe, hogy „mezítelen a király”.

A tükör akkor kerül elő, ha egy nép gyenge és nem vált óriássá. Minél kisebb, annál nagyobb foncsoros üveget tartanak elébe, hogy elvegyék az illúzióját. Így válunk rút törpékké. Lehet ugyan egy belső hang, amely nem ezt mondja, és kezdetben még igyekszik azt látni, amit a tükör reálisan mutat, de ha egy gyermeket úgy nevelnek, hogy a fehérre mindig azt mondják neki, hogy ez a fekete, rövid idő után már nemcsak elhiszi, de úgy is látja. Amikor mi szavak nélkül igent akarunk kifejezni, a fejünket előre hátra bólintjuk. Ha egy bolgár ugyanezt akarja tenni, a fejét jobbra balra ingatja, mert neki a mi fogalmaink szerint a „nem” az „igen”.

Így alakul ki bennünk például a „bűnös nemzet szindróma”. Miután csatát veszítünk – és az ókor óta jól ismerjük, hogy jaj a legyőzötteknek! –, bűnösök, rebellisek vagyunk az osztrák történelem előtt; a baloldali ideológia számára azért, mert mi voltunk „Hitler utolsó csatlósai”, a polgári Nyugat azt veti szemünkre, hogy vasfüggönyös szocialistákká váltunk, a szomszédaink szerint pedig állítólag évszázadokon keresztül elnyomtuk őket. A negyven éves érettségi találkozónkon egyik történelem tanárnak tanult osztálytársunk először jelent meg szakállal. Kérdeztük, miért növesztette? Azt válaszolta, hogy azért, mert így a borotválkozás miatt nem kell minden reggel a tükörben egy megrögzött „bűnöst” néznie. Ez a „tükör-ideológia” jól érzékelhetően hat.

Aki sokáig nézi magát és mindig csak a rúttságára figyel, hamarosan minden báját, önbecsülését és értékét elveszíti. Így juthatunk negatív szociológiai világlisták élére, hogy valamiben mi is vezessünk, és a nemzetközi sárdobálózásban minél jobban bemocskolódjunk. Nálunk a legtöbb az öngyilkosság. A két világháború között Hódmezővásárhely tanyás határában volt egy rész, ahol minden családban akadt néhány önpusztító. A nép így nevezte: „öngyilkosok dűlője”. Mi fogyasztjuk a legtöbb gyógszert, nálunk pusztul el a legtöbb ember daganatos, szív- és keringési rendszeri megbetegedésekben. Néhány más nemzettel együtt vezetünk az egy főre jutó elszívott cigaretta mennyiségével, az elfogyasztott alkohollal. Nálunk születik a legkevesebb gyermek, itt válik el a legtöbb házasság, és a mi hazánkban zuhan legjobban az átlag életkor. Utóbb itt nyílt leggyorsabban a társadalmi olló, itt szakadt leginkább a szociális védőháló; így született meg egy vékony, de annál inkább fősvény és buta újjagzda réteg, illetve még gondolkodni képes, ámde lecsúszott, elszegényedett tömeg.

Nem csoda, ha ebben a magyar tükörben ma zömében koldus, jövőképet vesztett, depresszióval küzdő, szomorú arcok tekintenek önmagukra. Egy orvosi szakfolyóiratunkban közöltem azt a megdöbbentő fölmérési eredményt, amelyet egyik egészségügyi szakközépiskola nővértanulói között, névtelenül kitöltött kérdőívek alapján kaptam. Volt olyan osztályom, ahol a 16 éves lányok egyharmada már követett el öngyilkossági kísérletet, közülük többen kétszer, sőt egyik háromszor; a 14-15 évesen megkezdett nemi élet során már több partnert kipróbáltak, lelkiileg kiegészítettek, majd érettségi után valamelyik bolti pénztár vagy pult mögött találkozom velük, mert a betegágy melletti szolgálat nem tetszett nekik.

Mind kevesebben látnak a tükör mögé, persze ők is csak álmodozók, mert mernek még egy szebb jövőről beszélni, de ez csupán valahol a nagyon távoli időben létezik, a megfoghatatlan, misztikus, talán egyszer bekövetkező, messiást elhozó évszázadokban.

Igy viszont ez a kor minket agyonüt, eltemet és hírmondónk sem marad. Mit lehet kezdeni egy sor betörővel, csalóval, a rendőrség által körözött személlyel, árokparton álldogáló prostituáltakkal, a munka nélkül tengődőkkel; azokkal a drogot élvező, diszkókban időt pazarló, tizenévesen egymás ágyában fetrengő fiatalokkal, akiknek majd azokat a kiöregedőket kellene egykor eltartani, akik most őket éltetik? Hát van itt remény? Csak a tükör nő és görbül kegyetlenül; körülvész és bezár, majd lelki börtönt épít számunkra. Ezt a csalfa képet nekünk is össze kellene végre törni! De akkor mi marad? Csakugyan a fütyülős barackpálinka és a *bűgaty*a, ahogy néhány éve egyik honfitársunk mondta megvetően? Vajon a tükör nem jó mankó és fogódzó is egyben, amelybe kapaszkodva, nyugodtan sajnáltathatjuk magunkat? Segítségével jajgatni lehet, vagy éppen másokat vádolni sorsunkért?

Magyar jövő

Korunk embere különös, kettős világban él. Egyfelől mérgezi saját megújuló nacionalizmusa, másfelől pusztítja a tűzként terjedő kozmopolitizmus. Ez világjelenség és nemcsak ránk vonatkozik. A shopok, butikok, szuper marketok, hot dogok, hamburgerek, amerikai rendszerű gyors büfék nem a nemzeti műveltségünket emelik. A szennyhullám, amely a mozik és a tévécsatornák, zömében amerikai filmjeiből ránk zúdul, nem éppen erkölcsjavító. Ahol percenként folyik a vér, törik a csont, fröccsen a velő, ott – mint tapasztaljuk –, nemcsak a vásznon és a képernyőn fordul elő, hanem kilép az utcára is. Itt van a mindennapjainkban, és immár durván pusztít az életünkben.

A magyarság jövőjét az emberiség eljövendő századaitól nem lehet elkülönítve szemlélni, sem íróasztal mögül bölcsen jóslgatni. Mondják, hogy az amerikanizálódás elől nincs menekvés. Ahogy a viseletünk uniformizálódik – mivel jobb a bűgatyánál a farmer nadrág? –, állítólag a kultúránk is elmosódik. Ezt fogja támogatni a közös védelmi rendszerbe, gazdasági szövetségbe, európai közösségbe való fölvételünk. Csak-hogy ez ismét a kis és önvédelemre képtelen népeket fenyegeti. Attól, hogy a határok átjárhatókká válnak, közös lesz a fizető eszközünk és a katonáinknak más országban adják a parancsot, nemzeti jellegünket még nem föltétlenül kell feladni. Hasonló körülmények közé jutva, gondoljuk csak meg, melyik francia mondana le a nyelvről, német a zenéről, holland a virágairól és így tovább.

Nem vagyok sem futurologus, sem jós vagy próféta. Nehéz bármit, akár csak egy évre is előre jelezni, hiszen ma már nem a kiszámítható belső fejlődés az egyedüli irányadó, mert a nemzetközi erők akár egyik pillanatról a másikra, egyetlen tollvonás-

sal sorsfordító intézkedéseket hozhatnak, legyenek azok ránk nézve előnyösek, vagy hátrányosak. A jövő mégis gondolkodásra késztet, és illúziók nélkül, de realitásvesztés nélkül próbálom magam elé vetíteni.

Elkerülhetetlen, hogy az emberi kultúra átalakulása ne érintsen bennünket. Részei vagyunk az általános *kivetkezésnek*, ahogy a néprajz nevezi a hagyományos népi kultúra elhagyását. A francia forradalom három illúziója, amely rendkívül szép, és bárcsak megvalósítható lenne, hogy legyen szabadság, egyenlőség, testvériség, naiv vágy csupán, s ezt többek között bizonyította a két világháború is. A XVIII. sz. végi rebellió egyet viszont igazolt, hogy ti. a polgári jellegű, szélsőséges ideológiáktól mentes társadalmi lét a legelfogadhatóbb, mert a legnagyobb embercsoportoknak, a békés tömegeknek nyújt biztosabb életet. Ez a berendezkedési forma viszonylag konzervatív és hagy teret a nemzeti értékek megtartására.

Óriási tévedésben van az, aki azt gondolja, hogy minden kultúra összemosható, és végül egyetlen királyság alatt, uniformizált alattvalók azonos szabású ruhákban végzik a rájuk bízott szabvány feladatokat. Ez még a gulágokkal kényszerítő sztálini ideológiának sem sikerült! Huxley „Szép új világ”-a szerencsére rémmese marad. Igaz ugyan, hogy az ember mindazt végre fogja hajtani, amire kísérletei során képessé válik. Hiába félünk így az emberi *klónozástól* – Huxley kifejezésével egyfajta *bokanovszkizálástól* –, mert csak idő kérdése, hogy megvalósuljon, de mégsem lesz általános.

Egy különös lélektani kísérletet végeztek. Összeválogattak közel hasonló alkatú embereket, akiket azonos színű és szabású ruhába öltöztetve, egyforma maszkot húztak a fejükre. Ezután a több száz teljesen egyforma embert hatalmas teremben asztalok mellé ültették beszélgetni. Senki sem tudta a másiktól, hogy valójában ki lehet a maszk mögött. Bárhova néztek, ugyanaz az arc tekintett vissza. Néhány órán belül pokoli zűrzavar támadt, nem bírták önmagukat elviselni és kitörték.

Az emberre épp az a jellemző, hogy kultúrája sem áll meg a fejlődésben és tovább színesedik, ha ez nem is a néprajzi értékek mentén halad előre. A XX. században épp az individuummá válás, és a vele járó elmagányosodás jelenti az egyik legnagyobb társadalmi gondot, amely alól a gondolkodó magyar polgár sem kivétel. Mivel az ember társas lény, vele született, belső programja az, hogy nem élhet magányosan, mert akkor elpusztul. Ez elől sokan valamilyen érdek, vagy ideológia alapján szerveződő csoportokba menekülnek, illetve maszkot öltenek. Ezek talán a legnagyobb magyar betegségek, amelyeket egy jövőbeli nemzet sokáig nem tűrhet. Nem rejtőzhetünk el a világ elől, és az egész világot sem ölelhetjük a keblünkre.

Az antropológusok előrejelzése már beindult folyamat. Ők a nem is nagyon távoli *biológiai jövőt* úgy látják, hogy a rasszok összekeverednek. A földön élő átlag ember kreol bőrszínű, de kék szemű, természetes, sorvadó fogai miatt gyengébb arc-, de gyorsan fejlődő agya miatt növekvő agykoponyájú lény lesz, ahogy azt Saphiro is megálmodta. Nézem a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán Petőfi fekete öltönyét. Méreteimmel nem ütök el a tömegtől, de ez a kis ruha legföljebb 14 éves koromban illett volna rám. Figyelem a következő nemzedéket. A Szegeden tartott kajak-kenu világbajnokságon a dobogóra föllálló győztes sportolóink hóna alatt átférnék. Az *akceleráció* fölgyorsult és visszatarthatatlan.

Hiszem, hogy a jövő magyarsága az életnek nem egy küzdőterén további sok veszteséget elszenvedve, de egy-egy teljesítményével korszakról korszakra ott fog állni a győzteseknek kijáró emelvény tetején.

GRÓH GÁSPÁR

Merre, magyar?

NEMZET, INTEGRÁCIÓ, GLOBALIZÁCIÓ

1.

Ki az, aki felhőtlen optimizmussal tekint a következő évezred nyitánya felé? Mi még a múltat is szorongva nézzük, és közben azon tűnődünk, vagyunk-e még egyáltalán? Nemcsak a derék Herder jóslatán, hanem a nyomában támadt halál-víziók tanulságán is merenghetünk: hiszen a megmaradás feltételeit tartalmazó kiegészítő tételekből vajmi kevés vált valóra, viszont ami bekövetkezett, az a valamikori vizionálók rémképeinél is apokaliptikusabb lett. Vagyis az egykori elemzések és jövőképek egybevetése alapján mi már nem létezhetünk. Amiből azt a tanulságot rögtön levonhatjuk, hogy helyzetünk aligha értelmezhető a múltból, amivel kapcsolatosan könnyen megkaphatjuk a tanácsot: felejtsük el. E megoldásnak vannak olyan előnyei, amelyeket valóban nem ártana figyelembe vennünk. Mert a múlt neurotizál. Veszteségek, kudarcok, visszavonulások sorozata, tragikus eseményei éppúgy csak a nemzeti depressziót igazolják, mint dicsősége. A múltból élénk csillanó értékek a veszteségek méretével csak a múltbaforduló nemzeti büszkeséget és a passzivitást kiváltó üldözöttség-tudatot, önsajnálatot táplálják, s alkalmasak egy olyan restaurációs kényszer gerjesztésére, amelynek jegyében nem a jövőt, hanem a múltat kellene építeni.

Van azonban egy másik olvasata is történelmünknek, amely a megmaradás és a heroizmus olyan példázatainak tárháza, amely nélkül elvesznénk. Ráadásul ha van valami, ami igazán a miénk, az csakis ez a történelem lehet, amely akkor is megmarad, ha ad absurdum már nem lesz Magyarország és magyarság sem.

A történelem, a történetiség a magyar nemzeti tudatban megkülönböztetetten fontos. A nemzeti tudatnak nemcsak a szellemi-politikai-ideológia térben van szerepe, hanem – részben ezeken keresztül – a reálszférákra is jelentős hatása van. Ezért, bár túltehetjük magunkat a történelem végéről szóló tételen, mert tudjuk, hogy az nem a múlt, hanem a jelenre és a jövőre vonatkozik, s hogy az efféle próféciaik önmagukban nem sokat jelentenek, azt is tudnunk kell, hogy a *történelem vége* számunkra *történelmünk végét jelentheti*.

A vég azonban csak a totális megsemmisülés következménye lehet: s egy ilyen befejezéssel azért mégsem számolunk. Nem azért, mert ezt az eshetőséget nem tudjuk elképzelni, hanem mert amennyiben általános szorongásunk hátterét túlságosan komolyan vesszük, minden más spekulációnk tökéletesen értelmetlenné válik. Fukuyama fölismerése, miszerint egy (mindössze két évszázados) demokrácia-modell fejlődése lezárul, érdekes ugyan, de azt is tudjuk, hogy az ilyesmi nem úgy történik, ahogyan a Nap fölkel és lebeg, hanem ahogyan az évszázak váltják föl egymást, ahogyan egy nyári napon az őszi bejelenti magát – majd folytatódik a kánikula.

Az már jobban zavarhat minket, hogy valami olyasminak a teljes győzelmét és alkonyát jelenti be a jeles szerző, amit mi elérni szeretnénk, s ami a világ lakosságának vagy háromnegyede számára amúgy is elérhetetlen.

Ráadásul ez a demokrácia, amelyben a tömeg fontosabb a minőségénél, s ahol a különbség jogának hangsúlyozásával annak valóságos feltételei számolódnak föl, korántsem olyan ragyogó és tökéletes, mint ahogyan azt haszonélvezői vélik. Ez a demokrácia valójában keveseké, globális attól lesz, hogy sokszor nyers és brutális erejét mindenütt érvényesíti. Attól, hogy úgy véljük, a liberális demokráciánál nincs jobb államrezon (bár mitől olyan biztos ez? Vagy tán ebből kevesebb borzalom nőtt ki, mint más rendszerekből?), még nem kell föltétlenül elhinnünk, hogy ez valóban minden lehető világok legjobbika. A liberális demokrácia paradigmájában az egyén és jogai kerülnek a középpontba, miközben folyik a globalizálódás, hatalmas, szupranacionális, de virtuális rendszerek jönnek létre. A két pólus között egyre nagyobb a távolság, s a közöttük tátongó tér egyre üresebb. Ami azt is jelenti, hogy a rendszer egyensúlya egyre ingatabb. Azok a közösségek, amelyek az individuális szabadságot elméletileg korlátozzák (mert vannak szabályaik), fölszámolódnak, s így az egyén egy virtuális jogbővülésért cserében totálisan kiszolgáltatottá válik (mert elveszti a közösségek nyújtotta védelmet is). Így pedig egyéniségét sem kifejleszteni, sem megélni nem tudja, de erre nincs is szüksége, hiszen izolálja magát. Ezzel a ma embere reménytelenül a hétköznapijaira ítéli magát, s szinte kizárólag olyan, alsóbb szinten nivellált életmodellekbe botlik, amelyek kizárják belső elmélyülésének, a maga transzcendens valóságának megélhetőségét, hiszen azokat történelmi (és üdvtörténeti) útján nem egyedeiben, hanem közösségekben dolgozta ki. Ebben a sajátos önfeladási aktusban nincs semmi igazán új. Éppen elég példát láthattunk arra, hogy a valóság arculcsapja az ideológiát: így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy miként a kollektívizmus izolálja az individuumokat, az elvszerűen individualista demokráciák alapjává egy mind arctalanabb kollektivitás válik, amelyben fuldoklanak a közösségek is.

A globalizációnak nevezett amerikanizálódási mámor keretei közt a mindinkább öncélúvá váló technikai fejlődés számára az ember is csak egyike azoknak a feltételeknek, amelyek tökéletlenségük folytán a további *fejlődés* gátját jelentik. Ebben a nem olyan szép és nem olyan új világban az emberi közösségek minden fajtája akadály: egy nagyobb embercsoport tehetetlenségi nyomatéka is nagyobb, s ez útját állja annak a posztkolonializmusnak, amely meghódítható területek híján magát az embert, az emberi tudatot gyarmatosítja.

Hogy mit gondolunk erről mi magunk, az másokat aligha érdekel. Sőt sokszor úgy tűnik, számunkra is közömbös: mint üveggyöngyökért aranyukat a bennszülöttek, korunk embere úgy kótyavetyéli egzisztenciális értékeit egy konzum-civilizáció csecsebecséiért. A mi elmúlt évtizedünk egyik tanulsága az volt, hogy az ezzel (a maga hatalmas megőrzése érdekében) szembenálló rendszer csődje után milyen viharosgyorassal sikerült leadni azt az előnyt, ami véletlenül abból származott, hogy ez a folyamat nem tudott áttörni a vasfüggönyön.

2.

Amikor a magyarságról, nemzeti megmaradásunk esélyeiről, ha úgy tetszik sorskérdéseinkről beszélünk, akkor már nem a XIX. század természetes, ifjú és jóhiszemű nacionalizmusában kifomálódott szemléleti formák és reflexek befolyásolják gondolkodásunkat, hanem új félelmek, amelyek a korábbiaktól radikálisan különböznek. Hogy a globalizáció versus nemzetállami örökség milyen konfliktusokat jelenthet, az a valóságos globalizációt sajátos módon előrevetítő, a nemzeti szempontok amerikai-típusú kezelését megvalósító trianoni békerendszer létrejöttében játszott először szerepet. Ami

akkor történt, magában hordta a XIX. században gyökerező nacionalizmus végkifejletét, de azt a jellegzetesen amerikai szemléletet is, amely a nemzeti tagoltságból következő érzéseket nem tudja értelmezni, s a maga történelemmentes, parvenü hatalmi szemléletével, a helyi érzékenységek figyelmen kívül hagyásával, önkényesen von határokat, szüntet meg vagy teremt államokat. (Ez a gyakorlat – lásd napjaink balkáni háborúit – máig nem változott.) Ennek a tudatlanságot, doktrinerséget, a nemzettudatban rejlő energiákat nem ismerő, s azokkal mégis összefüggő döntéseket hozó globalista szemléletnek nemcsak az ún. vesztesek estek áldozatul, hanem a győztesek is, mert ahogyan a vesztesek nem mondhattak le arról, hogy előbb legalább a részleges restaurációt szorgalmazzák (később már csak valamilyen szelíd igazságtételről ábrándozzanak), úgy a győztesek számára kötelezővé tette a jogtalanul szerzett területek megőrzését. Ez pedig – ahogyan az ma is látható – súlyosabb tehertétele a politikának, ideológiának, mint az egykori területek iránti nosztalgikus vágy.

Az egyes régiókba kívülről telepített strukturális nemzeti feszültségek korszaka nem múlt el ugyan, de a helyzet sokat változott. A vesztesek hajlandók beletörődni veszteségeikbe, ha megtalálják azt az életlehetőséget, amelyben fölismerhetik nem területi alapokon kirajzolható küldetéstudatukat. E megváltozott helyzethez a magyarság alkalmazkodott, pontosabban beletörődött vereségeibe és veszteségeibe. De megváltozott a világ is. Ma már nem igazán a szomszédaival áll szemben, hanem ugyanazoknak a nemzetek fölötti, anacionális és szupranacionális folyamatoknak a következményei fenyegetik, amelyek valamennyi kis nemzetet. Pillanatnyilag azonban úgy tűnik, hogy az Amerikai Egyesült Államokhoz képest az összes többi nemzet kicsi (talán még az a Kína is, amely távlatilag az egyetlen „kihívója” lehet).

A posztmodern korban a nemzeti krízis éppen ebből a furcsa szorongatottságból következik (emlékezzünk Bibónak arra a figyelmeztetésére, amit egészen más összefüggésben, de a mostani helyzetre is érvényesen fogalmazott meg, s mely szerint egy kis népet már az is veszélyeztet, ha létezését kétségbe vonják). Ráadásul e posztmodern kor úgy teremt egy új típusú válságot, hogy a premodern krízisekben kifejeződő problémák nemcsak Keleten vagy Afrikában, hanem még Európa megannyi régiójában is megoldatlanok. Ezért a mai, sokszor századunk első felének agresszív és irracionalista nemzeti mozgalmával rokonságot mutató mozgalmak ugyanannyira korunk válságát tükrözik, mint ahogyan a múltban is gyökereznek. Kérdés persze, hogy mennyire vezet tévútra e komplexusok archaikus nyelven való kifejezése, amit a probléma túlhaladottságára, anakronisztikus jellegére hivatkozó, és magukat nagyon korszerűnek tekintő elutasítói szívesen föl is emlegetnek. Ezzel szemben a mai kihívás nem a nemzetállamok, hanem a nemzetek (és szerkezetükben, kultúrájukban testet öltő értékek) megmaradásának kérdése. Erre válaszolva – és nem a korábban kötelező internacionalista stréberségből – nyomban hozzá kell tennünk: nemcsak a magunk, hanem valamennyi nemzet nemzetiségét féljük. Egy kérdés nyomán Szabó Zoltán 1939-ben azon tűnődött, hogy miért érzik a magyarok rokonuknak a szláv lengyeleket. „*Mi a rokon bennünk?* – kérdezte valaki. – *A helyzetünk* – válaszoltam.” – írta. Mára a közös helyzet szinte mindenkiel összeköt, legalábbis ami a szellemi önvédelem kényszerűségének tényét illeti.

3.

A magunk portáján maradva a ma legégetőbb kérdést úgy vethetjük föl, hogy abban történelmünk egészének alapkérdése bukkan elő. Amikor azt kérdezzük, hogy van-e globalizációnak alternatívája, illetve hogy miként tudjuk átmenteni magunk egy

globalizált világba, akkor régesrég eldöntött vagy eldőlt kérdéseket fogalmazunk újra. Még olyanokat is, melyeket fölvetődésük idején nyilván soha föl nem tettek: hogy be-szálljunk-e a népvándorlásba, hogy szükséges lépés-e honfoglalás. A későbbi nagy ki-hívásokról már tudunk, s jó néhány közülük sokkal határozottabban, pontosabban tematizálva volt fölvethető: hogy föl kell-e venni a kereszténységet, szükségünk van-e a Nyugat segítségére a tatár, a török, az orosz ellen, meg kell-e kötnünk a kiegyezést, alá kell-e írunk a trianoni vagy a párizsi békét... Hol lehetett vacillálni, hol nem, de mindegyik esetben lényegében egyetlen alternatíva kínálkozott (amiben persze sokan a történelmi végzetet látták, s ennek megfelelően fogadták el vagy szegültek vele szembe.) A múlt, a mi múltunkra figyelve a globalizációról sem mondhatjuk egyszerűen, hogy az rossz vagy jó, hogy egyetlen esélyünk vagy hogy tudomásul vétele egyenlő a nemzeti öngyilkossággal. „Nyugat ellen Nyugatot hozz” szól Ady agyonidézett verse (– tessék figyelni a címében is megjelenő, azóta is feloldatlan ambivalenciára: *Szerelmes, utálatos náción*), miért ne kívánhatnánk hát a globalizáció ellen globalizációt?

Mindez nem pusztán a nemzeti értékek őrzése, a múlt iránti – úgy vélem – köteles tiszteletünk vagy valamiféle absztrakt magyarság szempontjából fontos. A jövő ezeknek a részértékeknek, az emberiség eddig megtett útjának során kialakult sokszínűségében kifejeződő gazdagságának megőrzésén múlik. Ezért aggasztó, hogy a nemzeti szempont megjelenítését, egyáltalán annak a pusztá ténynek figyelembevételét, hogy ilyen szempont létezhet, sokféle eleve provinciálisnak és retrográdnak lehet föltüntetni.

E szempontból Magyarországon sajátos, a térségben egyedülálló helyzet alakult ki, egyenes folytatásaként a pártállami időszak hivatalos gondolkodásának. Az MSZMP, eltérően a régió más kommunista pártjaitól, nemcsak szavakban hirdette a proletár internacionalizmust, hanem kulturális politikájának, napi gyakorlatának sarkalatos tétele volt a nacionalizmus elleni harc. Ez a reflex a nemzeti múlthoz kötődést, a nemzeti történelem tiszteletét, a patriotizmus különböző példáit a legjobb esetben is csak tűrte, de mindenképpen gyanús, ha nem üldözendő irányzatnak tekintette. Eközben a szomszédos országok állampártjai a nemzeti érzést is a maguk legitimációjának szolgálatába állították, s a rendszerváltást követően a nacionalizmusban találták meg a maguk átmentéséhez legcélravezetőbb ideológiát. Magyarországon ez másként történt. Az egykori internacionalistákból a globalizáció ideológiájának élharcosai lettek. A világpolgárságot a nemzet tagadásában megélő szemlélet nálunk nem a globalizáció szülte, az e folyamatban a maguk érdekeit diadalra juttató multiknak erre nincs szükségük. Sőt, szemben azzal, amit korábban a folyamat mélyén megjelenő, elvont „lelki kolonializáció”-ról mondtam, még az is elképzelhető, hogy a nemzeti különbözős bizonyos formáinak, természetesen az üzletileg kihasználható elemeknek a megőrzése akár kedvező is lehet számukra. Valahogy úgy, ahogyan a környezetüket a legdrámaibb módon szennyező iparágak közelében fejlődött a legdinamikusabban a környezetvédelmi ipar, alkalmassint nagyobb profitot biztosítva, mint az az ágazat, amely szükségessé tette létrejöttét. Kérdés persze, hogy a nemzeti örökségek elemeinek a globális rendszerekben való, demonstratív vagy konzum-szempontú megjelenítése miként kapcsolódik az adott közösség tényleges hagyományaihoz. Vélhetően annyi közülük van egymáshoz, mint az állatkertben született oroszlánnak a szavannán vadászó rokonához, vagy mint a zacskóban árusított szecsuáni kakaslevesnek a kínai konyhaművészetet organikusan egy sok évezredes kultúrához kapcsoló hagyományához. E kiindulásból egyenesen következik a feladat: meg kell oldani, hogy az értékhordozó elemeknek a globális struktúrákhoz kapcsolódásával az azokat létrehozó organizmusok is megmaradjanak.

A globalizáció nem az egyes nemzeti civilizációk, kultúra teremtő műhelyek végtermékeit fenyegeti elsősorban, hanem lényegéből adódóan az azokat létrehozó struktúrák felszámolásának irányába hat. Érdekes, hogy miközben mozgásának útjába nem az egyének és a regionális vagy lokális kultúrák esnek, mégis ezek érzik és jelzik a legérzékenyebben a folyamatban potenciálisan megjelenő fenyegetést. Eközben – legalábbis térségünkben – azok a helyi elitek, amelyek az átalakulás időszakának (= nagyhatalmi interregnum) zavarosában halászva képesek voltak bizonyos helyi (esetünkben elsősorban média és egyéb értelmiségi) monopóliumokat kiépíteni, a globalizáció folyamatának harcos védelmezőiként jelennek meg. De ez így természetes, tekintve, hogy nem önjerejükből, nem természetes kiválogatódás folytán kerültek privilegizált helyzetbe, hanem kiszolgálóként, klasszikus szóval élve muszkavezetőként, egy legújabbkorival a bolsevizmus vagy akár a piacgazdaság Quislingjeiként. Most új gazdát keresnek, s annak feltételezett elvárásait vélik megvalósítani. Pedig ők azok, akiket a multik vezette diadalmas szép új világ talán elsőként fog elejteni, mert létüket csakis a tegnapi, az integráció előtti világ adottságai igazolják. Sejtethjük, hogy mai szerepválításukat nemcsak rövidlátásuk határozza meg, hanem az a szervilizmus is, melynek egykori vezető szerepüket köszönhatték.

A gazdaság és köztudatformálás monopolistái számára logikus az a törekvés, hogy hatalmukat minél teljesebb formában őrizték meg. A tegnap lehetőségeiből konvertált mai pozíciójukat arra kívánják fölhasználni, hogy az új berendezkedésben, már egy gazdasági (és nem politikai-ideológiai) pozíciókra épülő birodalomban is megőrizhessék helytartói szerepüket. E magatartás veszélye abban áll, hogy a nemzet (ami ebben az összefüggésben a történelem formálta gazdasági és kulturális értékek mentén kialakult közösséget jelent) érdekeit föladvá (sokszor kompakt tömbökben élő) milliók előtt zárulnak be a modernizációs lehetőségek, miközben tradicionális megélhetési formákat már korábban elvették tőlük.

Maga a probléma nem igazán új: az egykori népi írók, mozgalmuk fénykorának idején e jelenség akkori változatáról éppen eleget értekeztek. Nem véletlenül értődött félre Németh László harmadik *oldala* harmadik *út*nak: a szellemi erőik szervezői ambíciói szükségszerűen kaptak gazdasági-politikai értelmezést. S hogy a találó, de kevésbé egzakt megnevezés mögött ott volt-e a később Ludwig Erhard szociális piacgazdaságának gondolati előképének tekintett Wilhelm Röpke tanítása vagy sem – az a szocialista tervgazdálkodás diktátumának idejére tökéletesen indifferenssé vált. Röpke az erkölcs, a humánus és a közgazdasági gondolkodás szempontjait egyeztetette, s így jutott el az „építő vagy revizionista szabadelvűség” és a „gazdasági humanizmus” fogalmához, melyeket inkább „a harmadik út” megnevezéssel cserélt föl, kifejezve ezzel a *laissez faire* és a kollektívizmus meddő alternatíváival való egyidejű szembeszegülést.

Ma ismét szokás harmadik útról elmélkedni, de jó ha tudjuk: a világ mindig a harmadik utat kereste-keresi. „A közép a biztos út. / Oh, de melyik nem közép itt? / Melyik az, mely célra jut? / Itt egymásba összefutnak, / Egy csekély ponton nyugosznak, / S mennyi ország, mennyi tenger / Nyúlik végeik között! / Vagy tán vége sincs az útnak, / Végtelenbe téved el, / S rajta az élet úgy vesz el, / Mint mi képet jégre írunk?” – tűnődik Csongorával Vörösmarty. Válasz nincs: a hármas útra a harmadik út választ adni meglehetősen dodonai megoldás. De más megoldás nincsen. Legalábbis addig, amíg általános értelmű választ keresünk. A konkrét válasz azonban mégis megfogalmazható – de ahhoz konkrét kérdést kell feltenni.

4.

Itt és most látszólag tombol a piac. Hogy valóban így van-e, az korántsem biztos. Hogy valami tombol, az biztos, de a nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ez kevéssé illik a piac természetéhez. Tombolni inkább a diktatúrák szoktak. Meg aztán gyanú ébredhet bennünk azért is, mert nehezen veszi be a gyomrunk, hogy annyi lazán debil és amorális kalandor villog mindenfelé, s elgondolkodtató, hogy a lakosság szemében a siker titka – ahogyan ezt egy közvéleménykutatás is bizonyítja – nem a fölkészültség és tehetség, hanem a magabiztosság. (Majd később még tűnődhetünk, mit is jelent ez.) Igazi tapasztalatok nélkül vélelmezzük, hogy a piacgazdaság mégsem épülhet a tapasztalható arányban korrupcióra és köztörvényes bűncselekményekre. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az átalakulás folyamatában az egykori hiánygazdaság rekvizitumai jelennek meg. Csakhogy most a hiány az ismeretekben, kapcsolatokban, szabályozott versenyben, jogtisztletben, tisztességben stb. jelentkezik. Vagyis a privatizáció nemcsak a tárgyi javakra, hanem az egykori pártállam tudati-mentális deficitjére is vonatkozik, ugyanúgy, ahogyan az elmaradt infrastrukturális fejlesztések pótlása és az állam adóssága is a társadalmat terhelik. Miközben, ahogyan negyven éven át, a tényleges javakkal való rendelkezés joga egy kicsiny kör kiváltsága maradt. E jelenségben nem(csak) e haszonélvezők egyéni amorálisága, hanem e rendszer igazságtalansága (is) aggasztó.

De mégsem holmi szolidaritás vagy erkölcsi érzék hiánya zavar ebben elsősorban, hanem az a rövidlátás, ahogyan a maguk privilegizált helyzetét átmentők nem tudják értelmezni pozícióik gyöngülését. Mert a diktatúrában meg lehetett tenni (de nem a végtelenségig), hogy saját érdekeiket alapértékek ellenében képviselték, de a politikai és gazdasági átalakulás után ez egyre inkább képtelenség. A kiszorított belső konkurencia ellenében talán még győzhetnének, de a nemzetközi versenyben esélytelenek. A kiegyezés, amire elődeik a Kádár-rendszer záró szakaszában kényszerültek, a nagyobb krízis megelőzésére ismét kényszerűség: *csak* a kriminalitás határán mozgó technikákkal nem lehet megőrizhető pozícióba jutni. Kérdés persze, hogy milyen árat fizetünk, mint közösség, ennek a kisebbségnek a lassú helyzetfölismeréséért...

Hogy a mai Magyarországon ezek a körök egy redukált túlélési stratégia jegyében gondolkodnak, azt már 1990-től láthattuk, de a politikai hatalom végleges megszerzésének kísérlete során (1994 és 1998 között) vált igazán szembeötlővé e törekvés lényege. Nemzetközi összefüggésben ez azt jelentette, hogy a – mondjuk így – menedzsment versenyképtelensége miatt a birtokukba került vállalatokat aktuálisan csak a magyar munkaerő bérköltségeinek a harmadik világ szintjéhez közelítésével tudták versenyképessé tenni. Hogy ez miért képtelenség, azt hosszasan lehetne bizonygatni (a piacképes munkaerő újratermelése ilyen áron lehetetlen, a demográfiai és munkaerőpiaci kép lesújtó, a másutt kibontakozott technológiai fejlesztések révén a rosszul kihasznált munkaerő egyre drágább – még akkor is, ha ma, elsősorban a multik beruházásainak eredményeként a termelékenység látszólag gyorsan javul). Ugyanakkor nem nyílik lehetőség arra, hogy a magasabb képzettség, a kreativitás, megbízhatóság, tehát a jobb minőség teremtsen meg a felzárkózás feltételeit. (De ebből kiindulva még véletlenül se tessék a Németh László-i minőség-elv modellként való felmutatására készűlni. Ami abból itt érvényes, az olyan közhely, mellyel hírbe hozni az ő költői látomását súlyos kegyeletség!)

Az elmúlt évek kormánypolitikája tudatosan arra irányult, hogy a makroökonómiai mutatók látványos javítása érdekében a fent vázolt negatív folyamatokat erősítse. A tudatosság itt azt jelenti, hogy nem volt hajlandó szembenézni azokkal a véleményekkel, amelyek politikája árnyoldalaival szembesítették. Ha azonban valakik határozott figyelemztetések ellenére sem hajlandók fölmérni az egyébként más megfontolások alapján végrehajtott cselekedeteik következményeit, nem mondhatják magukat ártatlannak. A tudatosság nem közvetlenül a károkozásban, hanem a kockázati tényezők szándékos figyelmen kívül hagyásában van jelen. Ennek következménye csak akkor lesz fontos, ha a választások eredményét befolyásolja. Ez 1998-ban bekövetkezett, eredményében tükröződött az a szakadék, ami a makrogazdaság mutatóinak javulása és a lakosság által megtapasztalt folyamatok között támadt. A társadalom változásai élesen szembenálltak azokkal a szövegekkel, amelyek az európai integráció fontosságát hangsúlyozták. Az az integráció, amely az Északnyugat-Dunántúlt és Budapestet (részben) az uniós világhoz kapcsolta, legalább annyi kérdést vet fel az ország egészének szempontjából nézve, mint amennyire reménykeltő. Képzeljük el például azt, hogy mit szólnánk egy olyan történelemképhez, amely szerint a XVI–XVII. századi Magyarország török hódoltság alá eső területeinek lakossága számára felemelő tudat lehetett a korabeli világ egyik szuperhatalmának alattvalójaként élni? És gondoljunk arra is, hogy mit jelent az a „fejlődés”, amelyik nem építi ki a maga egyensúlyait, s azok garanciáját. Éppen egy ilyen korszak előzte meg a történelmi Magyarország összeomlását. Mert igaz ugyan, hogy mérhetetlenül korlátolt, ostobán egoista nagyhatalmi szempontok és gügye politikai messianizmus következményeként született a trianoni diktátum, de az is tény: az ország nagy, európai fölzárkózása, a nemzet egy részének integrációja nem társult a belső integrációval. Ezért nem vállalható a jövőben sem egy olyan integrációs mozgás, amelyből a lakosság harmada kimarad.

Azt hinnénk, természetes, hogy a mi gondjainkat nekünk kell megoldani. A brüsszeli tülekedés ennek nem mond ellent, de a felmerülő kérdésekre nem ad választ. Az uniós tagság feltételeinek teljesítése nem azért létkérdés, mert azok elmaradása esetén nem lehetünk az EU résztvevői, hanem azért, mert azok nélkül nincs jövőnk. Tudnunk kell például, hogy nem azért kell csatornáznunk a településeket, nem azért kell szennyvíztisztítókat építenünk, mert Brüsszelben azt mondták, hanem azért, mert ahol vezetékes víz van, ott csatornára is szükség van. Az igazi probléma nem az, hogy bizonyos mutatókat el tudunk érni, hanem az, hogy az ország egészében mennyire alkalmazkodóképes. A mai helyzet ebből a szempontból nem túl vigasztaló. Évek óta semmi sem történt a belső integráció erősítésére, sőt, a dezintegrációs folyamatok példátlanul, illetve a harmincas évek válságának világát idézően erősödtek meg. Pedig az uniós csatlakozás nemcsak kontinentális, hanem regionális méretekben is integrációt, a centrum és periféria ellentétének, távolságának csökkentését feltételezi.

5.

Magyarországon a köztereket uraló elképzelések szerint a nemzeti gondolat, a látásmód nemzeti aspektusa, sőt pusztán az, ha valaki nem áll szemben eleve a nemzeti értékek elismerésével, bűnös provincializmusnak, retrográd bezárkózásnak minősül. Ebben, a hatásos érvekre építő szemléletben látszólag egy új lehetőségeket kereső, a partneri viszonyban a kölcsönösséget és önkorlátozást egységben látó gondolkodás jelenik meg. Valójában másról van szó. Ez az udvaronc univerzalizmus az egyoldalú ön-

feladás és a nagy világrendszerhez való csatlakozás ideológiájában csak alakot vált, s a maga gyorsan realizálható, közvetlen hasznát keresi. Nem értéket szegez szembe értékkel, hanem egy értékfüggetlen ideológiát egy általa konstruált ellen-ideológiával, amely a hagyományok tiszteletét, a nemzeti örökség ápolását elzárkózásnak és (ön)kirekesztésnek tünteti fel. Ez a szemlélet még általában, tehát a régió más nemzeteinek gondolkodását illetően sem igaz, de különösen a magyar hagyományokat, kultúrát illetően nyilvánvaló hamisítás. Aki csak egy kicsit is ismeri ezt az örökséget, annak látnia kell, hogy e kultúra legfőbb jellemzője a nyitottság, a befogadás, a feltűnő adaptációs készség. Az a bezárkózó, szellemi autarchiára építő nacionalizmus, ami a térség több államában az elmúlt évtizedben megerősödött, az egykori állampártok gondolatiságával ötvöződő kollektívizmus kifejezője. Ebben az egykor uralkodó vagy annak feltüntetett osztályelvűséget az etnikai szempont váltotta fel. Magyarországon a posztbolsevik elit más modellt követ. Globalista hivatkozásai mögött a korábban KGST integrációt éljenző önfeladó-reflex működik. E gyors behódolás és a valóságos integráció között akkora a távolság, mint amekkora az útszéli prostitúciót és az örökkévalóság rajongásában teljessé váló szerelmi együttlétet választja el.

Ugyanaz a magatartás persze más következményekkel jár a bolsevik internacionalizmus keretei között, mint a sokszor talán nem kevésbé agresszív multik globalizációja, vagyis egy közvetlen fizikai-katonai erőszakot nem alkalmazó szupranacionalizmus keretei közt. A gazdasági szükségszerűség kényszerítő erejének érvényesülése minőségi különbséget jelent, mert működése nemcsak pusztít, hanem teremt is értékeket. És bár az első esetben is igaz, hogy az általános destrukció ellenére is teremhet benne itt-ott valami érték, az utóbbi konstruktív jellegét a velejáró destrukció sem teszi teljes egészében vitathatóvá. Éppen ezért az utóbbi esetben a nemzeti szempont hatékony képviselője is lehetséges, és ez elemi érdekünk is. Ráadásul természetesen illeszkedik az integráció és a piac gondolatához, melyekben az érdekek és értékek egyeztetésének kiemelt szerepe van.

Történelmünk sajátos vonásai folytán azonban a mindennapi helykeresésünket, az újraformálódó, de legalábbis átalakulóban lévő világrenden belüli helyünket meghatározó régió, a geopolitikai környezet elhomályosít bizonyos előzményeket. S éppen azokat, amelyek nemzeti szempontból különösen fontosak.

Azok a reflexek tehát, amelyek a nemzeti hagyományok ellen látszólag korszerűen, sokszor hódítóan újnak ható frazeológiával lépnek működése, nem a jövővel, hanem a múlttal állnak kapcsolatban, amikor a nacionalizmus ellen vívott harc a demokrácia és a (nemzeti) szuverenitás helyreállításának követelésével, *tehát a szovjetellenességgel* (mely természetesen hivatalosan csak elszigetelten létezhetett) szemben folytatott harc emlékeihez kötődnek. Céljuk nem a nacionalizmus szélsőséges és torz formái elleni védekezés, hanem azoknak a személyes érdekeknek a védelmezése, amelyek mindenféle közösség (így a nemzet) ellenében jelentkeznek. Ebben az összefüggésben a Röpké által megfogalmazott *kétfrontos harc* (ő nevezte így!) nemcsak a harmadik út híveinek két irányú figyelmét jelzi, hanem azt is, hogy ellenfelei a maguk közös célpontjában összehatalálkoznak, vagyis a kollektívizmus és a laissez faire hívek *ebben az irányban* együtt haladnak. (Ezt a közelmúltban megtapasztalt kormánykoalíció példája a gyakorlatban is megmutatta. A mai folyamatok természetesen más értelmezési lehetőségeket is megengednek. Ez az interpretáció azért látszik e pillanatban a legkézenfekvőbbnek, mert a közvetlen valóság sugallta képletek és a globális bizonytalanságból származó szorongás szinkronba kerül benne.)

6.

Mára minden korábbi tapasztalatunk elavult: a történelem még annyira sem lehet az élet tanítómestere, mint eddig. A nemzet és a nemzeti értékek fontosságának emlegetése körüli akusztikát nem igazán az határozza meg, hogy e szavak mögé milyen kvalitású politikai és szellemi mozgalmak álltak a múltban és állnak ma is. A *bizonytalanság forrása a bizonytalanság* – nemzeti értelemben is. Számunkra természetes állapot a pesszimizmus, a kétségeink csak a balsorsot, a rossz véget illetően támadnak, mert sötéténlátásunkban sem vagyunk igazán állhatatosak. Reménykedünk, hogy a jövőnek több forgatókönyve van, s ad absurdum, azok között még olyan is lehet, ami nem katasztrófával fejeződik be. Másrészt az is a reményt táplálja, hogy a jövő radikálisan különbözni szokott attól, mint amire józan logika szerint számítani lehet. Tekintve, hogy a mai közszellem még gyakori kincstári optimizmusában is katasztrófa-orientált, szemben a XVIII–XIX. század pesszimista divatjait könnyedén elfedő eufórikus öntudattal, azzal bátoríthatjuk magunk, hogy éppen a sötétén látás az alapja a reménykedésnek.

A nemzetet kulcsfogalmai közé iktató gondolkodásmód olyan értékekre épít, amelyek szerte a világon megkoptak, s csak brutális fundamentalista elképzelésekben szokás hivatkozni rájuk. Előhozakodni velük batorságnak látszik: a legelszántabban olyanok érdeklődnek irántuk, akik többet tettek kompromittálásuk érdekében vonzalmukkal, mint azok az ellenfeleik, akik számára a modernizáció a hagyományok megsemmisítését jelenti.

Ez a modernizáció korábban elképzelhetetlen globális aránytalanságokhoz vezetett: nem lehet olyan világban nyugodtan a jövőre gondolni, ahol az elhasznált természeti erőforrások majd kilenc tizedét a Föld lakosságának két tizede fogyasztja-éli-pazarolja. De amelyik társadalom képes *tartósan* – hogy ez mennyi időt jelent, azt nem tudhatjuk – együtt élni ezzel a tudattal, az ugyanennek az elosztási aránynak hatását belül is elszenvedi, a szociális s ennek nyomán a kriminalisztikai, a rendőrállami feladatok sokasodásával járó politikai és morális problémák reexportjával is szembe kell néznie. (Ahol a veszélyes hulladékok távoli tájakon való elhelyezése sem jelenti saját ilyen típusú gondjainak megoldását.) Ez a struktúra már néhány évtizedes távlatban is tarthatatlan, oly mértékig destabilizálja a világhelyzetet, hogy az bármiféle távlati tervezés értelmes tevékenység voltát kérdésessé teszi.

E fura polarizációban egyébként ott van a feladat: az értékőrző modernizáció lekéje, más szóval egy modern konzervativizmus meggyökereztetése. Ez a paradigma egyébként nem is annyira a társadalomelméleti vagy ideológiai, mint inkább a természettudományos és a technikai gondolkodásból hiányzik. Elsősorban azért, mert az utóbbi két évszázad változtatási tébolya az újra nem termelhető értékek iránti közönyre épült, s nem pusztán azon örvendezett, ha valami újat alkotott, hanem azon is, ha valami régit ki tudott iktatni. A gyors felejtés gyönyöre sok esetben már ma is a restaurációs folyamatok felerősödésével válik teljessé. Gondolhatunk a mai Amerika építészetére: a *hitech* felhőkarcolók futurisztikus tömbjeire és a családi házak tapétával és műanyaggal hamisított viktoriánus bensőséget imitáló stílusára. De sorolhatók a szellemi, társadalmi, technológiai, környezeti példák: a paraszti társadalom fölszámolása és állandó problémát jelentő fenntartása szerte Európában, a kipusztított fajok újratelepítése, a biogazdálkodás térhódítása, a kiszáritott mocsarak újbóli elárasztása, kész atomerőművek üzembe nem helyezése, a civil társadalom fölszámolódása és az újjáteremté-

sét szolgáló törekvések, a vasutak fölszámolása és reneszánsza stb. Mindez iszonyú károkkal és pazarlással.

A konzervativizmus azt is jelenti, hogy nem érjük be azzal, ha valaminek bizonyított előnyei mellett éppen nincsenek bizonyított hátrányai, vagy – ez a súlyosabb eset – azokat az előnyöknél kevesebbre prognosztizáljuk, hanem megköveteljük, hogy bizonyítottan ne legyenek hátrányok. Mára a világ sebezhetőbbé vált mint az ember, s ezért az esetleges kockázat minimuma is mind inkább elfogadhatatlan.

A társadalmi jellegű kockázatok között bizonyítottan igen súlyos fenyegetés az uniformizáltság. Ennek egyik példája éppen az, amit a szovjet blokk produkált. Téves ugyanis az az elképzelés, hogy a keleti blokkot meghatározó univerzalizmus vesztét kizárólag a szervezetlenség és a diktatúra gazdasági csődje s hasonló negatívumai okozták. Mindezek alapja az emberi természettől való idegenségük volt, s ez a természet is a sokszínűséget szereti. Egy mindent a maga képére igazítani akaró univerzalizmus mondott csődöt, s bármekkora különbség is választja ezt el a globalizációnak nevezett jelenségtől, közös bennük a kultúrák kiegyenlítésére való törekvésük. Ez a kultúranivelláló jelleg azonban nem tartható fenn hosszabb távon (noha az is kétségtelen, hogy igen sok eredménye az emberiséget végig fogja kísérni a jövő évezredben is).

Annak ellenére, hogy a minden szempontból centralizált birodalom és a multik több központba koncentrált birodalmi között óriási különbségek vannak, nem valószínű, hogy rájuk ne lenne érvényes a nagy világbirodalmak múlandóságáról szóló törvény. A világ mindig a kisebbek által újulhat meg. Ezért bizonyos, hogy a helyi modelleknek van jövőjük, s ennek éppen a globalitás a legfőbb sürgetője.

Voltaképpen az Európai Unió is az e kihívásra adott egyfajta válasz, amely az integráció pajzsa mögött a regionális és helyi érdekek kifejezésére is esélyt kínál. Természetudósok sokasága fogalmazza meg mind kétségbeesettebben a fajok egyre gyorsuló pusztulásában rejlő veszélyt. S ha a múlt században a szociáldarwinizmus politikaformáló erő lehetett, az ökológikus gondolkodás társadalomformáló erejének megjelenése is valószínűsíthető. Tanúi lehetünk annak, ahogyan a biodiverzitás napjaink kulcsfogalmává válik, s éppen a korábban stabilabbnak hitt vagy talán ténylegesen is stabilabb ökológiai rendszerek példái kínálnak megszívlelendő tanulságukat. Elég arra gondolnunk, hogy mit jelentett pl. a Balaton életében az angolna vagy busa betelepítése: a száztonnás nagyságrendben elpusztult halak, az eltűnt hínármezők és pusztuló nádasok mutatják, hogy mit jelent egyes ökoszisztémákon belül a *biológiai globalizáció*. Lehet, hogy erőltetett analógiának tűnik, de úgy gondolom: az ilyen példák azt sürgetik, hogy fokozottan figyeljünk a nemzeti kultúrákban kifejeződő *humándiverzitás* jelentőségére.

Az ember természetátalakító tevékenysége korunkban félreérthetetlenül a rombolás képletét mutatja, s ennek következményei mind általánosabban érzékelhetők. Árvizek, aszályok, rendkívüli hevességű viharok okoznak felmérhetetlen károkat, nemcsak pénzben, hanem a megbillent egyensúlyi rendszerek következtében magában a természetben is, amely globális méretekben kezdi elveszteni önszabályozó képességét. De a társadalmi devianciák, az ember életképességének csökkenése, az önpusztító életmodellek megjelenése mögött a doktriner liberális elképzelésekben kevésbé fontosnak vagy éppen fölöslegesnek tartott értékek (nemzet, család, rend stb.) háttérbe szorulása kimutathatóan ott van.

A mai Magyarország, a magyarság számára a korszakváltozás küszöbére jutott világban az adaptáció kérdése azt is jelenti, hogy ellen tud-e állni egy a máshol már válságba

jutott modell export-nyomásának, ami nem az elzárkózást, hanem a kínálat nagyon gondos szelekcióját igényli. Tudnunk kell: az emberiséggel együtt kerültünk kritikus helyzetbe. Nem pusztán a nemzet, hanem a homo sapiens fennmaradása a tét. Amilyen a mi formánk, most, hogy egy csomó nyűgtől megszabadultunk, s a szuverenitás, a demokrácia oly kedvező esélyei kinyíltak előttünk és hogy papírforma szerint itt egy „emelkedő nemzet” keresi a maga útját, a világ kezdi a süllyedés képét mutatni.

7.

Ebben az összefüggésrendszerben Magyarországnak sajátos feladatai és lehetőségei vannak. Egyfelől áll kiszolgáltatottsága, kicsinysege, gazdasági erejének fogyatékoságai, történelmi frusztrációja, leromlott kondíciója. Másfelől ott van kultúrájának egyedülálló vonása, csekélyke területének változatossága, műveltségének tagoltsága, hagyományainak összetettsége. Ezeket felhasználva képes lehet olyan modelleket kidolgozni és nemcsak kísérleti vagy üzemi, hanem társadalmi méretekben is kipróbálni, amelyek globális problémák megoldását segíthetik. Az ilyen törekvéseknek vannak előzményei, s kulturális, sőt politikai hagyományai is. „A technika korlátlan eszközökkel szegődik a korlátlan uralmi jog s a nagy közösségek mellé; s ha akad ember, aki erkölcsileg vállalja a hatalmat, most már van hozzá eszköze is. Csak ki kell vetni a hálót, minden belefér. A föld összezsugorodott a technika bilincseiben: már csak a néhány nagy népnek maradt hely rajta. Add a kezembe a mai technikát, adj melléje egy fegyveres pártot s én a kisbirtokot gabonagyárrá, a gyárakat nemzeti műhelyekké, a világot falanszterré, s a kis népeket hűberésekké egyesítem.” – írta Cs. Szabó László 1940-ben. Azóta a világ változott, nem nagy és kis népek, hanem globális vállalatok és beszállítók vannak. A lényeg azonban ugyanaz – már ami a nagyok hatalmát és szerepét illeti. De Cs. Szabó nemcsak helyzetképet ad, hanem némi vigaszt jelentő programot is: „A kis népek dolga, hogy megtartva az emberi mértéket, csöndesen, erőszak nélkül ellenálljanak az új Bábelnek. Ne a nagy népek bűneit utánozzák, hanem a maguk erejüket keresik. Erény, érdem, dicsőség az, hogy Svájcban nincs piszkos falu, Svédországban nincs rossz ház, Finnországban nincs elhagyott gyerek, Magyarországon nem kallódik el népdal. Ezekből az apró teendőkből válasszák ki a maguk hivatását.” Amiket felsorol, nem szoktak fölmerülni a hétköznapi ideologizálásban. Pedig van bennük minden, nemcsak poézis és erkölcsi lecke, hanem üzlet, megélhetés is.

Ez a gondolkodásmód persze nagyon távol került attól, amit a középkori nagy nép hagyományából a magyar nemesi társadalom ébresztgetett magában. Őrizve azt a terhet és azt a kincset amit a történelem jelentett. S ezért tette föl a kérdést Berzsenyi is, hogy „mi a magyar?” Idővel elhomályosult, hogy kérdése valójában nem az volt hogy *mi*, hanem hogy *milyen* s hogy kérdésére határozott választ is adott. És a – jóllehet kétségbeesésből fakadó – nemzetgyalázás igazságtartalmára vonatkozóan a rákövetkező évtizedek, a nemzet történeke alighanem legdicsőbb korszaka adott cáfolatot. Ha azonban a nemzetében önmagát ostromozó gondolkodót látjuk, és az elkövetkező évek történelmével vetjük össze az általa mondottakat, akkor abban ott van egy – szándékától függetlenül – rendkívül pontos igény-bejelentés, ezen keresztül program. Mindezt azért fontos felidézni, mert a helyzetértékelés és -értelmezés pontossága és bizonytalansága, a jelen jelentésének megfeythetősége nyitott kérdés, s a legnagyobb hatású jövőmondók, sőt jövőformálók prognózisainak pontossága a madárjósáslásával vethető össze. Mert, hogy milyen a magyar ma – azt nem tudhatjuk. Mondhatjuk persze, hogy „rút,

szibarita váz”, mert megannyi nyavalya gyötri, s elsősorban a maga pusztításában fölöt-
tebb serény. De amit látunk, az valóban csak a *váz*. Egy nemzet nem olyan, amilyen,
hanem amilyen az az öt, tíz vagy néhány száz gondolkodó, aki formát ad az életét
meghatározó gondolatoknak. Hogy ők is köztünk vannak, az bizonyos, hogy kicsodák,
azt nem tudjuk, és alighanem maguk sem tudják. Belháborúink értük folynak, s csak
remélhetjük, hogy ők majd véget vetnek ezeknek. És azt is csak remélhetjük, hogy
nemcsak ők találják meg a kérdéseket, hanem azok is őket. S ha tovább tűnődünk Ber-
zsenyi kérdésének grammatikán túli jelentésén, akkor nyilvánvaló: az ő dilemmája is
a magyarság állapotán, helyzetén túl a jövőre, nemzete jövőjére vonatkozott. Szorongá-
sának, kétségeinek mozgatója a majdani út miatti aggodalom volt. A „mi a magyar?”-t
kérdő Berzsenyi a „merre, magyar?” kérdésre keresett választ.

Marad tehát a jelen, amit azonban csak a jövő perspektívájából érdemes elemez-
nünk. Meg akkor, ha számot vetünk nézőpontunk bizonytalanságával. Elsősorban az-
zal, hogy nemzeti neurózisunk mennyire befolyásolja látásmódunkat. A XX. század
magyar történelmének katasztrófái azt a látszatot keltik, hogy a teremtésben nincs más
vesztes, csak mi. Ez részben érthető: vereségeink, önelvesztéseink, egy évezredes törté-
nelmi műhely elvesztése jó néhány földolgozhatatlan traumával terhelték és sajnos ter-
helik ma is az itt élők tudatát. Olyannyira, hogy hajlamossá válik az egész emberiséget
sújtó katasztrófákat, az általános fenyegetettséget, a század nagy értékvesztéseit, a kon-
tinenseket átlépő civilizációs válságot, s a mindebből természetesen ránk eső részt mint
csak minket terhelő, csak a mi történelmi katasztrófáinkkal összefüggő, speciálisan
minket elérő csapásokat felfogni, s ebből gerjeszteni önsajnálatot, tragikus világképet.
De mit is lehet várni egyebet egy olyan népességtől, melynek majd egyharmada dep-
ressziós, 7 százaléka kezelésre szorulna s csak ezek harmada jut orvoshoz?

Másfelől viszont erősödik a hajlam arra is, hogy az előbb leírt szemlélet terheitől
visszariadva vagy átlátva az abban megjelenő hibás logikát, közömbössé vagy elutasít-
tóvá válik mind a helyi traumák, mind az egyetemes krízisjelenségek iránt, s ezekben
a magatartásformákban világszerte hódító mintákat is követ. Ennek ellenére van esélye
a mi világunkra való értelmes és elfogulatlan figyelemnek is. Ezt egy évtizeddel ezelőtt
még nem mondhattuk volna el. Mert nagyon más egy totális diktatúra keretei közt ke-
resni az élet lehetőségeit, és más egy posztkommunista kapcsolati háló segítségével lét-
rejött gazdasági-politikai-média rendszer terheivel és önmaga gyerekbetegségeivel is bir-
kózó demokráciában a jövő útjának kiformalásán dolgozni. A legutóbbi évtized koráb-
ban elképzelhetetlen változásokat hozott régióink életében és mentalitásában. A válto-
zás mértéke különböző volt, tükrözte a szovjet zónába potsdamozott-jaltázott országok
korábbi szintje és a békelágerbe zárttság állapota közti kontrasztot. Ezt a NATO-csatla-
kozási tárgyalások és ütemezés, EU-álmok és esélyek pontosan visszaigazolják, függet-
lenül attól, hogy az adott országok belső fejlődési trendjei valóban megfelelnek-e az
Európában elfogadott vagy kialakult szerkezeteknek, normáknak.

Itt vagyunk tehát, s azon medítálunk, merre induljunk. Nem merünk lépni, mert
nem tudjuk, hova akarunk menni, de azt sem, hogy az előttünk álló út hova vezet.
Csak azt tudjuk, hogy a középső, a *harmadik* ugyan célba visz, de honnan kezdjük
a számolást? A tehetetlenségi nyomatók mégis előre hajt, pedig talán vissza kellene
mennünk. De azt sem tudjuk, meddig...

8.

Cipeljük magunkkal azt a súlyos zsákot, amit történelmünk jelent. Lehet, nélküle könnyebben futnánk, gyorsabban haladnánk, s jól járnánk, ha ezt a terhet lerakhatnánk. De azt is tudjuk, hogy szükségünk van rá, mint Marquez regényében Macondo lakóinak arra, hogy magukkal vigyék az ősök csontjait. Múltunk nélkül védtelenek lennénk, kiszolgáltatottabbak annál is, amilyenek így, zsákunkkal együtt vagyunk. Pedig a teher talán nem is a történelem, hanem az, hogy vérünkbe ivódott a történelem végzettségéről szóló tanítás: hogy csak az történhetett, ami történt. Ez abban az értelemben igaz, hogy ahelyett, ami már megtörtént, nem történhet más. (De azt ne higgyük, hogy tudjuk *mi* történt: a történesek nem egyenműek. Csak a kiszolgáltatottság az. Gondoljunk vissza az egy évtizeddel ezelőtti történetekre: mi lett volna, ha a Szovjetunió a maga válságának kezelésére nem a gorbacsovi utat választja, hanem egy agresszív-militáns változattal kísérletezik? A birodalmi logikából egyébként inkább az utóbbi, a szerencsénkre nem megvalósult változat következett volna...)

A mai világpolitika minden korábbtól eltérő paradigmákat követ, a közös biztonság védelme kulcskérdéssé vált, s az érdekvényesítésnek a korábbiaktól eltérő eszközei használatosak. Még az erőszaknak is rafináltabb, célravezetőbb formái alakultak ki. Noha a megmaradás kérdése ma is áthathatja a jövőről való gondolkodásunkat, ez már nemcsak a külső, hanem az önmagunknak való kiszolgáltatottsággal függ össze. (Egyébként lehet, hogy ez a nagyobb kockázat.) Nyilvánvaló azonban, hogy alkalmazkodásunk és önvédelmünk esélyei e pillanatban összehasonlíthatatlanul jobbak, mint a leköszönő évszázadban bármikor. Nemcsak a világ, hanem Magyarország is megváltozott, nemcsak a hátrányára. Bizonyos eszközöket ismét tud használni, s nem akar olyan vállalkozásokba kezdeni, amelyeknek nem látja a végét. Talán túlságosan is óvatossá vált, túl sokszor szenvedett kiheverhetetlen vereségeket ebben a száz évben (is). Az ezredforduló küszöbén lehetünk patetikusak, bár, ahogyan az ma illendő, csipetnyi iróniával. Tudnunk kell, múltunkról is a jövő ítélt, s Széchenyi híres mondásának parafrázisával elmondhatjuk: *Magyarország nem volt, ha nem lesz.*

Mert lehet, hogy ez a nemzet tényleg halálosan beteg, lehet, hogy igaza volt a magát utolsó magyarnak megélő Ady Endre szorongásának. De az is lehet, hogy belőle is csak a magyar depresszió beszélt. Lehet, hogy ez a depresszió a legfőbb magyar sorskérdés? És minden csak ezután, ezen keresztül értelmezhető? De gyógyítható-e ez a depresszió? Halálos, vagy csak halálra kísérő betegség-e?

Egyáltalán: tényleg ez lenne az új morbus hungaricus? Amelyben a magyar finitizmus kínál kedvező táptalajt a XX. század globális depressziójának? De tornyosuljon fölöttünk bármilyen fenyegetés: miért kellene osztoznunk a pusztulásban?

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Ha a XVIII. században születek, óriási freskókat festek”

BESZÉLGETÉS VARGA MÁTYÁS DÍSZLETTERVEZŐVEL

A Szegedi Nemzeti Színházban nem jellemző, hogy a nézők lelkesedésükben állva tapsolnának, május végén mégis szinte egy emberként pattant fel a közönség, amikor a civil kezdeményezésre megalapított Dömötör-díj gálaestjén az életműdíj átvételére Varga Mátyást szólították a színpadra. A magyar díszlettervezők doyenje hatvankilenc évvel ezelőtt, 1930-ban kezdte pályáját a szegedi teátrumban. 1935-ben elcsábította ugyan Budapestre a Nemzeti Színház, de nem szakított a Tisza-parti várossal sem, hiszen már 1936-ban három darab díszletét tervezte a Szegedi Szabadtéri Játékok számára. 1938-ban a mozgókép is megtalálta, s a következő hat évtizedben a Földindulástól a Liliomfin át a Honfoglalásig félszáz mozifilm és húsznál több tévéjáték díszlete készült el a tervei alapján. 1941-től 1944-ig a Kolozsvári Nemzeti Színházban tette le névjegyét. 1952 és 1956 között az Iparművészeti Főiskola tanszékvezető tanáraként mára elismert művésszé lett tervezők sorát tanította a színpadépítés tudományára. 1955-től 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig újból a budapesti Nemzeti Színház legtöbbet foglalkoztatott díszlettervezője volt. Fél évszázadon át a legnagyobb rendezőegyeniségek – Németh Antal, Major Tamás, Várkonyi Zoltán, Nádasdy Kálmán, Marton Endre, Mikó András – alkotótársaként dolgozott. A Szegedi Szabadtéri Játékok 1959-es újraindulásától a Dóm téri színpad legnagyobb szcenikai szakértője volt, mintegy harminc nagysza-

bású produkció díszlete fűződik a nevéhez. 1970-ben a Nemzeti Galéria rendezte meg életmű-kiállítását. 1987-ben Színháztörténeti Kiállítóházat létesített Szegeden, ahol díszletterveit, festményeit és kerámiáit tekintheti meg a közönség. Művészetét érdemes és kiváló művészi címmel, Bartók-Pásztory-díjjal, SZOT-díjjal valamint Kossuth-díjjal is elismerték, 1990-ben Szeged város díszpolgárává választották, 1993-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét vehette át. Matyi bácsi – ahogyan barátai, tisztelői szólítják – 89 esztendősen is mindennap dolgozik: szegedi otthona fölötti két parányi műtermében rajzol, fest és kerámiát formál. Beszélgetésünk célja nem a páratlanul gazdag életpálya hiánytalan és pontos bemutatása volt – arra a Varga Mátyás munkásságáról született két önálló kötet hivatott –, inkább az emlékek között kutatva mára színháztörténeté lett mozaikkockák felelevenítésére törekedtünk.

– *Matyi bácsi, hogy emlékszik az indulásra: a gyermekkorára, a szüleire?*

– 1910. december 1-jén születtem Budapesten, a Ferencvárosban, a Koppány utca 9. földszinti lakásában. Akkoriban még otthon szültek az asszonyok, nem volt divat a kórház, mert nagyon jó bábák voltak. Mozgalmasan telt a fiatalságom, mert a Ferencvárosban rengeteg fiatal volt, és nagyon vegyes, színes összetételű volt a lakosság, sok lengyel, német, osztrák élt a városrészben. Édesapám csanádpalotai születésű cipész-mester volt, aki 1908-tól három éven át itt szolgált Szegeden, a 3-as honvéd huszárok-nál. Rettenetesen szerette Szegedet, minden vasárnap színházba járt, állóhelyen nézte az előadásokat. Rengeteget mesélt nekünk otthon a szegedi színházi élményeiről. Kiválóan rajzolt, amikor kicsik voltunk, mindig erdőt, házakat kértünk tőle. 1914-ben, amikor kitört az első világháború, elvitték katonának. Szegeden vonult be, ahová édesanyámmal én is elkísértem. Szép matrózruhát adtak rám, de mezítláb voltam, mert cipőre már nem maradt pénzünk. Emlékszem, édesanyám nagyon szégyellte. Visszamentünk Pestre, ahol roppant nehéz évek következtek. Hárman voltunk testvérek: a húgom egy, az öcsém két évvel volt fiatalabb nálam. Legnagyobb gyerekként én segítettem édesanyámnak. A háborús években gyakran sorba álltam a péknél. Előfordult, hogy májusban utaltak ki 50 kg szenet, és mivel nem volt más szállítóeszközünk, édesanyámmal szánkóval vonszoltuk haza. Otthon én voltam a mindenes. Különösen a lámpafelelősi posztján örültem: nekem kellett a petróleumlámpát tisztítani és meggyújtani. A Glóbus Konzervgyárban készítették a katonáknak a frontra a konzerveket. Óriási üstökben asszonyok kevergették a gulyást. Délutánonként öt óra után, amikor befejeződött a műszak, kinyílt a konzervgyár Vágóhid utcára néző ablaka, és a maradékot ingyen kiosztották a népnek. Nagyon finom gulyást főztek, teli apró húsdarabokkal. Én álltam sorba egy háromliteres kannával, és vittem haza a családnak. Édesanyám krumplit főzött bele, és másnapra megvolt az ebédünk és a vacsoránk. Nagyon élelmesek voltunk, a zöldséget a Duna-parti nagycsarnok mellett szedtük össze. Édesapám 75 százalékos hadirokkantként jött haza a frontról. A jobb lába teljesen életelen volt, de nem engedte levágni. Kapott egy csípőre csatolható fémszerkezetet, ami a rossz lábát rögzítette, s azzal tudott járni. Otthon aztán újra elkezdett dolgozni.

– *Mikor kezdett érdeklődni a képzőművészet és a színház iránt?*

– Édesanyám a korszak egyik népszerű festőjének, Kézdi-Kovács Lászlónak egy olajfestményét kapta nászajándékba a húgától. Egy üde parkrészletet ábrázolt, teli színes virágokkal, kék éggel és felhőkkel. Szenvedélyesen szerettem ezt a képet, mindig felmásztam a díványunkra, s onnan néztem. Amikor ötéves koromban megkérdezték, mi leszek, ha nagy leszek, rögtön rávágtam: festőművész. Nagyon merészen hangzott,

de volt némi alapja, mert nagyon jól rajzoltam. Emlékszem, később, amikor a soroksári elemi iskolába jártam, a rajzórán pillanatok alatt megrajzoltam a feladatot, egy tulipánt vagy egy lámpaüveget, sőt utána a többieknek is én csináltam meg. Otthon gyakran játszottunk színházat. Édesanyánk eléggé művelt volt, mindig úgy főzött, hogy a kredenc fiókjában kinyitva állt a regény vagy a verseskötet. Bősön született, édesapja vízimolnár volt, aki nagyon tudta a szakmáját, maga építette a malom faszerezeteit. Lehet, hogy én is nagyapámtól örököltem a fűrő-faragó tehetségemet. Édesanyám nem járt első elemibe, mindjárt a második osztályt kezdte, mert már az iskola előtt jól tudott írni-olvasni. Emlékszem, amikor feljöttek Pestre a csanádpalotai rokonok, mindig a Király Színházba vitték őket a szüleim, utána pedig sokat beszélgettek az előadásról.

– *Mikor próbálkozott először díszletkészítéssel?*

– Negyedikes voltam a Soroksári úti elemi iskolában, amikor egy színielőadáshoz kellett díszletet festeni. Vállalkoztam rá, mert tudtam, édesanyám is segít majd. Kiraktuk a duplaágyat a nagyszobából, csomagolópapírokat ragasztottunk össze, s arra festettem meg a hátteret. Édesanyám annyira benne volt, hogy a konyhában csinálhattam kulisszát. Én fűrészeltem, ő pedig fogta a lécet. Később azokhoz az egyetemistákhoz csapódtam, akik az Illatos úti kápolnában rendeztek színielőadásokat. A díszletezőjűk lettem, a függönyöket kezeltem, amiben tudtam, segítettem nekik.

– *Hol végezte az iskoláit, kik voltak a meghatározó tanárai?*

– Az elemi iskola elvégzése után reáliskolába jelentkeztem, mert Bécsben élő egyik távoli rokonunk építésmérnök volt, s akkoriban én is az szerettem volna lenni. De nem vettek fel a reáliskolába, mert a jelentkezési lapra ráírtam, hogy apám cipésmester, a felvételi pedig épp az 1919-es kommunista időszakban volt, amikor az iparosokat is kapitalistáknak tekintették. Végül szüleim a Gyáli úti polgáriba írtak, ami egy kiváló iskola volt, kitűnő tanárokkal. Két rajztanárom volt: Hofbauer Károly és Edvi Illés Jenő, akinek a családjában több képzőművész is volt (például Edvi Illés Aladár kiváló festő volt, a Nemzeti Galéria is őrzi a képeit). A polgári nagyon jó iskolatípus volt, a mezőgazdaságtól a matematikán át az irodalomig mindent jó színvonalon tanítottak, könyvet kötöttünk, faragtunk, mintáztunk. Harmadikos voltam, amikor Edvi tanár úr észrevette, hogy mennyire érdeklődöm a rajz iránt. Kiemelt az osztályból baráttal, Zöllei Gyulával együtt, aki később sógorom lett, mert a húgomat vette el feleségül. A szertárban csinált nekünk csendéleteket, s azokat festettük, nem a kötelező anyagot. A polgári iskolai években szinte minden héten mentünk azokra a diákelőadásokra, amelyeket a Nemzeti Színház társulata tartott a Városi Színházban. Ezeknek az előadásoknak egyik szervezője Papp Mariska színésznő – Major Tamás édesanyja – volt, aki mintegy hitbizományként kapta ezt a lehetőséget, mert a Gellért Szálló előtt ő köszöntötte a fővárosi művészek nevében hatalmas rózsacsokorral a lovon bevonuló Horthy Miklóst. Ez a gesztus sok mindentől megkímélte később a Major családot, annak ellenére, hogy Major Tamás kommunista lett. A polgári után a Fővárosi Iparrajz Iskolába kerültem, nem mehettem az Iparművészetre, mert még nem voltam 15 éves. 1926-ban kerültem az Iparművészeti Iskola díszítő festő szakára, ahol kiváló tanárim voltak: Sándor Béla, aki a század elején az egri székesegyház freskóit festette; Udvary Géza, akitől figurális tervezést tanulhattam (freskói ma is láthatók a Parlamentben); Haranghy Jenő, a kiváló grafikus; az alakrajzot a kitűnő szobrász, Simay Imre tanította, akinek majomcsaládot ábrázoló híres márványszobra ma a Nemzeti Galériában

látható. Érdekes volt, hogy az Iparművészeti Iskolában nem vehettünk ceruzát a kezünkbe, mindent tűhegyes kínai ecsettel rajzoltunk. Rendkívül jó alapokat kaptam ott, s annak köszönhettem, hogy később mindig nagy biztonsággal tudtam rajzolni. Ma a barokk templomok ornamentikáit lefestik fehérre, mert nincs, aki rendesen megfesse. Másodikos korunkban mi már úgy tudtuk festeni ezeket a plasztikákat, hogy a tanév végén felállványoztuk a termünket, és egy nagy barokk mennyezetet festettünk. Klaszszikus párkányokat és konzolokat rajzoltunk, festettünk. Még az is előfordult, hogy rátettem a saját festésű párkányra az ecsetet, mert annyira plasztikusan jött ki a falból, hogy meg lehetett volna fogni. Ma már ez nem divat, helyette odamaszatoznak valamit. Az iskolával kijártunk az Üllői úti fűvészkertbe virágot, a Margitszigetre vagy a Tabánba tájképet festeni. Minden szombaton pedig állatrajz óránk volt az állatkertben. Harmadévben vezették be a scenika oktatását. Előttünk már volt egy scenikai osztály, Oláh Gusztáv vezette. Három-négy növendéke feljárt hozzá az Operaház műtermébe, és ott dolgozva tanultak. Később Kürthy György vállalta a scenikai osztály vezetését, bennünket is ő tanított. Kürthy eredetileg építész mérnök volt, de mivel nagyon szép ember volt, Hevesi Sándor rábeszélte, hogy legyen színész. Nem volt rossz annak sem. 1930-ban Szegedre nevezték ki színigazgatónak. A növendékei közül én voltam a legügyesebb, ezért megkért, hogy jöjjelek le vele Szegedre, és segítsék neki a díszletkészítésben. Örömmel jöttem, mert apám meséi révén meg voltam már fertőzve Szegeddel. A Kossuth Lajos sugárúton egy idős házaspárnál kaptam albérleti szobát. A férfi, aki nyugalmazott csendőr alhadnagy volt, roppant szigorú embernek bizonyult. Megkövetelte, hogy a színházból mindennap pontosan 12 órára hazamenjek ebédelni. 160 pengő volt az első havi fizetésem, abból fizettem nekik a lakbért és a kosztot. Úgy bántak velem, mint saját gyerekükkel. Este, amikor hazaértem a színházból, már várt a sütemény az asztalon. Nagyon jól éreztem magam náluk, igyekeztek mindenben a kedvemben járni.

– *Milyen volt akkoriban a szegedi színház?*

– Nagyon sokat dolgoztunk, de nem volt az a görcsös hangulat, ami ma jellemző. Akkoriban teli volt derűvel a színház, sokat mulattunk, mentünk kuglizni, vendéglőbe jártunk, szerenádokat adtunk. Egy szál rózsa két fillér volt, azaz két pengőért száz szálát lehetett venni. Amikor szerenádoztunk, mindig hatalmas csokrokat dobtunk fel az erkélyre a hölgynek. Két pengőt nem lehetett elkölteni egy ebédre, s abban már benne volt a leves, a sült és a bor is. Nagyon jól éltünk akkoriban. Patkós Irma volt a színház szubrettje, Bilicsi Tivadar a táncos komikus, Kiss Manyi is itt játszott. Nagyon jó volt az operatagozat, már az első évben bemutattuk többek között a Hunyadi Lászlót, a Bajazzókat és a Sába királynőjét.

– *Más volt a közönség?*

– Jobban magának érezte a színházat. Vasárnaponként három előadást is tarthattunk: délelőtt 11 órától, délután 3-tól és este 7-től. A díszleteket is úgy terveztük, hogy könnyen mozgathatók, jól felhasználhatók, egymásra építhetők legyenek. A mai tervezők mindig remekműveket szeretnének alkotni, kielégítve vele a rendezőt vagy saját magukat, holott fontosabb a színház működésének biztonsága. Márkus László – nem a színész, hanem az Operaház egykori igazgatója – mindig azt mondta: Ha van egy templomod, tervezz bele egy oltárt; ha van egy oltárod, tervezz köré egy templomot. Manapság gyakran összerombolják a régi díszletelemeket, a praktikummal nem törődnek. Akkoriban nem lehetett össze-vissza dolgozni, mindig fel kellett használni az új

díszlethez a már meglévő elemeket is. Eleve úgy terveztünk, hogy arra gondoltunk, miként növeszthetjük majd egymásba a következő daraboknál a díszleteket. Nagyon praktikus gondolkodásra neveltek bennünket. 1929 és 1931 között a szegedi színház rendezője volt Németh Antal, a nagyon komoly felkészültségű színházi szakember, aki a berlini egyetemen irodalmat és művészettörténetet tanult, majd ösztöndíjasként Bécsben, Münchenben, Párizsban és Kölnben színháztudományi tanulmányokat folytatott. Ő modernebb szellemet hozott Szegedre, csináltunk például olyan Bohéméletet, amelynek fekete horizontja volt, jobb oldalon állt a kocsmá, bal oldalon a vámház és a bódék, a zsinórpadlásról pedig fekete cérnaszálak lógtak le fehér vattacsomókkal, mintha hó esne. Egészen modern megoldásnak számított akkoriban. Emlékszem Harsányi Zsolt 1931-ben bemutatott Család című drámájára, amihez érdekes léckonstruktúciót csináltunk, nem voltak ajtók, helyettük kilincseket függesztettünk fel zsinórral, s azzal nyitották az ajtót. Nem voltunk elmaradva a legfrissebb, legmodernebb nyugati irányzatoktól sem, nem kellett szégyenkezniük. Megcsináltuk József Ferenc főherceg és fia darabját, a Colombust, amelynek óriási sikere volt. Később megismételték az előadást a Tisza-parton is, ahol egy uszályra tették a díszletet.

– *Hogyan került a budapesti Nemzeti Színházhoz?*

– 1932-ben be kellett vonulnom katonának Bajára, a tisztiiskolába. Közben Németh Antallal megcsináltuk Az ember tragédiáját a Budai Színkörben. Amikor 1935-ben kinevezték a Nemzeti Színház igazgatójává, kaptam tőle egy táviratot, hogy jelentkezsem nála a Nemzetiben. Mérföldkőnek bizonyult a pályámon, hogy a Nemzeti tervezője lettem, mert csodálatos feladatokat kaptam. Nehéz lenne mindet felsorolni. Emlékezetes volt Miklós Jenő Bolyaiak című színdarabja, amit Ódry Árpád rendezett. Bemutattuk a Hamletet, több rendezésben is Madách Tragédiáját. Az 1937-ben bemutatott O'Neill-darab, az Amerikai Elektra színpadképével aranyérmet nyertem a párizsi világiállításon. Akkoriban történt, hogy meghívott a lakására teázni Márkus László, az Operaház igazgatója, aki az Ágis tragédiáját rendezte a Nemzetiben, s a díszleteket is maga tervezte, de engem kért fel a scenírozásra, én készítettem el a részletrajzokat. Teázás közben azt mondta nekem: az volt Németh Antal szerencséje, hogy díszlettervezőnek engem hozott a Nemzetibe. Ugyanis Németh mindenkit elküldött a régi gárdából, aki Hevesi Sándor embere volt, és a színpadmestertől a világosítóig egy teljesen új csapatot alakított ki a saját igényeinek megfelelően. Hevesiek pedig átmentek a Magyar Színházba, a mostani Nemzetibe. A Nemzeti Színházban egészen összeharagkoztam Németh Antallal, akinek az volt az ideálja, hogy a színházában a produkcioikat igazgató-főrendezőként csak az ő neve fémjelzi, a darabot pedig nem egyes színészek, hanem a társulat játssza. Amikor 1938-ban a forgószínpadra építve akarta bemutatni a Bánk bánt, felkért, hogy tervezzem meg a díszletet. Semmit sem beszélünk meg előre, a magam feje után mentem, jelenetekre tagoltam a drámát, és kitaláltam hozzá a színpadképet. Egyik hétfőn bementem a színházba, s megdöbbenve láttam, hogy a fiókom fel van törve. Kérdezem a színház fotósát, mi történt. Azt felelte, még szombaton Németh Antal utasítására ő vette ki a fiókomból a Bánk bán terveit. Fotókat és diákat készített róla, mert a direktor hétfőn reggel Kecskemétre utazott, ahol a Katona József Társaság számára előadást tart az új Bánk bánról. Amikor jött a bemutató, a plakáton a következő szerepelt: A díszletet Németh Antal elgondolása szerint tervezte Varga Mátyás. Ez nem volt igaz. Odamentem hozzá, s megkérdeztem: Doktor úr – így szólítottuk doktorátusa miatt – ki a jó cipész, aki rendeli a cipőt, vagy aki elkészíti? Azt hiszem, kicsit elszégyellte magát.

– *Ki volt akkoriban a Nemzeti legnagyobb sztárja?*

– Egyértelműen Bajor Gizi. Emlékszem, amikor a Kaméliás hölgyet csináltuk, nagyon szép díszletet terveztem. A második felvonásban egy nagyon előkelő barokk díszletet találtam ki gyönyörű kariatidákkal. Amikor Bajor először bejött és körülnézett, nem tetszett neki, azt mondta, szinte semmi ne legyen a színpadon, hogy csak őt nézzék. Végül csináltam egy francia gobelinszobát visszafogott színekkel. Bajor Gizi roppant igényes volt a munkájára, s nagyon értette a mesterségét. Mindig autóval jött a színházba. A Corvin áruház előtt megállt, a sofőrje előre bejött, szólt a portásnak, hogy jön a méltóságos asszony. A portás – zsinóros magyar kabátban – az ajtónyitás után mélyen meghajolva fogadta Bajor Gizit, aki úgy vonult be, mint egy királynő. A pengős világban háromezer pengő volt a havi fizetése, és minden este, amikor játszott, jelenléti díjat kapott. Ez persze nemcsak neki járt, a díszítők is kaptak négy-öt pengőt jelenléti díjként, sőt mi is, akik a festőteremben dolgoztunk. Akkoriban szinte minden díszítőnek Mátyásföldön vagy Sashalmon volt villája. Perzsagalléros kabátban és kalapban jártak, mint az urak, nem olyan toprongyosan, mint a maiak. Rangja volt a színháznak, ezért igyekeztek a munkatársakat is méltó módon megfizetni.

– *Hogy emlékszik a Szegedi Szabadtéri Játékok indulására és első korszakára?*

– Nagyon színvonalas, rangos előadások voltak. 1936-ban Madách Tragédiáját, Herczeg Ferenc Bizáncát és Kacsóh János vitézét terveztem. Akkoriban az állam a filéres gyorsokkal is segítette a szegedi szabadtéri népszerűvé válását. Budapestről Szegedre nyolc pengőért retúrjegyet lehetett váltani, s előadás után mindig megvárta a vonat a közönséget. Rengetegen jártak Szegedre. Emlékszem, az egyik bemutató előtt a bejáratnál álltam és mondtam a késve érkezőknek, siessenek, mert már megy a nyitány. Egy öreg néni keze csomaggal szaladt, s amikor megkérdeztem tőle, honnan jött, lihegve mondta, hogy Szombathelyről. Óriási lelkesedés volt akkoriban a szabadtéri iránt. Ma elképesztő közöny uralkodik, nem érdekli az embereket semmi. Néhány évvel ezelőtt, amikor egyszer bementem a festékboltba, és kértem a vezetőt, hogy sürgősen hozasson egy bizonyos festéket, ami a szabadtéri díszletéhez kellene, az volt az ingerült válasza, majd hozzák, ha sorra kerül a rendelés.

– *Hogyan került Kolozsvárra?*

– Észak-Erdély visszacsatolása után 1941-ben újra működni kezdett a Kolozsvári Nemzeti Színház. Táray Ferencsel a szegedi szabadtéren dolgoztam együtt a Fekete Máriában, ő javasolta Vaszy Viktornak és Mihályfi Bélának, hogy engem hívjanak díszlettervezőnek. Nagy örömmel mentem, dacára annak, hogy akkoriban már nagyon sok filmet forgattam, és azokkal sokkal jobban kerestem. Akkoriban ötszáz pengő volt a Nemzeti Színházban a havi fizetésem, egy filmmel pedig akár két-háromezer pengőt is megkerestem egy hónapban. Nem bántam meg a döntésemet, mert művészi szempontból rendkívül gyümölcsözőnek bizonyult a kolozsvári korszakom. Három év alatt mintegy száz operához, operetthez, baletthez, prózához készítettem ott díszletet.

– *Nagyszerű művészek dolgoztak ott akkoriban, Vaszy Viktor például legendás Turandot-előadást csinált Takács Paulával a főszerepben...*

– Takács Paulával és férjével, a csellista Tokaji Andrással nagyon jó barátságban voltunk, Kolozsvárott egy házban laktunk. Amikor később, a háború után először hívták vendégszerepelni Turandotként az Operaházba, nálunk szállt meg Pesten. Kaptunk tőle egy páholyt az előadására, amire anyósomékkal együtt mentünk el. Amikor

elhangzott Turandot második felvonásbeli nagyáriája, anyósom a hatalmas tapsvihár közben felháborodva odasúgta a feleségemnek: Te ennek a nőnek megengeded, hogy a konyhád felmossa?! Paula néhány év múlva immár tagként az Operaház egyik legnagyobb énekesnője lett.

– *Hogyan került kapcsolatba a filmmel?*

– Az 1938-as évfordulóra készítettek egy Szent Istvánról szóló kisfilmet, de akkor már az első zsidó törvény életbe lépése miatt kiváló tehetségű kollégám, Pán József nem csinálhatta meg hozzá a díszletet. Ő javasolt maga helyett engem. Egy hatalmas koronázó termet kellett terveznem. A filmnek, s benne az én díszletemnek is nagy sikere lett. Utána gyakran hívtak filmezni. Nagyon szerettem például a Kodolányi-dramából készült Földindulás című filmet, amelynek Páger Antal volt a főszereplője. Akkoriban rengeteget dolgoztam a filmekkel, én csináltam többek között a Tóparti látomás, A tanítónő, később az Ének a búzamezőkről, a Beszterce ostroma díszleteit. A legkedvesebb filmes munkám az 1955-ben forgatott Liliomfi volt, de nagyon szerettem a Budapesti tavaszt is. Nem értem azt a mérhetetlen tehetetlenséget, ami ma a filmgyártásban tapasztalható. A negyvenes évek elején néhány nap alatt összeállt egy stáb, néhány kereskedő, gyáros összedobta a szükséges pénzt, s már forgathattunk is. Most pedig minden olyan körülményes, hogy borzasztó. Előfordult, hogy nem volt helyünk a nagy stúdiókban, ezért Muráti Lilivel és Kiss Ferencsel hét nap alatt forgattunk le egy kémtörténetet a nagy vetítőben. Ma csak a pénz a lényeg, mindenki meg akar gazdagodni. Volt olyan, hogy megcsináltuk a filmet, és csak utána kötöttük meg a szerződéseket. Ma ilyen nem létezik, ma első a gázsí, sokszor még előleget is kérnek. Én soha, egyetlen munkámért sem vettem fel előleget.

– *Hogy vészelte át a második világháborút?*

– A vezérkari főnökségen szolgáltam, aminek a Színház utcában volt a központja. Először akkor hívtak be néhány hónapra, amikor Erdélyt és a Délvidéket visszacsatolták. Érdekes volt, mert a világháború nagy részét végigkövethettem térképeken, már előre figyelhettem, hogyan alakul majd a front. Amikor az oroszok ellentámadásba lendültek, ki kellett mennem Kijevbe, mert kértek egy jó rajzolókat. Nagy élmény volt Kijev, még operaelőadásokra is elmehettem. Emlékszem, nagyon jó rendezésben láttam a Tannhäuser-t és a Denevért. Kijevben a vezérkari főnökségen egy óriási térképen dolgoztunk, az egész orosz terület fel volt térképezve meglehetősen nagy léptékben. Két egymás fölött kiterített térképen tartottuk nyilván a csapatmozgásokat. Az osztályvezetőnk, Padányi vezérkari alezredes egyszer pánikszzerűen azzal rohant be: Mi lesz velünk, az oroszok már 150 kilométernyire Nyezsinnél tartanak, s a magyar vezérkar még mindig Kijevben van. Mayer vezérkari alezredes jött át a német vezérkartól, s ő rajzolta be saját zsebtérképei alapján a nagy térképünkön az aktuális frontvonalat. Akkor adták ki a parancsot: másnap reggel elhagyhatjuk Kijevet. A körülbelül háromszázezer lakosú ipari városba, Zsitomirba mentünk, amit szinte a földdel tettek egyenlővé, csak a gyárkémények álltak. Ott gondoltam egyet, bekopogtattam Padányi alezredeshez, s civil módra arra kértem, engedjen haza. Legnagyobb meglepetésemre azonnal telefonált, hogy a másnap reggeli szabadságos repülőgépen Varga hadnagynak biztosítsanak helyet. Érdekesség, hogy a repülőgépet a színész Bánhidi László bátyja vezette. A parancsnokom olyan lovagias volt, hogy telefonon értesítette a feleségemet, aki várt rám a reptéren. A következő év végén az oroszok már több ezer ágyúval lőtték Budapestet. A Gizella úti lakásunkat is kibombázták, ezért mi a Szieszta Szanató-

riummal épp szemben anyósoméknál húztuk meg magunkat. 1944 karácsonyán a János Kórházban született a húgom, akit elmentünk meglátogatni. Hazafelé jövet a Vérmező utca környékén már hallatszottak a belövések. Karácsony este mentünk le a pincébe, és csak február 12-én jöttünk fel.

– *Hogyan történt az újrakezdés a színházban a háború után?*

– Az ostrom után azonnal megindult a munka. A régi repertoárszínházaknál az volt a jó, hogy nem csak egy-egy előadásra készült a társulat, hanem a raktárból ötvenhatvan darab díszletét és kosztümjeit is elő lehetett venni. Csak Az ember tragédiájából négy különböző változat pihent a raktárban. Ez a hatalmas tartalék óriási kincsnek bizonyult. Gyönyörűen megfestett hatalmas régi hátterek voltak. Emlékszem, amikor Németh Antal utasítást adott, hogy A velencei kalmár régi hátterét használjuk fel, vagy fél napig nézegettem, olyan gyönyörűen kidolgozott munka volt. Fájt a szívem, hogy tönkre kellett tennünk.

– *Milyen jelei voltak a szovjet befolyás erősödésének a színházban az ötvenes években?*

– Talán meglepő amit mondok, de úgy vélem, sok haszna is volt az orosz színházi gondolkodás megjelenésének, mert jobban megkövetelték a szerepek elemzését, a figurák előéletének ismeretét. Az orosz színházkultúra a kommunizmus idején is fejlődhetett, mert nagyon komoly állami támogatást kapott. A politika látványosan nem szólt bele a Nemzeti Színház működésébe, legalábbis nem emlékszem arra, hogy betiltottak volna akár csak egyetlen előadást is.

– *Mennyire figyelt a politikára?*

– Mindig tudtam az ösvényeket, amelyeken közlekedni lehetett, de sohasem voltam politizáló művész. Inkább beletemetkeztem a munkába.

– *Az ötvenes években az Iparművészeti Főiskolán oktatott. Szeretett tanítani?*

– Nagyon, mert jó volt a sok tudást, tapasztalatot átadni. Az egykori tanítványaim már befutott, neves művészek, beérték engem. A díszlettervezést igazából nem lehet tanítani, komplex ismeretek szükségesek hozzá. Programszerűen, jól felépítettük a képzést, a rendezési alapelvektől az építészetig szerteágazó szakmai alapot igyekeztünk biztosítani. Később nem volt mindig így, nem tapasztaltam a minőség javulását. A mai fiatal díszlettervezők mindenáron művészek akarnak lenni, ahelyett, hogy először a szakmai alapokat mesterember módjára megtanulnák. Amikor 1938-ban én terveztem a díszelőadás, Vörösmarty Árpád ébredése című darabjának díszletét, a Gellért Szállóban megrendezett kormányzói fogadásra – amelyen Horthy Miklós is részt vett –, engem nem hívtak meg, mert akkor még a színházi hierarchiában a díszlettervező nem mint alkotóművész, hanem mint a díszítők magasabb rangú vezetője szerepelt. Ma pedig mindenki művész, ahogy megtervez egy előadást.

– *A Szegedi Szabadtéri Játékok 1959-ben kezdődött második korszakának is meghatározó díszlettervezője volt, legendás produkciók fűződnek a nevéhez. Visszatekintve melyik előadást tartja a legkedvesebbnek?*

– Az 1968-as Aida Mikó András rendezésében óriási előadás volt. A Hunyadi Lászlót és a Bánk bánt is nagyon szerettem. A Dóm téri hatalmas színpad remek lehetőségeket rejt egy díszlettervező számára.

– *Mikor kezdett kerámiákkal is foglalkozni?*

– Amikor jelentkeztek az ifjú titánok, akkor váltottam. Elhatároztam, hogy elkezdék keramizálni. Korábban is gyakran kellett a színházban a díszlet részeként szobrot

formáznom. Volt egy barátnőnk, akinek a műhelyébe átjárhattam dolgozni. Később csináltattam magamnak kemencét, mert sok örömet okozott ez a munka.

– *A díszlettervezőnek olykor különleges feladatokat is meg kell oldania. Ha jól tudom, 1993-ban is kapott egy ilyen váratlan megbízást.*

– Amikor meghalt Antall József miniszterelnök, kaptam Budapestről egy telefont, hogy azonnal üljek taxiba és menjek be a Parlamentbe. Ott már vártak, felkísértek a miniszterelnöki hivatalba, ahol a temetést szervezték. Meg kellett terveznem a búcsúztatás parlamenti és temetői helyszínét. Ma is megvannak valahol ezek a rajzok. Kicsit bosszús voltam, mert Makovecz Imre négy hatalmas kopjafát is beállíttatott, ami nem illett oda. Antall Józseffel egy-két évvel korábban a szegedi szabadtéri fogadásán beszélgettem. Kicsit talán modortalantul kérdeztem tőle, hogy tudott ilyen híg embereket összeszedni, amikor megalakította a kormányát. Erre ő nagyot nyelt, s azt mondta, a politikában sokszor megalkuvásra van szükség. Később is találkoztunk egyszer, amikor az Atillát csináltuk a Margitszigeten, és eljött megnézni az előadást.

– *A nemrégiben civil kezdeményezésre létrehozott színháziaknak járó szegedi elismerés, a Dömötör-díj első életműdíját önnek ítélte a társadalmi kuratórium. A Szegedi Nemzeti Színházban megrendezett gálaesten a közönség felállva tapsolt, amikor köszöntötték a színpadon. Sok más rangos művészeti díj után hogyan fogadta a Dömötör-díjat?*

– Meglepetés volt, mert csak annyit mondtak, menjek hét órára a színházba. Amikor az ember már lassan halni készül, eljön a betakarítás ideje. Jólesett, hogy nem feledkeztek meg rólam!

– *Kilencvenhez közeledve sok évet letagadhatna. Mi a titka?*

– Mindig normálisan éltem. Ma is rendesen étkezem. Ezt még otthon szoktam meg, édesanyám mindig úgy engedett el bennünket az iskolába, hogy előtte reggeliznünk kellett. Nagyon fontosnak tartom a rendszerességre szoktató családi indítást. Amikor évekkkel ezelőtt a Honfoglalás című filmet forgattuk, a főszerepet játszó olasz világsztárral, Franco Neróval utaztam vissza vidékről Budapestre. Ő is arról faggatott, hogyan élek. Tetszett neki, mennyire mozgékony vagyok, ezért részletesen el kellett mondanom, mit és mennyit szoktam enni.

– *Hogyan telnek a napjai?*

– Mindennap dolgozom. Magam vásárolok be, ami kicsit már fárasztó, de a múltkor megvizsgált Baradnay professzor, aki azt mondta, még tíz-tizenöt évet ad. Annyi már biztosan nem lesz, de remélem, sok elkezdett munkát be tudok még fejezni.

– *Milyen gyakran jár színházba?*

– Ma már nemigen megyek. Nem is hívnak. Nagyon gyakran csalódtam az utóbbi években, mert egyre csúnyábban beszélnek a színpadon. Nem szeretem a ma uralkodó szájtépő stílust. Meggyőződéseim, hogy a rockprodukciók sem a gyönyörű barokk színházakba valók. Egy nemzeti színháznak más a célja, feladata. Régi vágyam: úgy kellene összeállítani a Szegedi Nemzeti Színház műsorát, hogy a 10-12 éves általános iskolásoktól az egyetemistákig mindegyik korosztály megismerhesse a magyar- és a világirodalom nagy klasszikus drámáit, például a Hamletet, Az ember tragédiáját. A szabadtérin a Bánk bán vagy Az ember tragédiája előadásain magyar szakos hallgatók statisztálhatnak, s így életre szóló élményt szerezhetnének. A Dömötör-díj gálaestjén több olyan ügyvéd és orvos is gratulált, aki egyetemista korában négy-öt éven át nya-

ranta a szabadtérin statisztált. Azt mondták, ma is jól emlékeznek arra, hogy az én díszleteimben játszottak.

– *Voltak-e olyan díszletek az elmúlt években Szegeden, amelyek elnyerték a tetszését?*

– Csak kevés. Nagy hiba, hogy díszletkonstrukciók tervezői általában nem tudják eldönteni, mi van bent, illetve kint, s emiatt gyakran dramaturgiaiilag nem stimmelnek a jelenetek. Sokszor bosszankodom az ilyen melléfogásokon. Azt gondolom, nem váltak a szabadtéri előnyére az Operaházzal és az Operett Színházzal közösen létrehozott produkciók sem. Ezeknek a fővárosi teátrumoknak a színpadnyílása és a forgószínpaduk ármérője egyaránt 12-12 méter, ezért ekkora térre összpontosítják a díszletet. A Dóm téri szabadtéri színpad nyílása viszont 30 méter. Általában nem tudják tökéletesen feloldani ezt az ellentmondást. Mi annak idején mindig a színpad teljes szélességében díszítettünk.

– *Mi a jó díszlet titka?*

– Szeressenek benne játszani a szereplők! Egyszer csináltunk a Nemzeti Színházban egy mesejátékot, aminek Balázs Samu volt a főszereplője, de nem tudta megfogalmazni a figurát. Amikor először bejött a díszletembe, körülnézett, és azt mondta: Megvan! Már tudja, hogyan kell ebben a térben játszania. A manapság gyakori túlzottan modern törekvések általában fiaskók. A nagyszínházak nem kísérletezésre épültek. A New York-i Metropolitan vagy a Milánói Scala sem kísérletezik nyakra-főre, megmarad a bevált, klasszikus játékmódnál. Baj van a színházakban az emberi viszonyokkal is. Szikora János három évig volt itt a Szegedi Nemzeti Színházban, de én csak az utolsó héten ismerkedtem meg vele. Pedig én tudtam róla, figyeltem rá, hogy nagyon jó Rómeó és Júliát rendezett Miskolcon. Ő viszont nem tartotta fontosnak, hogy egy ilyen „öslényt” megismerjen. Végül a kisszínházban botlott belém, nem tudta elkerülni a találkozást. Nikolényi Istvánnal korábban jó barátságban voltam, igazgatóként mégsem tartotta fontosnak, hogy megbízzon valamilyen munkával. Pedig évtizedeken keresztül csináltam, és tudom, hogy ehhez a mesterséghez én értek a legjobban. A többiek csak kullognak utánam. Ha a XVIII. században születek, óriási freskókat festek. Sajnos a mi századunk erre már nem alkalmas.

– *Szép házasságban él feleségével, Anna asszonnyal. Mit árul el a családjáról?*

– A feleségemet örökölttem. Amikor nyaranta a Dóm téren dolgoztam, az első feleségem sok szegedi családdal jó barátságba került, így Annával és a férjével, Berkesi professzorral is. Később a professzor megbetegedett és meghalt, nem sokkal később a feleségem is elhunyt. Közben a két család is megismerkedett egymással. Amikor tüdőgyuladást kaptam, és sokáig otthon, Budapesten betegeskedtem, a lányom már türelmetlen volt. Akkor telefonáltam Annának, aki eljött ápolni. 1973-ban azután házasság lett a dologból. Ennek immár huszonhat éve, az első feleségemmel is harminc évig voltunk házасok. Azt hiszem, a jó házasság titka a türelem. Második feleségem ötlete volt, hogy Színháztörténeti Kiállítóházat létesítsek Szegeden. A fiam az Egyesült Államokban él, tehetséges és sikeres építész. Magyarországon nem vették fel a Műszaki Egyetemre, mert templomba járó volt, s emiatt az építőipari technikumi osztályfőnöke nem megfelelő jellemzéssel küldte a jelentkezési lapját az egyetemre. Nagyon jó barátságban voltunk Kisfaludi Strobl Zsigmondékkal. A lányuknak két olyan korú lánya volt, mint az én fiam. Sokszor együtt tízóraiztak, ebédeltek. Kisfaludi lánya Angliában végezte az egyetemet, amikor az apja a királyi családot mintázta, ezért anyanyelvi szinten beszélt angolul, s itthon hozzá jártak magyarul tanulni az angol és az amerikai kö-

vetség munkatársai. Matyi fiam is korán elkezdett tőle angolul tanulni, így mire leérettségizett, már szinte tökéletesen beszélt. Mivel jól ismerte az amerikai követség korábbi főtitkárát, amikor nem vették fel itthon az egyetemre, írt neki Washingtonba egy levelet. A válaszlevélben egy meghívót kapott, a bécsi amerikai követségen keresztül kikerült az Egyesült Államokba, ahol ösztöndíjasként építészmérnöki diplomát szerzett. Utána több cégnél is dolgozott, minden évben építettek valahol egy-egy hatalmas épületet. Egyszer megírta levélben, hogy az én szisztémámat is hasznosította: úgy mutatta be a közönségnek az épületet, hogy nemcsak a makettjét láthatták, hanem mint egy díszletet egy komplett lakást is berendeztek. Később Törökországban is dolgozott, egy karavánszerájt épített színházteremmel és étteremmel. Kuvaitból az írta, hogy mérhetetlen sok pénzből építhettek. Legutóbb Indonéziában épített egy repülőteret. A felesége egy nagyon helyes japán asszonyka, nemrégiben telepedtek le Washingtonban.

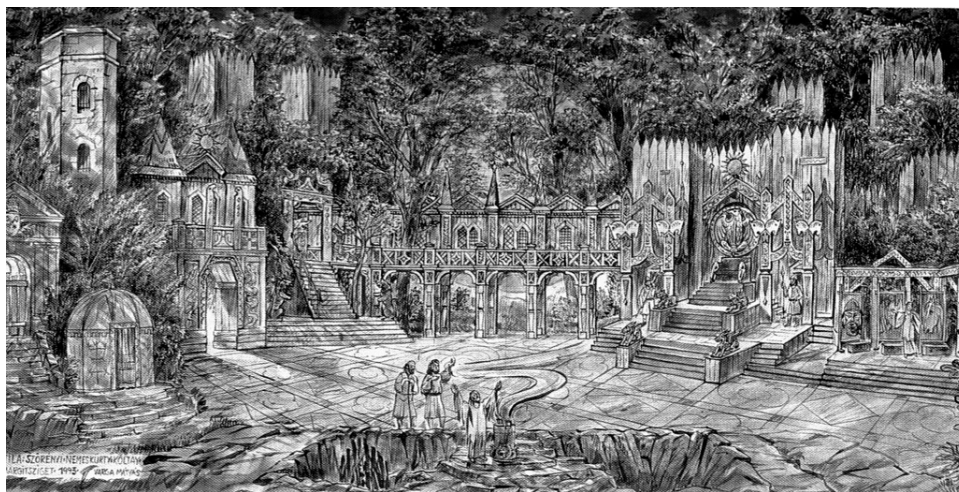
– *Mi volt a legutóbbi munkája?*

– Legutóbb a Nemeskürty István által az ezredfordulóra tervezett Sacra Coronán dolgoztam, amiből valószínűleg nem lesz semmi, mert nincs rá pénz. Pedig tizennyolc nagy látványtervet készítettem hozzá. Azt hiszem, nagyon jól sikerültek. Örömmel dolgoztam rajta, mert muszáj elfoglálnom magam, nem nézhetem mindig a tévét, amit egyre jobban utálok.

– *Miért Szegedet választotta a nyugdíjas évekre lakóhelyéül?*

– Mindig nagyon szerettem Szegedet, talán jobban, mint a szegediek. Döntő érv volt a város mellett az is, hogy feleségem szegedi. Jól érzem itt magam, bár gyakran bosszankodom amiatt, hogy mennyi mindent másképpen kellene csinálni. Az emberek általában nem szeretnek dolgozni, pedig mindennek a munka az alapja. És nagyon igaz a régi mondás: a munka nemesít.

Hollási Zolt

A Magyarországiért Alapítvány kurátorai úgy határoztak,
hogy jeles Bizottságot kérnek fel arra a célra,
hogy együtt munkálkodva
a Magyar Szellem Láthatatlan Múzeumát létrehozzák.

Ezen szándék tanúságaképpen 1999. június 19-én
az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban
a Bizottság kinyilvánítja,
hogy az arra méltó

TISZATÁJ
folyóirat

szerkesztőinek egyetemes magyar értékeket
bátran képviselő munkássága

MAGYAR ÖRÖKSÉG

- amiről ezen oklevél bizonytságot tesz -

A Tiszatáj folyóirat nevét az Aranykönyv őrzi.

Dr. Mádl Ferenc
a Magyar Örökség Bíráló Bizottság elnöke

[illegible]

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Alapítvány közhasznúsági jelentése

A Tiszatáj Alapítvány jogállása szerint 1998. május 28-tól közhasznú szervezet, s ennek megfelelően köteles összefoglalni az elmúlt évi tevékenységét.

A Tiszatáj Alapítvány bevételei 1998-ban a következő forrásokból származtak: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirattámogatási Kollégium: 4.617.328, Csongrád Megyei Közgyűlés: 1.300.000, Csongrád Megyei Önkormányzataiért Alapítvány: 300.000, József Attila Alapítvány: 1.000.000, Soros Alapítvány: 1.000.000, Szeged Város Közgyűlése: 500.000, Szegedért Alapítvány: 100.000, Hódmezővásárhelyi Közgyűlése: 100.000. A lapértékesítésből származó bevétel 794.369 forint volt. Az 1% följánálások összege: 96.516 forint.

A Tiszatáj Alapítvány 1998-ban is – az alapítvány céljaival összhangban – elsődleges feladatának tekintette a Tiszatáj c. folyóirat folyamatos megjelenetésének biztosítását. A lapnak az elmúlt időszakban is sikerült megőriznie a magyar folyóirat-struktúrában évtizedek óta betöltött rangját, szerepét. Az 53. évfolyamát jegyző Tiszatáj munkáját Magyar Örökség-díjjal ismerték el. Az alapítvány rendszeresen szervezett irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat. Úgy gondoljuk, Szeged város kulturális életében is sokat jelentettek azok a rendezvényeink, amelyeken a magyar irodalmi élet élvonalbeli alkotóit (Kovács András Ferenc, Domokos Máttyás, Sándor Iván, Lászlóffy Aladár stb.) mutattuk be. Különösen fontos volt a könyvhéten, a Juhász Gyula Művelődési Házban rendezett Tiszatáj-est.

A fiatal alkotók támogatása céljából a Kuratórium ösztöndíjakat ítelt meg. Az írók, irodalomtörténészek közül – többek között – a következők részesültek ösztöndíjban: Bombitz Attila, Darvasi László, Hollósi Zsolt, Milbacher Róbert, Szabados György, Szőke Katalin. Itt jegyezzük meg, hogy a Tiszatáj szerzőgárdája és olvasóközönsége is megfiatalodott, s az ifjú tehetségek támogatását a jövőben is feladatunknak tekintjük.

A Somogyi-könyvtárral együttműködve és a Csongrád Megyei Önkormányzataiért Alapítvány támogatásával a megye valamennyi kistépelülésének iskolájába és könyvtárába ingyen juttatjuk el a Tiszatáj-t. A Kuratórium évente két Tiszatáj-díjat ad ki a folyóirat kiemelkedő értékeit teremtő szerzőinek. (1998-ban Kovács András Ferenc költő és Domokos Máttyás irodalomtörténész munkásságát jutalmaztuk.)

1998-ban a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma együttműködési megállapodást kötött Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzatával. A megállapodás három évre szól, s ezen időszakban a Város évi 500.000 forinttal támogatja a Tiszatáj-t. Az Alapítvány vállalja, hogy rendszeresen és tartalmasan jeleníti meg a szegedi irodalom és művészet színvonalas alkotásait, fölkarolja és bemutatja a fiatal, tehetséges szerzőket, részt vállal a város kulturális programjainak (irodalmi rendezvények) megvalósításában.

Elindítottuk a Tiszatáj Könyvek sorozatot, amelyben a Tiszatáj szerzőinek kívánunk újabb publikációs lehetőséget biztosítani. Kiadtuk többek között Hász Róbert Diogenész kertje c. regényét, amely hamarosan német nyelven is megjelenik. Németh Lászlóról Grezsa Ferenc, Baka Istvánról Fried István tanulmánykötetét jelentettük meg. A könyvsorozat olyan nonprofit vállalkozás, amely magas színvonalú szépirodalmi alkotásokat és irodalomtörténeti-kritikai munkákat kíván megjelenéshez segíteni.

a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma

Szeptemberi számunk tartalmából:

ORAVECZ IMRE, KIRÁLY LÁSZLÓ, TÉREY JÁNOS, UTASSY JÓZSEF versei

CLAUDIO MAGRIS esszéje

BOZAI ÁGOTA, HATÁR GYŐZŐ, TANDORI DEZSŐ prózája

Fried István és Kulcsár Szabó Ernő vitája

Diákmelléklet: VADAI ISTVÁN *Weöres Sándorról*